ANTUN RADIĆ

SABRANA DJELA

XV

D[R] ANTUN RADIĆ:

SABRANA DJELA

XV.

SELJAČKA SLOGA
D[R] VLADKO MAČEK I RUDOLF HERCEG
ZAGREB 1937.

O HRVATSKOM KNJIŽEVNOM JEZIKU

Hrvatski književni jezik.

O eshatoložkim motivima u hrvatskoj književnosti.

»TIPOGRAFIJA« D. D., ZAGREB

Hrvatski književni jezik.

Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnoga jezika.

Napisao dr. T. Maretić, kr. sveuč. profesor.

1899. Štampa i naklada knjižare L. Hartmanna (Kugli i Deutsch). Zagreb (v. 8°. VI – 700).

»Ova knjiga hoće da bude normalna i potpuna gramatika toga jezika« (t. j. hrvatskoga ili srpskoga). To nije ni historijska ni poredbena gramatika, ni gramatika naših narječja, »jer obrazovani naši ljudi — piše g. pisac — koji hoće da dobiju u ruke normalnu i potpunu gramatiku . . . hoće, da im se reče, kako je danas što u književnom jeziku, što je u njem dobro, što li nije« (str. 1).

»Hrvatskome ili srpskom književnom jeziku služi u najširem smislu za osnovu štokavski govor« (str. 3.). »U samome njemu« (t. j. u štokavskome govoru) »nalazi (se) narječje, koje geografičkom prostranošću i množinom naroda nadvisuje ostala štokavska narječja . . . Ono se govori po Bosni i Hercegovini, po južnijem krajevima Hrvatske, što leže uz Bosnu, i po zapadnoj Srbiji« . . . »Ono je poradi toga već« (što je najraširenije medju štokavcima) »kao od prirode odredjeno, da bude književno narječje« (str. 4., § 7).

»Ni to narječje . . . ne može biti sasvijem jedinstveno . . Za to se i na području središnjega ili književnoga narječja često nalazi štogod u jednom kraju ovako, u drugom onako, a ima i toga, da se po svemu . . . području . . . govori štogod i ovako i onako. Pita se što treba . . . u takvijem slučajevima . . . uzimati u književni jezik? Mjesto odgovora na to pitanje, pogledajmo . . ., što je . . . radio Vuk Stefanović Karadžić.

... Vuk ... je ... mogao ... osjeći, što je pravilno, a što nije« (str. 5., § 8).

Razumije se, da obznana u dnevnom listu ne može ići za tim, da podade potanku stručnjačku ocjenu ovako ogromnoga djela. Šire će obrazovano obćinstvo biti zadovoljno, ako dozna, pokazuje li ova gramatika kaki napredak u jezikoznanstvenoj našoj književnosti i je li zadovoljila potrebi obrazovanijega obćinstva, kojemu je bez sumnje potrebna dobra knjiga o književnom hrvatskom jeziku.

Ja na ovo pitanje ne ću odmah odgovoriti svojim riečima, već volim, da čitaoci sami odgovore, kad pročitaju moje razlaganje.

Pomislimo, da je ova gramatika prevedena već na koji tudji jezik. Tudjin bi čitalac za cielo tražio po njoj, da sazna štogod o hrvatskom književnom jeziku i našao bi ono, što smo gore spomenuli: saznao bi, da se hrvatski književni jezik ne samo počinje s Vukom Karadžićem, nego da mu je Vuk i jedini izvor i pravilo. Tudjin će čitalac s pravom držati, da hrvatskoga književnoga jezika prije Vuka nije bilo, a kad nije bilo književnoga jezika, nije bilo ni književnikâ, ni književnosti. Razlaganje se g. dra. Maretića o Vuku tako pače doima i našega čovjeka, kao da je Vuk naučio hrvatske književnike mienjati onaj primjer na str. 133.: jelen-jelena-jelenu.

Tako se ukazuje hrvatski književni jezik po gramatici g. dra. T. Maretića.

A je li ovako hrvatski književni jezik pravo prikazan?

Svi mi, koji smo nješto učili, svi hrvatski književnici pače svi obrazovaniji Hrvati znadu, da je prije Vuka Karadžića bilo na stotine pisaca, od kojih su gdjekoji pisali i pravilnijim hrvatskim i to današnjim književnim jezikom, — nego što je pisao Vuk Karadžić. Nijedan obrazovan Hrvat, koji je ikada čitao Kačića, Reljkovića, Gundulića ... ne vjeruje, da je hrvatske književnike Vuk naučio mienjati rieč: jelen, da je bolje reći i pisati: Aleksandro, nego: Aleksander, da se pored: tîm liepo hrvatski kaže i: tiem itd. itd. itd. do kraja gramatike. A obrazovano obćinstvo sámo neka odgovori na pitanje: je li opravdano, da se u gramatici hrvatskoga književnoga jezika zašućuje ova istina.

Istina je, u hrvatskih pisaca prije Vuka, koji su pisali današnjim našim književnim jezikom, ima starih rieči, starih oblika, jer jezik živi i razvija se; istina je i to, da svi ne pišu pravilno, i da sve u svakoga nije pravilno. No da uzmognemo prosuditi, što već ne živi, imamo za to živi narodni govor, pa je tu gramatičaru dobro došao Vuk, ali ne samo on, nego i svi prije i poslije njega do danas. A ne valja prikazivati narodu književni hrvatski jezik tako, kao da je Vuk prvi počeo pisati i jedini pisao narodnim govorom, pače jedini sabirao gradju za narodni jezik. Pa i kaki je to književni jezik, kojemu su jedini izvor i jedino pravilo djela jednoga jedinoga, ili najviše dvojice pisaca (jer se je »Daničić Vuku od svih drugih pisaca u pravilnosti književnoga jezika« tek »najviše približio«, kako kaže g. dr. M., str. I—II.)?

»Svi ljudi, koji o toj stvari mogu pravo suditi, slažu se u tome, da je Vuk Stefanović Karadžić do danas prvi naš pisac, što se tiče pravilna i dobra jezika, da je on za književni naš jezik ono, što je Ciceron bio i jest za književni latinski jezik« (str. I.).

Svaka je prispodoba — kaže tudja jedna rieč — malo šepava, no ova nam se čini baš nezgodna: Cicero — prvak u onom, što su Rimljani zvali »sermo urbanus« (gradski, ugladjeni govor), i Vuk — prvak u onom, što bi Rimljani nazvali »sermo rusticus« (seoski govor), a što u nas neki ozlojedjeni potomci »zagrebačke škole« kažu: »govedarština«. G. dr. Maretić znade za cielo bolje nego ja, kako se je i pod kakim utjecajem razvijao latinski jezik, dok je došlo do Ciceronova govora, pa će možda i sam priznati, da prispodoba nije najsretnija. No i ako je Ciceron za latinski jezik ono, što Vuk nije za hrvatski, ipak ja ne znam, da je tko napisao gramatiku latinskoga jezika jedino na osnovu Ciceronovih djela.

No priviknimo za čas na nauku, da je Vuk početnik i jedini izvor pravilna i dobra jezika, pa podjimo dalje za g. drom Maretićem. »Premda Vuk jedno i drugo« (t. j. mi bismo čuvali, i mi bi čuvali) — piše, mi valja da odbacimo nepravilan, a zadržimo pravilan oblik« (str. 7. § 12.). A poredimo s ovim — da ne nabrajamo drugih primjera, gdje po g. dru Maretiću Vuk ne piše pravilno — ono, da »je Vuk ... prvi naš pisac, što se tiče pravilna ... jezika«. Ako ima njetko, tko bolje od Vuka

znade što je pravilnija (a to je ovdje g. dr. M.), onda Vuk nije naš *prvi* pisac, što se tiče pravilna jezika, pa će se s pravom pitati čitaoci ove gramatike: *A gdje je* g. dr. T. *Maretić* našao *kriterij za nepravilnost* jezika *prvoga* našega pisca? A tko ima kriterij za nepravilnost, mora ga imati i za pravilnost, pa je po tom taj kriterij — a ne Vuk — ono prvo »što se tiče pravilna jezika«.

G. dr. Maretić ne kaže nigdje *občenitoga* pravila, po kojem bi njegovi čitaoci mogli saznati, što je kriterij Vukovu pisanju. No ako ne kaže občenitoga pravila, svatko se može tome pravilu domisliti po onome, što kaže za pojedine jezične pojave. Tako govoreći u §. 11. b. o pisanju: djevojka i: đevojka — piše: »U izgovaranju *djevojka*, *tjerati*, nema ništa ni fino, ni gospodsko« (kako kaže Vuk), »već je to na prosto starije izgovaranje a time, što je starije, ujedno je i pravilnije, pa kad je do danas sačuvato makar i u malom dijelu naroda, njegova mu veća pravilnost daje pravo, da udje u knjigu«.

Dakle: »što je starije, ujedno je i pravilnije, pa kad je« — pamtimo dobro — »do danas sačuvato makar i u malom dijelu naroda« itd. Što je starije, a što je novije, to može znati samo onaj, koji pozna prošlost svoga jezika; a kad je dr. M. morao ovako popravljati Vukovo razlaganje (i pisanje) očito je, da Vuk nije dovoljno poznavao prošlosti svoga jezika, i ako to dr. M. izriekom kaže: »osim toga je (Vuk) dovoljno poznavao prošlost svoga jezika« (§ 8.). Pa recimo, da je poznavao. Nama je dosta, što g. dr. M. kaže, da je kriterij za prosudjivanje pravilna jezika u prošlosti. No ako je tako, onda će svaki čitalac gramatike g. dra. Maretića s pravom pitati: *Gdje je ta prošlost, kad o njoj ni rieči nema u toj gramatici?*

»Oni« (t. j. obrazovani naši ljudi) . . . »slabo pitaju, za što je što u jeziku ili kako je nekad bilo, . . . već oni hoće, da im se reče, . . . što je u jeziku dobro, što li nije«. Ako je ovo razlog, što je g. dr. M. zatajio u svojoj gramatici četiristogodišnju književnost hrvatsku, ne vidimo razloga, zašto toliko govori o Vuku kao izvoru pravilna jezika, pače je naslovima, stranicama njegovih djela i prepisanim riečima iz njih izpunio — ne ću reći ni trećinu, ni četvrtinu, jer nisam brojio slova ni redaka — velik dio svoje gramatike. Ta naši obrazovani ljudi »slabo pitaju, za što je što u jeziku«, a još će manje pitati, na kojoj je to strani

toga i toga Vukova djela, a najmanje će komu pasti na pamet, da podje tražiti, e da li Vuk (ili Daničić) u istinu tako piše na toj i na toj strani.

Ja sve ovo spominjem s tri razloga.

Prvi je to, što se medju Hrvatima od njeko doba širi lažna nauka: da je Vuk Karadžić početnik i jedini izvor pravilna današnjega književnoga hrvatskoga jezika. Toj nauci imala bi biti dokaz i ova gramatika g. dra. T. Maretića, u kojoj nema ni rieči o četiristogodišnjem životu hrvatskoga književnoga jezika. U toj se gramatici ne vidi istina: da su Hrvati sa svojom književnošću medju prvim narodima kulturne Evrope, da nemaju današnjega svoga književnoga jezika ni od jučer, ni od prekjučer, nego već od vremena renesanse. U toj se gramatici ne vidi ime nijednoga hrvatskoga književnika, nego se vidi jedini Vuk (gdješto Daničić), kojemu svaka čast, no kojega nemamo prava ubrajati medju hrvatske književnike, pa za tim i ne idemo, jer nam nije sile. Ja znam, što bi na ovo mogao odgovoriti g. dr. M. On bi odgovorio — što je već u »Predgovoru« napisao — da ovo nije historijska gramatika hrvatskoga jezika. I ja to znam, da nije. No ja znam i to, da je u gramatici g. dra Maretića — ne ću reći tek stoti, ili deseti dio, jer opet nisam brojio — da je, velim, tek malen dio oblikâ (uzimam ovamo i one, što postaju sufiksom od korienâ), kojih nema u hrvatskih pisaca prije Vuka. A ako je tako, nije opravdano bilo prikazati današnji hrvatski književni jezik tako, kao da je sav u Vuku, da su mu izvor Vukova djela. A ako u hrvatskih pisaca prije Vuka ima i nepravilnih oblika, ima ih i u Vuka; pa ako je g. dr. M. našao kriterij za nepravilnost Vukovih oblika, taj bi mu kriterij jamačno dobro služio i za nepravilnost oblikâ onih pisaca.

Drugi je razlog, s kojega prigovaram Vuku kao jedinomu izvoru pravilnoga književnoga hrvatskoga jezika, ovo:

G. je dr. M. napisao svoju gramatiku bez obzira na svu hrvatsku književnost ne samo prije, nego i poslije Vuka. Vuk je pisao predgovore svojim djelima i izdanjima, gramatičke polemike, njeke ruke historijske i narodopisne razpravice, prevodio je sv. pismo novoga zavjeta i izdavao narodne pjesme i pripoviedke: ni jedne umjetne pripoviedke, ni jednoga romana, ni jednog epa, ni jedne ode, ni jedne drame — ništa od svega toga

nije napisao »prvi naš pisac, što se tiče pravilna i dobra jezika«. Meni se ne dâ dodijavati čitaocu razlaganjem o tom: kakova je to književnost, koja nema ništa osim p r i e v o d a sv. pisma i njekoliko gramatičko-polemičkih spisa. Ja ne ću reći, da jezik u tim djelima nije dobar; priznat ću pače, da je najbolji. No to nije hrvatski k n j i ž e v n i jezik, to nije jezik hrvatske književnosti, to nije jezik hrvatskih pjesnika, hrvatskih pripovjedača, hrvatskih govornika i učenjaka. A ako g. dr. Maretić misli, da je piscu gramatike slobodno ignorovati književni jezik u njegovoj cielosti, ako on misli, da gramatičar može po volji dekretovati: ovo je književni jezik, kojim piše ovaj jedan pisac, a onaj, kojim piše ostala stotina pisaca, pa i prvaka književnih, nije, — onda je on prvi na svietu sa tim svojim mišljenjem. Ili zar zbilja g. dr. M. misli, da je u Vuka bilo više »onoga dragocjenoga svojstva, . . . koje ne trpi ništa pretjerano ni usilovano, a zove se: takt (str. 8), zar je zbilja u Vuka bilo više jezičnoga takta, nego u svih hrvatskih književnika zajedno?

Čast Vuku Stefanoviću Karadžiću u svem onom, u čem ga i za što ga čast ide, ali da on uči hrvatske književnike bilo kakvome taktu, — te mu časti ne će hrvatski književnici dati ni onda, ako koji Vukovac izpiše iz njegovih djela sve netaktnosti i javno prizna, da su netaktnosti. Ni ovdje mi se ne će dodijavati čitaocu razlažući, o čem svem u književnom jeziku odlučuje takt. No gotovo mi se čini smiešno, da bi budući hrvatski književnici trebali učiti nekoje dielove sintakse iz Vukovih djela, da i ne spominjem stilistike u gramatici g. dra. Maretića. Ja ne znam, po čem je ta stilistika — stilistika h r v a t s k o g a k n j i ž e v n o g a j e z i k a. No o njoj još kašnje rieč.

Ja znam, da hrvatska gramatika, pa ni ova, što ju je napisao g. dr. M., nije p o v j e s t hrvatske književnosti, pa se s toga ne može ni tražiti od nje, da spominje hrvatske književnike — onako, kako se spominje u povjesti književnosti. Ali to nitko i ne traži. Od gramatike se književnoga jezika traži, da bude ono, što kaže da jest, t. j. da bude zbilja gramatika književnoga jezika. A književni je jezik onaj, kojim je napisana književnost. No nitko na svietu ne može kazati, da su Vukova djela čitava hrvatska književnost, ili da su barem veći dio hrvatske književnosti. Ako mi se čini gotovo smiešno, da se hrvatski književnici uče graditi rečenice od Vuka, a ono je doista smiešno, gdje pisac

gramatike hrvatskoga književnoga jezika cituje popis prenumeranata Vukovih djela, a nijednome djelu nijednoga hrvatskoga književnika ni traga. Pa da bi za što, nego pače i za to, da se naučimo pisati: biblioteka, Austrija, karakter, arhivi, poezija, — pa da na koncu konca ipak ne naučimo je li pravo: biblioteka, ili: biblijoteka, akusativ, ili: akuzativ, — ako ne ćemo slušati g. dra. Maretića, što bi nas on za cielo mogao naučiti i bez Vuka i Daničića, i bez čitave stranice (!) citata, — ako već drži, da gramatika može i mora presjeći taj n. pr. gordijski čvor, u kojem se plete izgovor s-a i z-a. Smiešno je, i više nego smiešno u gramatici hrvatskoga k n j i ž e v n o g a jezika spominjati i preporučivati jednu koju rieč ili frazu, za koju nitko na svietu ne zna osim Vuka, nitko pače ne zna i ne može znati, u kojem je kutu naroda našao, — a ne spomenuti ni jedne rieči, ni jedne fraze prvih književnika hrvatskih. — Ako ima hrvatske književnosti, pisane današnjim književnim jezikom prije Vuka, ako ima hrvatske književnosti osim Vuka i poslije Vuka, onda ima i njekaki hrvatski književni jezik. Bio taj književni jezik kakav mu drago, ne smije ga ignorovati nitko, tko hoće pisati gramatiku hrvatskoga k n j i ž e v n o g a jezika. Komu se taj jezik ne svidja, komu je nepravilan, ili što hoćete, prosto mu bilo misliti tako; no nije mu prosto krstiti gramatiku imenom k n j i ž e v n o s t i, koju podpuno ignoruje. Jer, da kažem još jednom: h r v a t s k i k n j i ž e v n i j e z i k n i j e i n e m o ž e b i t i d r u g o, n e g o j e z i k h r v a t s k e k n j i ž e v n o s t i, j e z i k h r v a t s k i h k n j i ž e v n i k a o d č e t i r i s t o t i n e g o d i n a n a t r a g, p a d o d a n a s. T k o t u k n j i ž e v n o s t i t ê k n j i ž e v n i k e i g n o r u j e, a p i š e k a k o v u g r a m a t i k u t a j n e p i š e i n e m o ž e p i s a t i g r a m a t i k e h r v a t s k o g a k n j i ž e v n o g a j e z i k a.

Napokon da kažem i treći razlog, koji govori protiv ove — recimo joj, što jest — Vukove škole.

U § 8. piše g. dr. M.: »Poznavajući Vuk materinski jezik kao malo tko, znao je u ponajviše takvijeh prilika« (t. j. kad je u jednom narječju ovako, u drugom onako, pa u istom narječju i ovako i onako), »što je u narodu više, što manje obično; osim toga je dovoljno poznavao prošlost svoga jezika, a dovoljno mu je bila poznata i slavenska gramatika, te je mogao u rečenijem dogadjajima osjeći, što je pravilno, a što nije«.

Ja ni časka ne oklievam, nego velim, da su ove rieči gosp. dra. Maretića pravo čudo za hrvatsko jezikoznanstvo.

Vuk je poznavao materinski svoj jezik kao malo tko. Dobro. No kad je to bilo? Thesaurus — blago — srpskoga jezika (meni je to, kažem uz put, samo hrvatski jezik; no tko njim govori, a zove ga srpskim, prosto mu bilo), rječnik Vukov izašao je na svjetlo gotovo prije pedeset godina (1852.). Ako je istina, da mi Hrvati nismo u poznavanju svoga živoga jezika došli dalje od Vuka za ovih gotovo pedeset godina, onda je to doista sramota.

Vuk je »dovoljno poznavao prošlost svoga jezika, a dovoljno mu je bila poznata i slavenska gramatika, te je mogao« (t. j. toliko je i tako poznavao jedno i drugo, da je mogao) »osjeći, što je pravilno, a što nije«. Ako je Vuk prije gotovo pedeset godina, ili recimo prije trideset i pet godina (umro je 1864.), tako poznavao prošlost svoga jezika i slavensku gramatiku, te je mogao s tim znanjem osjeći pravila, kojih se i danas mora držati i drži ih se pisac gramatike hrvatskoga književnoga jezika, k tomu sveučilištni profesor slovjenske filologije, onda . . .

Ne ću doreći. Ali ću reći, da razumijem, zašto g. dr. M. piše (str. 684), da je »pošast« kajkavska rieč. (G. se dr. M. za cielo, no bezrazložno, drži Miklošića, Etim. Wbch 86a; no Miklošić nema tamo ni »pošaline«, ni »pošalice« — koja ne znači samo: jocus —, a Vuk nema »pošasti«, ali maloruska »pošest'« (jasno govori, pa bi tâ rieč, da je kajkavska, i u tom narječju glasila »pošest«). Razumijem i to, što u svom predgovoru piše, držeći se Vuka: »zauvarno«, a ne misli — ili ne će da misli — na »uhar« i »haran«, a još manje na koju slovjensku rieč, — samo pravo ne razumijem, zašto ne piše i: uvo, buva, itd. Razumijem i to, što piše »paljetkovati« (ne svidja se g. dru. M. po čitavom gotovo narodu poznato »pabirčiti« i »biračiti«) ne pitajući, po čem je ova pastirska metafora (ovce paljetkuju) bolja od ljudskoga pabirčenja. Prosto bilo izučavaocima Vukovih djela nasladjivati se hapaxlegomenima njegovim, ali im nije prosto krstiti to hrvatskim *književnim* jezikom.

No ovdje se čitaocima ove gramatike nameće pitanje, koje sam već spomenuo: Ako je Vuk poznavao prošlost svoga (»svoga« ovdje) jezika, pa ako je to poznavanje njemu i potrebno bilo za dotjerivanje (tu rieč ima u tom smislu g. dr. M. na str. 6 § 11-a) književnoga jezika, — što je ta prošlost, gdje je ta prošlost, u

čem je ta prošlost Vukova jezika? Ne bi li ta prošlost zaslužila, da se o njoj kaže barem toliko, koliko je kazano o Vukovu nepravilnu pisanju (na str. 7. § 12. i dr.)? Je li Vuk upoznao prošlost svoga jezika prispodabljanjem novijih i starijih oblika *živoga* jezika, ili je imao pred sobom gotove pisane starije spomenike? Ako je imao pisane spomenike, je li naučio ono, što je pravilnije, iz srbulja? A ako nije iz njih, odkuda je?

Ali ne ću navijati, nego ću kazati sâm ravno. G. dr. M. drži Vuka prvim našim piscem, što se tiče pravilna i dobra jezika, a zašućuje svojim čitaocima, da je isti Vuk pisao gadnijim jezikom, nego *zadnji* pisac one »prošlosti«, o kojoj u gramatici g. dra Maretića nema ni rieči. *A pisao je tako sve dotle, dok nije upoznao književne prošlosti.*

Za ovaj čas ne mislim toliko na to, što je Vuk onako grdno pisao sve dotle, dok nije upoznao *one književne prošlosti, za koju do Vukova vremena nikome osim Hrvatâ ni na um nije palo, da ju drži i zove svojom.* Ja više mislim na to, što g. Maretić *nije vjerno* svojim čitaocima pokazao Vukova jezika, napisavši u svoj gramatici samo to, da je Vuk dotjerao književni jezik samo tim, što je »pomnjivo prebirao medju riečima, koje se dvojako govore«. (§ 10.) O svem onom, što je Vuk naučio iz književne prošlosti, kaže g. dr. M. samo to, da je »jedno i drugo znanje«) t. j. poznavanje prošlosti svoga jezika i slavenske gramatike) »raslo u Vuka s godinama« (§. 8.), a **h** i **dj** da je uveo u književni jezik »u kasnije doba književnoga svoga rada« (§. 11. a).

No najglavnije je u čitavoj ovoj stvari ovo:

Tko bi sudio po »Pristupu« u gramatici g. dra. Maretića, morao bi doći ili do onoga, što sam već spomenuo: da hrvatskoga književnoga jezika prije Vuka nema, — ili, ako ga ima, da su Hrvati književni svoj jezik ostavili, a primili drugi, t. j. Vukov. Ima ih, koji idu i dalje, pa kažu: Vukov je jezik — *srpski* jezik, pa je i današnji književni jezik Hrvatâ — srpski.

Neka se nitko ne nada, da ću ja sada pisati proti ovoj ludoriji. Ja ću kazati samo ono, što je trebalo, da kaže g. dr. M. u svome »Pristupu«.

Hrvati imadu književni jezik od konca XV. stoljeća. No taj jezik nije bio jedan, nego je bilo više književnih narječja. U prvoj polovici XIX. stoljeća ostavio je velik dio Hrvata svoje književne

narječje i pristao uz književno narječje štokavsko, u kojem je do tada napisana veća i vrednija književnost, nego u ikojem drugom. Više o tom govori povjest književnosti. Budući da je u jednu ruku i književni rad na štokavskom narječju bio njeko vrieme slabiji, pače gotovo i prestao, a u drugu je ruku štokavsko narječje bilo književnicima drugih narječja manje poznato, opaža se u hrvatskom književnom jeziku u jednu ruku utjecaj staroga književnoga narječja štokavskoga, a u drugu utjecaj živoga govora drugih narječja. U novije se vrieme našlo u Hrvatâ jezikoznanaca, koji su kušali, da iz književnoga hrvatskoga jezika iztriebe ne samo i jedan i drugi ovaj utjecaj, nego i sve druge tvorevine, što ih je u jeziku ostavila književna tradicija. Ovi jezikoznanci prekidaju dakle svaku tradiciju hrvatskoga književnoga jezika i grade književni jezik jedino na osnovu djelâ Vuka Stefanovića Karadžića, slavno poznatoga izdavača narodnih umotvorina, koji je materinski svoj jezik poznavao kao malo tko. Taj njegov materinski jezik isto je ono književno štokavsko narječje, kojim su Hrvati stoljeća prije Vuka pisali, pa se i on od njega mnogomu naučio. No kako Vuk nije bio pisac-umjetnik, nedostaje njegovu pisanju svega onoga, što književnomu jeziku podaju pjesnici i pisci-umjetnici. Povrh toga nema to pisanje nikakove gotovo tradicije. Uz Karadžićevo pisanje nije doduše pristao ni pristati mogao gotovo nijedan hrvatski pjesnik ni pisac-umjetnik, ali to ništa ne smeta, da se napiše ogromna gramatika njegova pisanja, pa da se nazove: »gramatika k n j i ž e v n o g a j e z i k a h r v a t s k o g a i srpskoga«.

I ovo bi bilo istina, da je ovako napisao g. dr. M.

Ali da se ovako uzmogne napisati, treba najprije ovako misliti; a da je g. dr. M. ovako mislio, ne bi za cielo bio one svoje gramatike napisao. A kad bi svakako bio htio napisati gramatiku h r v a t s k o g a k n j i ž e v n o g a jezika, bio bi proučio jezik hrvatskih književnika od najstarijega vremena, pa do danas, i napisao ono od prilike u »Pristupu«, što sam gore spomenuo, izostavivši dakako zadnju rečenicu. To bi bila gramatika hrvatskoga književnoga jezika.

Sve ovo, što sam dosada govorio, reći ću u kratko ovako: Tim, što je g. dr. M. napisao gramatiku hrvatskoga književnoga jezika jedino na osnovu Vukovih djela, učinio je tri pogrješke. Prva je pogrješka tvrdnja, da su pravilnomu književnomu hrvatskomu jeziku jedini izvor Vukova djela. Druga je pogrješka to, što je g. dr. M. za gramatiku hrvatskoga književnoga jezika upotrebio samo Vukova djela. Treća je pogrješka to, što se g. dr. drži i onih Vukovih pravila, što ih je Vuk osjekao sa svojim poznavanjem prošlosti hrvatskoga jezika i slavenske gramatike.

Protiv prve pogrješne tvrdnje g. dra Maretića stoji istina: da bi pravilnoga hrvatskoga jezika bilo i da ga ima i bez Vuka i njegovih djela, dok naprotiv ni Vukove slave, ni Vukova ni onoliko pravilna jezika, koliko jest pravilan, ne bi bilo bez hrvatske knježevne prošlosti.

No prva ova pogrješka ne bi ni malo kvarila same gramatike (t. j. pravila u njoj) g. dra. Maretića, kad se gramatici drugačije ne bi moglo zabaviti. Druga pogrješka ne dopušta, da se gramatika g. dra. Maretića s pravom zove gramatika k n j i ž e v n o g a j e z i k a hrvatskoga; ta bi se gramatika s pravom mogla zvati samo: gramatika Vukova jezika. A za taj se Vukov jezik može samo ovo reći: dio Vukova jezika ujedno je dio hrvatskoga književnoga jezika, jer niti je u Vukovu jeziku sav hrvatski književni jezik, niti je sav Vukov jezik ujedno hrv. književni jezik. Posljedice treće pogrješke već sam kušao pokazati, a reći ću o njoj i dalje još dvie, tri.

No pristanimo uz g. dra. Maretića, koji za cielo drži, da bi Vukov jezik imao biti barem u buduće i hrvatski k n j i ž e v n i jezik.

Pogledajmo, kako je pravila za taj jezik postavio g. dr. M. Ovo će jedino biti ad rem, što se tiče same vrstnoće gramatike.

U ovom poslu moja zadaća ne će biti drugo, nego da pokažem, je li u gramatici g. dr. Maretića ono, što je on sam htio i obećao povrh onoga, što naslov obećaje, a knjiga ne daje.

1. »Ova knjiga . . . hoće da bude n o r m a l n a gramatika« (str. I.).

a) Za normalnu gramatiku treba najprije norma, pravilo. Budući da g. dr. M. nije ni htio, da njegovoj gramatici bude norma jezik hrvatskih književnika. postavio je drugu normu. U toj normi razlikuje g. dr. M. dvoje: osnovu i još dvie norme. »Hrvatskome ili srpskome književnom jeziku služi u najširem smislu za o s n o v u š t o k a v s k i g o v o r« (§ 6.)« . . Ono središnje . . . narječje . . . kao od prirode (je) odredjeno da bude

književno narječje (§ 7.). A što iz toga narječja treba da bude norma, to možemo saznati, ako pogledamo, »što je . . . radio Vuk . . .« (§ 8.). Dakle: štokavski govor, središnje narječje, Vukov rad. — No zna se, da je Vuk pisao svakako. Što je od Vukova pisanja norma, a što nije? »Premda Vuk jedno i drugo piše, mi valja da odbacimo nepravilan, a zadržimo pravilan oblik (§ 12.). Ima dakle još treća, pače četvrta norma — i to posljednja. No toj se moramo tek domišljati po onom jednom primjeru, što smo ga spomenuli, a ta norma nad Vukom bilo bi ono, »što je starije«.

Ovomu se ne može ništa prigovoriti.

No g. dr. M. nije se ovoga držao pišući svoju gramatiku. Ne mogu ni tisućega diela iscrpsti, pa ću stoga spomenuti samo nješto. G. dr. M. cituje jedno uz drugo: sio-sjeo, anđeo-andio, znamenje-zlamenje, zateščati-steštati, škola-čkola (škakljati-čkakljati), kršćen-kršten, zraka-zdraka, gledati-gleati-glati, užeći-uždíti, žeđca-žeca, kad sad tad-kade sade tade, dok pak-doke pake-doka paka, truhla-trula, drhtati-drktati, zjati-zijati, božij-božiji-božji, ih-jih, moi-moji, ubistvo-ubijstvo, lî lîte-lîj lijte, mlidijah-mnidijah, damno-davno, svraka-švraka, jelen-jeljen, sežanj-šežanj, blagoslov-blagosov, ljepši-ljevši-lješvi, cvatem-cavtim, noriti-roniti, knjizi-knjigi, itd. itd. — a nigdje (osim na dva mjesta) ne kaže, koje je pravilno. Ja znam, da za njeke od ovakovih primjera i ne treba kazati pravila, budući da se u jeziku ne da ništa prosto dekretovati, pa to nije ni potrebno. Ail za njeke se (na pr. škola-čkola, mlidijah, moi) mora u n o r m a l n o j gramatici kazati, što treba o njima misliti. Nagrde su — da ne spominjemo drugih — panganet, tolmačiti, šogor, pantlika, aveljača (mj. veljača), jera (jer) itd. A ako su ovi primjeri ovdje samo zato, da se vidi, što se sve govori i što je Vuk pisao, o tom će kašnje biti rieč, premda bi onda trebalo čitaoce, kojima se daje norma, na to upozoriti. Ja dakle mislim, da je g. dr. M. premalo kritičan prema Vuku. Ovo je jedno.

Drugo je ovo: »Što je starije, to je pravilnije«. Ove se najviše norme, po kojoj se sudi i samome Vuku, ne drži g. dr. M. Ja ne ću govoriti o tom, koliko je ova norma u skladu sa čitavim pokretom Vukove škole; ne ću spominjati ni sitnica (premda su i sitnice, gdje se pazi na književni jezik, mnogo

vriedne), nego ću spomenuti, kako g. dr. M. brani ono njekima toliko omraženo imakanje i amakanje. » . . . U narodu, kojega je narječjem Vuk pisao, govore se poznata tri padeža: j e l e n o m, j e l e n i h, j e l e n i, ali je sto puta običniji za sva tri padeža zajednički oblik: j e l e n i m a; za to« (t. j. zato, što su sto puta običniji) »Vuk nije ni malo u sumnji bio, što će u književni jezik uzeti« (§ 9a). Za one prve oblike (jelenom itd.) kaže g. dr. M. (§ 149b), da su »starinski«.« . . . Pa kad je do danas sačuvato makar i u malom dijelu naroda, njegova mu veća pravilnost daje pravo, da udje u knjigu«, — t. j. starijemu obliku: d j e v o j k a, — ali ne obliku: j e l e n o m, j e l e n i h . . A zašto? Jer su »sto puta običniji« oni drugi, n o v i j i i nepravilniji oblici. Pa neka su običniji tri sto puta, — rekli bismo mi držeći se baš g. dra. Maretića — samo kad su stariji, a po tom i pravilniji, a sačuvani su »makar i u malom dielu naroda«. — Tu dakle nije g. dr. M. osto čvrst u onom pravilu. Ovdje je najzgodnije spomenuti ono, u što na sreću — hvala rečenici: quieta non movere! — nije g. dr. M. dirnuo, a to je pisanje: bio, govorio itd. mj.: bijo, govorijo. U ovo nije g. dr. M. dirao samo zato, jer zna, »da je i u pravopisnijem pitanjima dobro držati se« one rečenice. Ja mislim, da bi prošlost i slavenska gramatika slabo branila pisanje: bijo, govorijo itd.

Koliko smo zahvalni g. dru M-u, što nije dirnuo u ovu mirnu stvar, toliko bih ja želio, da je dirnuo u ijekanje, dok se nije u svojoj nestalnosti smirilo. Jer dok p r v i pisci (t. j. ona dva: prvi, i koji mu se najviše približio) pišu: zvjezdama i zvijezdama, strelama i strijelama, stjenama i stijenama (§ 180 nota), — za ijekanje se ne može kazati, da je utvrdjeno, a to mora imati svoj uzrok. A ja držim, da taj uzrok nije drugo, nego neopravdano pravopisno razlikovanje dugoga i kratkoga staroga ě-glasa. Nijedan jezikoznanac ne može prigovoriti ovomu razmjeru: ruka: rukama = dijete: djeteta, t. j.: kao što je u: ruka i: r u k a m a isti glas, tako je ije i je u dijete-djeteta — isti glas, samo je sada dug, sada kratak. A ako ono u ne pišemo drugačije, kad je dugo, a opet drugačije, kad je kratko, nema razloga, da to činimo s onim je-glasom. Pa neka je izgovor »sto puta« i j e, jedinstvo osnove u rieči moralo bi se u pravopisu čuvati, — a kamo li, kad taj izgovor nije posve pouzdano zajamčen. No ovo samo uz put. Ali svakako držim, da u nor-

malnoj gramatici nije dosta kazano, kad je kazano: »S v a j e p r i l i k a, da najviše ovijeh riječi može rečenu promjenu« (t. j. promjenu akcenta) imati«, jer i laik i filolog od zanata vidi, da se »stijenama« i »stjenama« ne razlikuje samo u akcentu. A osobito je težko ovu stvar ovako braniti u skladu s § 103.: mjȇra, gen. množ.: mjêra (ne: mijera). Priznajem, da je stvar težka, ali ju je ukorienjeno ijekanje otežčalo (ili oteštalo).

b) Ljudi, kojima treba normalna gramatika, ne pitaju, »zašto je što u jeziku, ili kako je nekad bilo, već oni hoće, da im se reče..., što je (u jeziku) dobro, što li nije«. Ovoga se nije držao g. dr. M. Silne sam citate već spomenuo, a da pravo kažem, upravo bi mi bila muka kazati o njima, što mislim. Nema toga f i l o l o g a, koji nije i ne će biti zahvalan g. dru. M-u za bogatu i uredjenu, upravo dragocjenu zbirku (g. dr. M. bi rekao: četu, ili: hrpu) Vukovih rieči i oblika. Ali tih je malo, a što je glavno, njima ne treba n o r m a l n e gramatike. A koliko je toga u gramatici g. dra. Maretića, čega više nema, nego je »nekad« bilo, pa je još i to pitanje, je li bilo! A davati skupe novce za ono, što je bilo... Doista mi nije do šale. Naši su ljudi sirotinja, osobito oni, kojima je do hrvatskoga jezika, pa bi zbilja bilo svakome za dušu, tko bi im dao dobru normalnu gramatiku, samo malo jeftiniju. Bio ja sada vješt (str. II.) ili nevješt čitalac gramatike g. dra. M-a, držim, da je g. dr. M. bez štete za normalne čitaoce mogao izostaviti barem ono, što je nekad bilo.

Koliko je velik dio onoga, što g. dr. M .nauča u normalnoj svojoj gramatici, nepotrebno, toliko je ono, k a k o nauča — stil i način g. dra. M-a —izpod umnoga raza (niveau) i najnormalnijega čitaoca. Ne ću dodijavati čitaocima, pa ću spomenuti samo jedan primjer: »Daníčićeva djela (ispred kojih stoji u gramatici slovo **D**, t. j. Daničić):«... (str. 700). U ime svih n o r m a l n i h čitalaca gramatike g. dra M-a uvjeravam ga, da je ono: »t. j. Daničić« — što no rieč — atentat na normalnu pamet. Još je grozniji atentat sumnja, g. dra. M-a, da bi koji normalni čitalac mogao pomisliti, da **D** može biti što drugo, nego s l o v o.

2. »Ova knjiga... hoće da bude... p o t p u n a gramatika toga jezika.

»Toga jezika« znači: Vukova jezika. Ovo je svoje obećanje

g. dr. M. tako ispunio, da se — mislim, i ako ne prisvajam sebi nikakvoga prava, da sudim o toj stvari — ne će nitko naći, tko bi mu mogao prigovoriti.

3. »Tko piše rukovodstvo, kao što je ova moja gramatika i stilistika, on se mora oko toga starati: da ne reče ništa pogrješno, da ne metne u knjigu ništa nepotrebno, da u knjizi sve bude, što mora biti.« (str. II. Uz put da spomenem: Ovo: »da u knjizi sve bude, što mora biti«, to je — sve mi se čini — od prilike ono isto, što znače rieči: »Ova knjiga hoće da bude p o t p u n a«. Za to ja ne ću dva puta o jednoj stvari govoriti.)

a) Što je od velike stvari po mom sudu pogrješno u gramatici g. dra. M-a, o tom sam do sad najviše i govorio. A da bi u sitnijim stvarima mogao tko naći pogrješku g. dru. M-u, to ne mislim. Velik je dio — ako nije veći dio — gramatike g. dra. M-a izpunjen izpisanim riečima iz Vukovih i Daničićevih djela, pa je tu teško naći pogrješku. Gdje g. dr. M. vrsta rieči i rečenice (u sintaksi) u njeke redove, tu bi se dosta toga našlo, čemu bi se dalo prigovoriti, ali to ne bi bi bile prave pogrješke. Dva, tri će primjera — uzeta onako na pasju vjeru — biti dosta: »Često znači ovaj prijedlog (t. j. pro) radnju u maloj mjeri; n. pr.... promlatiti« (§ 397a).« Iz službe, da radnja preko čega prelazi, razvila se služba, da r a d n j a mijenja mjesto: n. pr.... premamiti (s jedne strane na drugu)« (§ 396a). Zar tu r a d n j a mijenja mjesto? Zar m a m l j e n j e prelazi s jedne strane na drugu stranu? Možda je g. dr. M. mislio, da radnja mienja mjesto o b j e k t u. Ovakvih je (ne mislim, da se većini njih dade zabaviti) definicija sva sila, no ja ne znam, tko će se i koliko će se moći njima poslužiti. Svakako je vrlo koristno, što imamo ovako sabrane i izabrane n. pr. složene glagole, pa koga bude volja, lakše će ih redati i stvarati njihovu značenju nove definicije po svome znanju.

Znatnijih bi se pogrješaka našlo u razlaganju g. dra. M-a, kako je što postalo, što za pravo nikako ne bi spadalo u njegovu gramatiku. Ali s tim nije zgodno izlaziti pred dnevne čitaoce. Nikako mi nije jasno, kako sebi g. dr. M. pomišlja ono osjećanje narodno, o kojem govori u §. 106 c.) a n d i o mjesto a n đ e o nastalo je tako, što se đe u gen. osjećalo, kao da je postalo od -dê-), jer ljudi, kad govore, ne misle tek, je li gdje

bio kakav jat (ê) i u što će ga pretvoriti. Za **d** u a n d i o bolje bi bilo misliti na: leturdija (i: leturđija).

b) Iz onoga se, što sam već kazao, vidi, što ja držim, da je nepotrebno u gramatici g. dra. M-a. Ali ima toga i više, pa mi je upravo za čudo, kako je i za koga je to g. dr. M. metnuo u svoju gramatiku. Uzet ću njekoliko stvari, baš kako mi dolaze pod ruku. »Ove riječi nema Vuk u rječniku u azbučnom redu, ali je ima kod a l a m a n i kod s t r a o r« (§ 97 b. nota). A ovakvih bilježaka ima više, a ja se ne mogu domisliti, što će s tim i filolog. Pa da je to Bog zna kakova riеč, nego batalijun.

Ovakovo prepomnjivo citovanje Vukovih svakakvih rieči navodi čitaoca na misao, da je to za hrvatski književni jezik Bog zna kakav obret i obogaćenje, kad se nadje koja riеč gdje drugdje u Vuka, a nema je u azbučnom redu njegova rječnika. A mi znamo, da to nije istina; znamo, da ima na batalijune rieči, i to ne tek kojekakovih batalijuna, nego pravih narodnih rieči, — a Vuk ih nema.

Gotovo mi je težko i spominjati, da je g. dr. M. upotrebio svoju gramatiku, da u njoj (i to u podpuna dva redka) izpravi i jednu (ne znam, je li koja više) — štamparsku pogrješku u Vukovim pjesmama: »Što u jednoj pjesmi nalazimo: Lijepu Jane, to je štamparska pogrješka, jer u istoj pjesmi dolazi njekoliko puta akuzativ Janu« (§ 164). Pa ovo nije u noti, nego u tekstu! A za koga je to? Bude li se tko učio gramatiku po onoj pjesmi, naći će onu pravu Janu upravo onoliko puta, koliko puta ju je našao g. dr. M., pa ako bude znao brojiti, vidjet će, da je više puta nekoliko puta, nego jedan put. A drugoga dokaza za Janu nema ni g. dr. M., jer ne može kazati, da je »Jane« tiskarska pogrješka. Doista j e d a l e k o d o š l a g r a m a t i k a, k o j o j s u t a k o m r š a v i i z v o r i, t e m o r a u r a č u n u z i m a t i i t i s k a r s k e p o g r j e š k e ! Do toga dovodi nauka o j e d i n o m piscu, a uz njega o onom, koji mu se je tek najviše približio!

I ovo mi je težko spominjati: »Samo jedna riječ ovoga sklanjanja izilazi možda u gen. množ. na: **i**, a to je govedo: »plijen od sto govedi ili ovaca« (i dakako citat, otkuda je tih sto govedi). (U noti: »Da ovo g o v e d i nije gen. jedn. od zbirne imenice goved (za koju se u akad. rječn. navode potvrde

iz crnogorskoga govora)? »Tako se u n o r m a l n o j gramatici ne piše. Za »možda« i ovakova pitanja (koga za pravo pita ono g. dr. M.? zar svoje čitaoce?) našao bi g. dr. M. za cielo i drugdje mjesta, — ako već misli, da nam je voditi račun i ovako zabludjelim govedima i ovcama. Ali tako lje ne dodjosmo dalje od Vuka nikada.

I ja bih mogao svršiti, da nema u gramatici g. dra. M-a i stilistike hrvatskoga i srpskoga jezika. Premda ta stilistika zaslužuje, da se o njoj napiše posebna studija, ja ipak ne ću razglabati ono, što je g. pisac sglobio, pa ću i o njoj reći dvie, tri.

Ovo je (t. j. ova stilistika, »ili upravo govoreći: nacrt stilistike«) »u književnosti našoj prvi originalni pokus ovakova rada, tj. koji nije sastavljen iz drugih knjiga, koje su pisate« (pisat! čuvat! to sam prešutio) » drugijem jezicima i za druge jezike« (str. II).

G. dr. M. drži, da se stilistika piše za j e z i k, t. j. da svaki jezik ima svoju stilistiku. Ovo je samo toliko istina, koliko je istina, da svakim jezikom govori jedan narod, i da pisci kojega naroda svagda pišu jezikom svoga naroda. No Francez može napisati djelo u njemačkom jeziku, a francezkim stilom. Jezik dakle nema svoga stila. Stil ima narod, ili kultura. Ako ima kakav hrvatski stil, taj stil nije srasao s hrvatskim jezikom, nego s hrvatskim duhom i kulturom. Da stilistika nije svezana s jezikom, potvrdio je i sam g. dr. M.: Vuka je nestalo iz stilistike g. dra. M-a; ako ga gdje g. dr. M. spominje, to ga — većinom — zlim spominje. (Ova objektivnost g. dra. M-a prema Vuku treba da se prizna.)

Ja sve ovo spominjem s dva razloga.

Prvo je to, što dr. M. nije ove stilistike pisao s pravom voljom. I sam kaže, da je stilistiku »dodao« gramatici, i to samo zato, »da bi — kaže — ova moja knjiga bila što podpunija«. Vidi se to i iz onoga, što kaže g. pisac na str. 655: »Neke stilistike raspredaju na široko pravila o jednostavnom, srednjem i uzvišenom načinu pisanja, ali su ta pravila po naravi svojoj jako neodređena« i t. d., pa dalje: »rečena (su) pravila nepotrebna za ljude, koji su prevalili nezrelo mladenačko doba«. Po svem se vidi, da g. dru. M-u upravo ono nije po volji, što čini stilistiku. No bojeći se, da bi mu gramatika bila bez stilistike nepodpuna, latio se je i stilistike. Ja pak držim, da gramatika g. dra. M-a, ne

bi ništa izgubila, kad u njoj ne bi bilo stilistike. Stilistike ne mora pisati gramatik, pače je bolje, da je ne piše.

Drugo je to, što je ovo mišljenje o stilistici (t. j. da se stilistika piše za jezik) navelo g. dra. M-a, da piše o r i g i n a l n u stilistiku. Ja ne ću reći, da mu to nije pošlo za rukom, — jer je stilistika g. dra. M-a doista originalna. Samo to nije ni stilistika hrvatskoga književnoga jezika (pače ni Vukova jezika, jer nije napisana ni po djelima Vukovim, a kamo li po djelima hrvatskih književnika!), ni stilistika kojega kulturnoga naroda (to kaže implicite sam g. dr. M.).

Mišljenja g. dr. M-a o stilistici, pa ni njegove originalne stilistike ja ne ću prosudjivati, jer nemam kad. No ne mogu prešutjeti, da njom zuji neki zlovoljni zvuk, koji se vrlo neprijatno doima. U onim n. pr. primjerima nejasnoće (str. 655 i d.) stila kao da vidiš, kako se izlieva čaša, koja se dugo punila. A ona izprika u noti (str. 656; »Grieh ti kažem, — ali grješnika ne ću«. To bi doista krasno bilo!) kao da ti pojačava onaj neprijatni dojam, te pomišljaš na onu: Qui s'excuse... Ne ću ni ja baš krivo, no mislim, da će mnogi kimati glavom, kad uzčita:... naša p r e z a s l u ž n a Matica izdala je ... 8 p r e k r a s n i j e h k n j i g a (kao da nije dosta za »Maticu«, ako je zaslužna i ako su njezine knjige prekrasne), a malo dalje: »Ovo, što velimo o superlativima, ne tiče se titulâ kao: premilostivi, preuzvišeni...« Pod naslovom »skladnost« polemizuje g. dr. M. (u noti) o stvari, koja ima sa stilistikom toliko posla, koliko i nosioci onih gornjih titula s kojom bezdijetenklasnom mizerijom, pače i manje.

Ja ne sumnjam, da će se naći još tko, da kaže svoju o velikoj ovoj gramatici. Još manje sumnjam o tom, da će se naći i takovih ocjenjivača, koji će u gramatici g. dra. M-a tražiti i naći više dobra, nego što sam ja tražio i našao. Bude li tako, to će g. dru. Maretiću biti najljepša zadovoljština za gdjekoju nezgodnu rieč, koju sam ja pišući ovo nehotice i u letimičnu listanju i pisanju učinio. Ja to i želim.

(»Obzor« 1899. br. 144., 146., 147. i 148.)

Četvrto hrvatsko narječje?

Ovih je dana izašla »Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnoga jezika«, što ju je napisao sveuč. profesor dr. T. Maretić. U toj se gramatici kaže (§. 6.), da hrvatski ili srpski jezik ima č e t i r i glavna govora: štokavski, čakavski, kajkavski i **torlački.**

Ja mislim, da nijesam jedini, koji sam i za sámu tu riječ »**tòrlâčki**« i »Tòrlâk« saznao prvom iz ove Gramatike; a kako nijesam znao za tu riječ, tako nijesam znao ni to, da se njom označuje jedan od glavnih govora »hrvatskoga ili srpskoga« jezika, pače nijesam znao, da itko od poznavalaca hrvatskoga jezika znade za kaki četvrti glavni govor hrvatskoga jezika. Da ima i četvrti glavni govor (uz štokavski, čakavski i kajkavski) i da je taj četvrti govor »torlački«, — to prvi eto nauča g. prof. dr. T. Maretić.

»Torlačkim« govorom zove g. dr. Maretić onaj govor, »što se govori u južnijim dijelovima današnje kraljevine Srbije i po srpskijem krajevima, što i danas još stoje pod vladom turskom«. »Ovaj se pošljednji govor — piše dalje g. dr. M. — približava bugarskome jeziku onako, kako se govor kajkavski približava jeziku slovenskome«. Po Vuku je »**torlak** čovjek, koji ne govori čisto srpski ni bugarski«. Tome dodaje g. dr. M.: »Ime je Torlak takodjer geografičko i njime se označuje oveliki kraj u pirotskom okrugu, u južnoj Srbiji.«

I ako ja nijesam znao za riječ »Tòrlâk« i »torlački«, znao sam — i to od nedavna, od kad uredjujem akademijski »Zbornik za narodni život i običaje« — da u današnjoj Srbiji, i to ne samo u pirotskom okrugu, nego i dalje na sjever i zapad ima govor, o kojem se gotovo ništa ne zna i ništa ne piše. Malo iza toga, kako sam ja za taj govor saznao, dodje mi u ruku i

prvi tiskani primjer toga govora u malom mjesečniku »Karadžiću, listu za srpski narodni život, običaje i predanje«, što ga izdaje u Aleksincu (u Srbiji) prof. Tihomir R. Gjorgjević. Evo njekoliko primjera toga govora: »Kuj sas decu mleko kusa, će da bidne ukapan«. »Kojo kupče jednako ide na vodu, brgo se razbije.« »Da ti čujev uši, što ti čujev pete.« »Kud će se nađemo, pituvalo lisiče majku.« »Ne idi zime bez leb.« »Dok čovek s čoveka vreću pepel ne pojede, ne mož ga pozna.« »Kuluk crkvu, a kale pare ne gradiv.« »Mlogo rod, malo milos.« »Ni od vrbu klin, ni od zeta sin.« »Bela kobila svo polje opase, a nigde voj trag nema.« »Belaj te izeja!« (kletva).

Ovo je dosta primjerâ, a da se uzmogne vidjeti troje: neobična tvorba riječî (kupče, lisiče, pituvati), nestanak fleksije imenicâ (sas decu, bez leb, s čoveka mj.: s čovekom, vreću pepel) i nestanak neodredjenoga načina (će da bidne mj.: bit će, će se nađemo mj.: naći ćemo se, ne mož ga pozna mj.: ne možeš ga poznati).

Bitna je oznaka indoevropskih, pa i slovjenskih jezika — mijenjanje, fleksija imenicâ i glagola. Ja sada puštam s vida pitanje: zašto se je fleksija imenica posve, ili gotovo posve izgubila u romanskim jezicima, koji su postali od latinskoga, zašto se je izgubila u bugarskom jeziku i zašto se gubi u njekim slovenskim krajevima. Ja samo pitam ovo: Ima li Hrvata, koji bi osjećao, da je to hrvatski, kad se kaže: sa(s) decu, bez leb, vreću pepel? (Za Srbe to ne pitam, jer ne sumnjam, da narod, koji tako govori, kaže, da govori srpski.)

Ja držim, da toga Hrvata nema. A nema ga zato, što svaki Hrvat u ovom govoru odmah osjeća nješto tudje, pa će prije pomisliti, da se to hrvatskomu jeziku ruga kaki Nijemac, u opće tudjin, kojemu ne smeta nesklad u zglobu: »bez leb«, »vreću pepel«; a ne smeta mu, jer nema jošte jezičnoga osjećaja hrvatskoga, nepoznat mu je — da tako kažem — **duh** hrvatskoga jezika. Istina, ako tko govori ovako, a ipak se služi hrvatskim riječima, reći će mu Hrvat, da govori hrvatski, ali **pokvareno.** Istina je i to, da će Hrvat štokavac reći za čakavski ili za kajkavski govor, da je »pokvaren«; čuje se pače i to, kako naš svijet za ruski ili za koji drugi slovjenski jezik kaže, da je to »pokvareni« hrvatski jezik. No tako govore

obični ljudi, koji se ne bave izučavanjem jezika, i ako i oni zacijelo drugačije gledaju na »pokvarenost« čakavskoga, ili kajkavskoga govora, a drugačije na onaku pokvarenost, kad se govori: »bez leb« i t. d.

Posve drugačije gleda na ovu »pokvarenost« jezikoznanac. Nijedan jezikoznanac ne može nijekati, da je drugačije »pokvaren« čakavski ili kajkavski govor prema štokavskome, a drugačije ono »bez leb« prema: »bez leba«. Ovo i jest glavno, o čem sam nakanio govoriti.

Malo sam prije spomenuo pitanje: zašto se je gotovo posve izgubila fleksija imenicâ u današnjem bugarskom jeziku. Ja o tom ne ću potanko govoriti, jer je odgovor na to pitanje težak. Ja ću samo pokazati njeke pojave, koje ovaj nestanak fleksije u bugarskom jeziku objašnjuju, pa bi nama mogle pomoći i u tom, da bolje spoznamo: kako stoji torlački govor prema hrvatskome (srpskome) i bugarskome.

Poznato je, da se je i u crnogorskom govoru izgubio osjećaj za potrebu lokala, pa se kaže: »bio sam na Rijeku, bio sam u crkvu«. Kažu, da je to analogija prema »idem na Rijeku, idem u crkvu«. No je li samo slučaj, da se je ta analogija rodila upravo na obodu, na medji našega jezičnoga kruga? U sredini toga kruga vidimo posve drugačije pojave. Tako se u virovitičkoj županiji ne govori možda: »bio sam u svatove«, već je pretegnula druga, prirodnija analogija: »bio sam u svatova(h)«. Istina, ni ovo nije pravilno, ali je velika razlika medju ovom i crnogorskom nepravilnošću: ovo je — recimo — pokvareno, a ono je tudje. To nam kazuje osjećaj, — o drugome ne govorim sada.

Na drugoj krajnjoj medji vladanja našega jezika — uzmemo li za ovaj čas k njemu i slovenski govor — govori se n. pr.: »Pšenica prav': den' me u blat', t' bom dala zlat'«. »Bolj' je fanta uzet pod kap', ko udovca na grad«. »Kdor je predob'r, je oslu podob'n«. »Zemlja n'kol ne laže.« »Može vole, Boh l'di (zberajo).« »Na vaht' so stal' terje soudati.«

A sad evo malo bugarskih primjera: »Sjal' j moma n' kraj Dunav, n' suh pjas'k.« »Jazi im'm devit brat'.« »Sedi junak n' kraj grad, slugar mu beši malk' muma (moma).« »Hrani muma baštin konj, k'k gu hrani, dvaž gu gled', izvedi gu n' bjal Dun'f, d' gu puji stud'n vuda.«

Pogledamo li sada primjere torlačke, crnogorske i slovenske, vidimo: da hrvatski ili srpski jezik na krajnjim svojim granicama gubi osjećaj ne samo za imenične oblike (padeže), nego i za čistoću i jasnoću glasova[1]. Nigdje se drugdje, osim na krajnjim granicama našega jezika, ne opaža takova gadna zbrka glasova i nestanak padežâ. Uzmimo sada sva tri glavna južnoslovjenska jezika: slovenski, hrvatski (srpski) i bugarski kao jednu cjelinu, pa se pitajmo: može li se nejasnoća glasova i nestanak fleksije u bugarskom jeziku držati posljedicom unutranjega organskoga jezičnoga razvoja? Ja mislim, da se to ne može. Drugačija je razlika izmedju: »na glavi« (štok.) i »na glave« (kajk.), izmedju »vuk« i »vlk« (čak.) i t. d., nego što je izmedju: »na glavi« i »na glava(ta)« (bug.), »na« i »n'«, »baština konja« i »baštin konj«, »ljudi« i »l'di« i t. d. i t. d. Svaki jezikoznanac znade, da od »vlk« do »vuk« ima zakoniti — da tako kažem — put, koji ima svoje postaje (jedna je na pr. bila »vouk«), a od »baština konja« do »baštin konj« nema puta ni postaje, već samo skok. Taki je skok mogao učiniti samo tudjinac.

Vratimo se sada k torlačkome govoru.

G. dr. T. Maretić uči: da se torlački govor »približava bugarskome jeziku onako, kako se govor kajkavski približava slovenskome«. Po onom, što je do sad rečeno, ja ne bih rekao ovako. Ono glavno, što čini torlački govor (nestanak fleksije), nema prirodnoga prijelaza k hrvatskome (srpskome) jeziku, a kajkavski govor ima taki prirodni prijelaz k istomu jeziku i u glasovima i u oblicima. Torlački se dakle govor (da okrenemo naučanje g. dra. Maretića) ne udaljuje »onako« (od hrvatskoga ili srpskoga jezika prema bugarskome), kako se (od istoga jezika) udaljuje kajkavski govor (prema slovenskome). Osobitosti torlačkoga govora nijesu ni starina, ni novost, koju bismo mogli pratiti u njezinu razvoju, a to se ne može reći za osobitosti ni čakavskoga ni kajkavskoga govora. Kad bi se igdje u našem jeziku, gdje on nije bio, a ni sada nije u dodiru s tudjim jezicima, mogao opaziti kaki znak da jeziku nije do fleksije, onda bismo morali priznati, da ta

[1] Kažu, da su se u crnogorskom govoru sačuvali poluglasi. No gledeći na one primjere slovenske, pa bugarske, nije li blizu misao, da ti poluglasi nijesu starina, nego upravo onako nova pojava, kao i u onim slovenskim primjerima?

pojava izlazi iz njeke unutranje jezične težnje, da jezik sebi stvara nove zakone. No dok mi svaki gotovo dan možemo na svoje oči gledati, kako tudjinac ono radi s našim jezikom, što je u Torlakâ davno već gotovo, mnogo je, mislim, prirodnije reći, da osobitosti torlačkoga govora nijesu osobitosti **našega** jezika, nego tudjega, da to nije nikaki, a kamo li glavni govor našega jezika, koji bi se mogao staviti uporedo sa čakavskim i kajkavskim govorom.

Povrh ovoga ima i drugih, istina, sporednih razloga, s kojih držim, da nije opravdano, da se torlački taj govor stavi pored ostala naša tri narječja kao četvrti glavni govor. Ja ću spomenuti samo dva.

Svako od glavna naša tri narječja ima kakovu takovu svoju književnost, a za torlački govor kaže sâm g. dr. M., da nije nikada imao umjetne književnosti. Ovo nije mala stvar. Književnost je posljedica unutranje snage naroda ili plemena, koje ju stvara. Ako to torlačko pleme nije moglo stvoriti baš nikake književnosti, to je znak, da je ili brojem, ili sposobnošću vrlo neznatno, da u njem nema nikake snage za jedinstvo, da nije u sebi jedno, riječju: da nije skup, koji bi vezale kake plemenske ili društvene veze, već da je slučajna (razumije se: slučajna toliko, koliko je izvrgnuta različitim spoljašnim utjecajima), slučajna, velim, skupina našega naroda, koja ni u blizini svojih nije mogla sačuvati svoje, — dok su iseljenici n. pr. čakavci medju tudjincima stotine godina čišće sačuvali svoj govor. Ovakav skup, koji se nije — koliko do sad znamo — ničim osobitim iskazao kao plemenska cjelina, ne zaslužuje da se s drugim našim plemenskim cjelinama uporedo postavlja. Treba naime i to držati na umu, da stalnoj jednakosti govora moraju biti i stalni njeki uzroci u čitavom plemenu. A ti stalni uzroci ne mogu u Torlakâ biti drugo, nego nestalnost u svojem, slabija veza sa svojim. To pak ne može biti opravdan razlog, da ih držimo **glavnim** dijelom **svoje** narodne cjeline.

Drugi je razlog ovo:

Svako je od glavna naša tri narječja dobilo ime po jednoj jezičnoj osobitosti, koja je uzeta iz samoga govora: štokavci, čakavci, kajkavci. Po tom, kad bismo držali, da se »torlački« govor mora svakako uzeti kao četvrti glavni govor hrvatskoga jezika, bilo bi priličnije, da se nazove njekim analognim

nazivom prema onima trima. Ako nazivi glavnih triju narječja išto znače, imamo sada po nauci g. dra. Maretića **dva glavna štokavska govora** (Torlaci su dakako štokavci, ili bolje: štakavci), — tako od prilike, kako bismo imali dva kajkavska, ili dva čakavska, kad bismo kao peti i šesti glavni govor postavili n. pr. bezjački i bodulski.

Čitava ova stvar, o kojoj sam govorio, dokazuje u ostalom, da mi još slabo poznamo svoja narječja i položaj glavnih južnoslovjenskih jezika jednoga prema drugome.

(»Vienac« 1899. br. 25., str. 408.—409.)

Hrvatski književni jezik.*

U duhovnom životu modernih naroda ima posebna pojava: borba za književni jezik. Što su narodi manji i što im je književnost neznatnija, to je ta borba žešća. Gledajmo najstarije, najveće i najvrednije evropske književnosti: talijansku, francesku, englesku, — borba je za književni jezik i oko književnoga jezika u tim književnostima neznatna, ili je ni nema. Naprotiv su n. pr. Nijemci još do polovice prošastoga stoljeća živo raspravljali o svom književnom jeziku, pa su od onda do danas promijenili štošta, a u novije vrijeme mijenjaju pravopis gotovo svake desete godine. Moderni Grci kao da još nijesu gotovi s pravopisom. Od Slovjena su u ovoj stvari bili najsretniji Poljaci. Ni kod Rusâ nije za književni jezik bilo znatnije borbe. Česi su se tek u našem stoljeću nešto dulje zadržali kod svoga ypsilona. Ni Bugari još nijesu gotovi, no borba nije strašna. Najnesrećniji su u toj stvari bili Srbi: u njih je još prije pô stoljeća vladao pravi »**rat** za srpski jezik« (Daničić, 1847.).

Samo pogled na ovo mora svakoga, tko dobro hoće književnosti, odvratiti od prepiraka o književnom jeziku. Zato ni meni nije ni na kraj pameti, da započnem bilo kakav rat za hrvatski književni jezik, jer toga, hvala Bogu, ne treba. Ovo nekoliko riječi pišem poradi najnovije gramatike »hrvatskoga ili srpskoga« **književnoga** jezika, što je nedavno izišla ispod pera sveuč. prof. g. dra. **T. Maretića.** Po tom ovo, što pišem, nije drugo, nego bilješka o hrvatskom književnom jeziku povodom tê gramatike. A što sam držao za potrebno, da i tu bilješku

* Mnogi čitatelji »Vienca« zaželjeli su, čitajuć raspravu g. Radića u podlistku »Obzora«, da napiše o istoj stvari raspravu i za »Vijenac«. G. Radić odazvao se našoj molbi, te je napisao za »Vienac« ovu radnju, na koju svraćamo pozornost čitatelja.
Uredničtvo.

napišem, pa što sam joj dao ovaki naslov, to će se vidjeti iz mojega razlaganja; a koliko se to iz njega ne bude vidjelo, kazat ću posebice na kraju.

I.

G. dr. T. Maretić piše u »Predgovoru«, da je gradju za svoju gramatiku uzimao »iz djela pisanijeh najboljim književnim jezikom«, a »svi ljudi« — piše nadalje g. dr. M. — »koji o toj stvari mogu pravo suditi, slažu se u tome, da je Vuk Stefanović Karadžić do danas prvi naš pisac, što se tiče pravilna i dobra jezika, da je on za književni naš jezik ono, što je Cicero bio i jest za književni latinski jezik«. U »Pristupu« razlaže g. dr. M., da je hrvatskomu ili srpskomu književnom jeziku osnov u najširem smislu štokavski govor, u štokavskom govoru središnje narječje, u tom narječju pisanje Vukovo.

Premda je g. dr. M. ovu svoju **normalnu** gramatiku napisao za one naše obrazovane ljude, za koje kaže, da slabo pitaju, za što je što u jeziku, ipak je držao za potrebno, da tim ljudima razloži osnov i normu hrvatskoga književnoga jezika. To za pravo po riječima samoga g. dra. M-a ne bi bilo potrebno, jer je takovim ljudima dovoljna norma sama gramatika, kad oni ne pitaju, ni zašto je što u jeziku, ni »kako je nekad bilo«: »oni hoće, da im se reče, kako je danas što u književnom jeziku, što je u njemu dobro, što li nije.«

Ja ne ću mnogo o tom govoriti, što obrazovani Hrvati, bili oni književnici, ili ne bili, sude o Vuku Karadžiću kao hrvatskom Ciceronu. Svakomu je dovoljno poznato, da hrvatski pisci i čitaoci odavna već teško, no vrlo razborito podnašaju onaj filološki jaram, što im se bezobzirno nameće protiv osjećaja čitavoga hrvatskoga obrazovanoga svijeta, protiv stoljetnih tradicija hrvatske književnosti. Ja ću za dokaz svemu ovomu spomenuti samo jedan primjer, a taj će biti dovoljan, jer bez straha mogu kazati, da je u ovoj stvari upravo klasičan.

G. 1895. izdao je g. Vladimir Mažuranić »Pjesme Ivana Mažuranića«. Na str. XIII.—XVI. piše g. Vl. M.:

»Nekom bojazni nastavljam. Ne smijem ipak propustiti, da ovdje ne iztaknem neke nazore njegove« (t. j. nazore Ivana Mažuranića) »o jeziku hrvatskom ... Možda je imao krivo ... Mažuranićevo je bilo mnienje, **da je književni jezik hrvatski star** ... Njemu je ilirski pokret imao u tom pravcu biti jedino **preporod** stare knjige hrvatske ... On je ... scienio, da ga« (t. j. proces, u kojem se gube ili barem jednostruče oblici) »pritjecanje tudjih neslovjenskih elemenata od viekova ovamo pospješuje, ali je tvrdio, da je težak grieh htjeti ga pače i uskoriti pomoću knjige. On nije vjerovao, da ima koje pučko narječje u našem jeziku, koje bi bilo dostojno, da samo po sebi zasjedne mjesto, koje ide književni jezik ... On je mislio, da za nas Hrvate valja još donekle preporuka Danteova, neka se ne zanemaruje pribiranje dragocjenosti jezičnih iz svih narječja. Po mnienju Mažuranićevu ne bi se smjela nikad sasvim zatrti uspomena, da nam je knjiga nikla na tlu staroga narječja, koje je steklo pravo, da po gdjekojom riečju, gdjekojim oblikom, u pjesničtvu pak osobito gdjekojim naglaskom razbije monotoniju narječja, makar i najblagoglasnijega«.

»Ivan Mažuranić scienio je, da se je u jezičnom pitanju i u pjesničtvu krenulo putem, koj ne vodi do visine, za kojom je on zaman čeznuo«.

Ovako govori na usta hrvatskoga književnika prvak medju prvacima hrvatske knjige. I ovoga je prvaka hrvatske knjige stigla sudba, da ga ubroje medju one, koji ne mogu pravo suditi o hrvatskom književnom jeziku! A ja kažem: Ako Bogom nadahnuti kovač one karike, koja u »Osmanu« spaja svakom Hrvatu tako milu i slavnu književnu starinu s novim poletom narodnim, ako pjesnik »Smrti Smail-age Čengića« ne može pravo suditi o hrvatskom književnom jeziku, onda ja više ne znam, što je književni jezik i što može značiti bilo kakav Ciceron kao uzor književnoga jezika.

Vrlo su karakteristične neke riječi samoga g. Vladimira Mažuranića. »S nekom bojazni nastavljam ... Možda je imao krivo«.

Ivan Mažuranić nije imao krivo, pa gosp. Vladimir Mažuranić ne bi u normalnim književnim prilikama imao razloga bojazni. Ona bojazan i ono: »možda je imao krivo« — samo je dokaz domoljubne razboritosti naših književnika, koju za cijelo vodi lijepa riječ: da pametniji popušta, pa ima i pravo, samo da ne bude kavge, filološke kavge, koja nije nijednoj književnosti pomogla. Samo ova razboritost razjašnjuje običaj, da i

najbolji književnici dopuštaju, da im se jezik ne samo kritizuje, nego i popravlja po Vukovu rječniku, tako da neki naši filolozi, pače i nefilolozi ozbiljno misle, da bez Vuka ne možemo nikud nikamo. Istina je, da je tomu mnogo krivo i to, što nema drugoga rječnika osim Vukova.

No uza sve to nema obrazovana Hrvata, koji bi držao, da se hrvatski književni jezik počinje s Vukom. G. se dr. M. ne može obraniti od prigovora, da je u svojoj gramatici zatajio nepobitnu istinu: da je hrvatski književni jezik star, jedan od najstarijih književnika jezika evropskih. Velim: zatajio, jer gosp dr. M. govori o književnom hrvatskom jeziku, o njegovu osnovu, o njegovoj normi, a spominje jedinoga Vuka, i gdješto Daničića, — a nijednoga drugoga hrvatskoga književnika. Da g. dr. M. nije o toj stvari ništa kazao svojim čitaocima, ja bih upotrebio drugu riječ uza sve to, što je g. dr. M. uzimao gradju samo iz Vukovih i Daničićevih djela. Iz ovoga se postupka jasno vidi, da on pristaje uz one, koji kažu, da Hrvati do Vuka ili nijesu imali književnoga jezika, ili da su književni svoj jezik zamijenili drugim. A istina je naprotiv ono, kako je mislio Ivan Mažuranić, **što je osjećanje svih obrazovanih Hrvata: da je ilirski pokret samo preporod stare hrvatske knjige.**

Treba li ovomu dokaza?

Za obrazovane Hrvate ne treba. Svaki obrazovani Hrvat zna, **da nije moguća ni pomisao o ilirskoj, pače o čitavoj današnjoj hrvatskoj književnosti bez stare književnosti hrvatske.** Što je današnja hrvatska književnost bez ilirske književnosti? Što je ilirska književnost bez Mažuranića? Što je Mažuranić bez Gundulića? Što je? Ništa. Disjecta membra. **Bez ove sveze nitko na svijetu ne može kazati razložne riječi ni o hrvatskom književnom jeziku, ni o mislima, ni o duhu u hrvatskoj književnosti.**

A ovu vezu ignoruje g. dr. M. posvema. G. dr. M. ignoruje u svojoj gramatici ne samo hrvatsku **književnost** prije Vuka, nego i poslije Vuka, a piše gramatiku hrvatskoga **književnoga** jezika. Hrvatski književni jezik ne može biti drugo, nego jezik hrvatske književnosti, pa tko ignoruje tu književnost i jezik, kojim je pisana, ja ne razumijem, kako može pisati gramatiku hrvatskoga književnoga jezika.

Tu mora biti neki nesporazumak.

Gramatika g. dra. M-a nosi naslov: Gramatika hrvatskoga **ili srpskoga** književnoga jezika.

Evo, tu je nesporazumak.

Ono: »ili srpskoga« može biti kojekako na mjestu svagdje, gdje se njim služe oni, koji se služe, — ali kad je govor o **književnom** jeziku, — nikako. Dotle, dok »hrvatski« i »srpski« nješto znači, i to dok svaki znači nješto drugo, dotle je hrvatski književni jezik i srpski književni jezik — dvoje. Mi svi znamo, što se hoće reći onim »ili srpskoga«, no to »ili« nigdje ne krije tolike iluzije, kao onda, kad je govor o hrvatskom **književnom** jeziku. Ja bih se usudio reći, da upravo oni, koji se služe ovim »ili«, ne osjećaju pravo onoga jedinstva, koje bi im imalo ovo »ili« označivati. Pokojni je Broz vrlo dobro prvi, što ja znam, napisao: da mu ono »ili« spaja prije dvoje, nego jednoisto, pa zato ga nije rado ili nikako ni pisao. Istina je, tkogod ima ikoliko pogleda u ovu stvar, mora priznati, da je u hrvatskom i srpskom narodu sve ono jedno, što mu je priroda dala, a čega tudji utjecaj nije promijenio, — toliko, dakako, jedno, koliko to na čitavom prostoru, po kojem se taj narod širi, može biti. Tu dakle ne može biti raspre o tom, što je čije, što je hrvatsko, što li srpsko. No književnosti nije dala priroda nijednomu narodu, pa ni hrvatskomu; tu se može pouzdano kazati, što je u našem narodu hrvatsko, što li srpsko, jer tu imamo pred sobom **svijest** narodnu, koja je jedini biljeg za pripadanje ovomu ili onomu **narodu u modernom, kulturnom značenju ove riječi.**

A evo, kako je s toga gledišta s hrvatskim i srpskim književnim jezikom.

God. 1818. piše Vuk Stefanović Karadžić (u predgovoru svoga rječnika): »Tek 1783 će godine **prvi** je Dositej Obradović kazao, da treba pisati srpskim jezikom kao što narod govori, i sam je počeo **koliko je znao,** tako pisati. Za njim su pošli mnogi učeni Srblji; ali . . . do danas još nemamo nijedne knjige, da je upravo napisana, . . . kao što narod govori.«

God 1847. piše Daničić: »I tako je dakle u nas Srba . . Vuk . . . narodnoj književnosti temelj udario«. (Rat za srpski jezik i pravopis, str. 62.)

Sve je ovo poznato. Poznato je i to, da nema ni pô stoljeća, što su svi gotovo obrazovani Srbi stajali kao jedan čovjek protiva Vuka St. Karadžića i Daničića i nijesu htjeli ni čuti ni o

onom jeziku, kojim je **prvi** počeo pisati Dositej Obradović, ni o onoj književnosti, kojoj je temelj udario V. S. Karadžić, ni o onom jeziku, za koji se u svom ratu borio Daničić.

A kakav je to, koji je to jezik, za koji se bori Daničić?

Otvorite knjige i dvijesta godina prije Vuka, pa ćete vidjeti, da nije istina, da je Dositej Obradović prvi počeo pisati — kako je znao — onim jezikom, za koji se borio Daničić; no vidjet ćete i to, da Daničić kaže istinu, kad kaže, da je Vuk udario temelj narodnoj književnosti **u Srbâ**: Srbi doista do Vuka nijesu imali književnosti, jer kad bi ona stara književnost bila srpska, kako bi bilo moguće, da tek Vuk udari temelj narodnoj književnosti u Srbâ?

Što iz ovoga svega vidimo? Vidimo, da prvi sinovi onoga dijela našega naroda, koji se zove srpskim imenom, — Vuk Karadžić i Daničić — nijesu ni znali, ili nijesu ni htjeli znati za kakovu srpsku književnost, za kakav narodni srpski književni jezik prije Vuka.

A Hrvati istoga doba?

Već sam kazao, da se preporod hrvatske književnosti ne može ni pomisliti bez stare hrvatske književnosti.

Drugo je dakle književni jezik hrvatski, drugo književni jezik srpski; hrvatski je književni jezik starinom svojom medju prvim jezicima kulturnih evropskih naroda, srpski je književni jezik medju najmladjima.

Uzmemo li na um, da Srbi danas zovu i hrvatsku književnu starinu svojom, srpskom, a prije pô stoljeća nikomu ni na pamet nije palo, da je drži svojom i nazove srpskom, možemo biti zadovoljni: vidimo, da idu — pa bilo to i iza pedet godina — za Hrvatima. A kad idu u ovom, ići će s vremenom i u drugom. A što u isti čas kažu, da ona književna starina nije hrvatska, nadajmo se, da će se i u tom — budu li išli istim putem — povesti za Hrvatima. Protivni razvoj teško je i zamisliti.

II.

Samo se po sebi razumije, da **književni** jezik nije i ne može biti drugo, nego onaj jezik, kojim se pišu knjige, kojim je napisana književnost, kojim pišu književnici. Kako je jasno ovo, tako je jasno i to: da pisac gramatike književnoga kojega jezika nema druge zadaće, nego da proučava taj književni jezik i da po njem gradi pravila. Ovako se misli i radi po čitavom svijetu.

Ovako nije radio u svojoj gramatici g. dr. Maretić. I ako g. dr. M. znade — kao što to znadu i ostali obrazovani Hrvati — da je bilo i prije i poslije Vuka S. Karadžića hrvatskih knjiga i hrvatskih književnika, ipak je napisao svoju gramatiku hrvatskoga ili srpskoga književnoga jezika bez i najmanjega obzira na te knjige i književnike, kao da svega toga nema.

Ovo je doista čudno, tako čudno, da meni nije poznat primjer ovakvoga pisanja gramatike ni u jednoj kulturnoj književnosti. Ova je gramatika g. dra M-a po principu, po kojem je napisana, pravi unicum medju gramatikama kulturnih jezika. Ja se samo pitam: Kako je došlo do toga, da je hrvatski književni jezik sa svojom gramatikom postao medju kulturnim jezicima unicum? Kako se je eto preko noći — od vremena Ivana Mažuranića, recimo — mišljenje obrazovanoga hrvatskoga svijeta o svojem književnom jeziku promijenilo? Kako se je sve to dogodilo i što to znači?

Ja sam već spomenuo u I. člančiću, da hrvatski pisci i čitaoci odavna već teško podnose filološki jaram, što im se nameće. Bilo je vike u novinama, pače je njekoliko sjednica u zagrebačkom hrvatskom saboru bučno proteklo poradi — pravopisa. Nije dakle posve istina, da je obrazovani hrvatski svijet preko noći promijenio mišljenje o književnom svom jeziku: da je »javno mnijenje« filološka ta stvar dosta uzbunila, dokazuju oni prizori u zagrebačkom hrvatskom saboru. Ne valja misliti, da je ona buka bila samo radi pravopisa: ovako misliti značilo bi isto, kao kad bi tko rekao, da se je istočna i zapadna crkva razdvojila i zavadila poradi nekvasna kruha. Pravopis je bio samo exponent onoga jada, što se je u hrvatskom obrazovanom svijetu nakupio protiv nove njeke kulturne struje. No kako su branioci nove ove struje — bi li pamet, ili sreća? da kažemo s Gundulićem — bili na takovim mjestima, protiv kojih se uzalud viče i nabacuje, jer su čvrsta i ugledna, — mrmljalo se i vikalo, a kako je u nas malo zgode za mirno razmišljanje, rijetko je pala koja mirna i razložna. Tako smo se na ovu novu struju počeli priučavati. Vidjeli smo, kako je g. Vladimir Mažuranić »s bojazni« iznio mišljenje slavnoga svoga oca o hrvatskom književnom jeziku. Sad, kad se je stvar malo smirila,

kad smo malo već zaplovili ovom strujom, možemo se mirno upitati s narodnom pjesmom: Gdi li bismo, gdi li ostadosmo? Raspravimo mirno s braniocima nove te struje: što ta nova struja znači **u kulturnom pogledu.** Gledat ću, da to bude kratko.

* * *

Što to znači, kad g. dr. M. piše u predgovoru svoje gramatike: »da je Vuk Stefanović Karadžić do danas prvi naš pisac, što se tiče pravilna i dobra jezika, da je on za književni naš jezik ono, što je Ciceron bio i jest za književni latinski jezik«?

To znači: ili da Hrvati do Vuka nijesu imali književnoga jezika, ili da su se odrekli književne svoje prošlosti i književni svoj jezik promijenili, t. j. što se barem književnosti tiče, jučerašnji — **da tako kažem** — narod. U kulturnom pogledu ovo je jedno gore od drugoga. Kulture nema bez djedova, bez starine, jer nijedna i nikakva kultura nije djelo jednoga dana. Zato se posve lako razumije, da je hrvatski obrazovani sviet teško podnosio ovu nauku.

Ja ne ću nikomu pa ni g. dru M-u podvaljivati nikakove svijesne nakane u ovom naučanju, no ovo naučanje svakako pokazuje u onih Hrvata, koji to naučanje šire, oskudicu onoga ljudskoga osjećaja, koji čini narode kulturnima, a to je: poštovanje starine narodne i oduševljenje za nju. Ja razumijem Srbina Karadžića, Srbina Daničića, što vode rat protiv slovenoserbske književnosti. To su bili ljudi zdrave pameti, pa nijesu vidjeli smisla u jeziku, kojim **nikada nije govorio nijedan narod,** koji nije imao nikakvih pravilâ, a što je glavno, ni **nikakve** gotovo **književnosti,** — u jeziku, koji nije bio plod nikakve kulture, **nego plod kulturnoga lutanja i nemoći.** Ali ne razumijem Hrvata, koji lice svoje okreće od jednoga Gundulića i legije njemu sličnih pjesnika i pisaca; koji zatvara oči pred čistim njegovim i pravilnim jezikom, pred jezikom, koji i danas, poslije stotinâ godina, razumije — do neznatnih izuzetaka — gotovo čitav narod; ne razumijem Hrvata, koji zaboravi, žrtvuje stoljetne spomenike kulture svoga naroda.

Ovoga ne razumije ni ostali hrvatski obrazovani svijet, pa otuda zlovolja protiv novoga naučanja.

No branioci bi Vukova prvenstva u jeziku mogli odgovoriti, da i oni poštuju starinu, da i oni cijene književnu prošlost hrvatsku i književni jezik hrvatski, — ali to nema posla s gramatikom, taj jezik ne spada u gramatiku.

A zašto? Zato, što taj jezik ima starih riječi i starih oblika, što nije jedinstven, što imade i tudjicâ.

Ovaj izgovor ne bi vrijedio ništa.

G. dr. M. znade vrlo dobro, da je Karadžić pisao n. pr. ovako: Славный Полякъ, Т. Линде, сочинивши не давно свой Польскій Словникъ, сравнïо е съ Польскимъ езикомъ све проче Славенске, кромѣ Сербскога« i t. d.

Premda ovo — i mnogo drugo — znade g. dr. M., ipak nije i ovo metnuo kao pravilo u svoju gramatiku, i ako je ovo napisao »prvi naš pisac, što se tiče« i t. d.

Kako je g. dr. M. znao birati iz jezika Vukova, kako je znao kazati, što je pravilno, a što nije u njegovu jeziku, kako je Daničiću znao prigovoriti, da se je u tom poveo za tudjim kojim jezikom, — tako bi isto bio mogao učiniti i onda, da je gradju uzimao i iz djelâ drugih pisaca, a ne samo iz Vukovih.

No ovo nije glavno. Nije to glavno, što g. dr. M. cituje koji oblik, ili riječ iz Vukova kojega djela mjesto iz Gundulićeva, ili Kačićeva, nego se tu radi o principu: hoćemo li se učiti pisati od naših starih i novih svestrano obrazovanih književnika i pjesnika, ili od jednoga jedinoga samouka pisca. Struja, kojom ide g. dr. M. sa svojom gramatikom, odlučila se je za ovo drugo. To bi bila — kad bi nesrećom ova struja prevladala — dekadenca u našem kulturnom životu, takova dekadenca, kojoj opet ni u jednoga kulturnoga naroda ne nalazimo primjera.

Ja to ne ću na široko dokazivati, time manje, što mi je na pomoći i sam g. dr. Maretić. G. dr. M. piše na str. 8.: »... jezik nije matematika, te se mnogo koješta u njemu ima prepustiti dragocjenome onom svojstvu, koje mučke dobro čini, a zlo uklanja, koje ne trpji ništa pretjerano ni usilovano, a zove se: takt!«

Ja ne razumijem, kako je g. dr. M. mogao svoju gramatiku napisati na onom osnovu, na kojem ju je napisao, — pošto je spoznao i ovako lijepo izrekao ovo načelo na čelu svoje gramatike. »Mnogo koješta ima se prepustiti dragocjenome onom stvojstvu«. Ovo dragocjeno svojstvo, takt, nije nikakvo biće o sebi, nego živi i očituje se u ljudima, u književnicima, pa se ono

»mnogo koješta« ima prepustiti književnicima. A zar to vrijedi samo **poslije** gramatike g. dr. M-a? Zar onoga dragocjenoga svojstva nije bilo u književnikâ prije Vuka? Zar je Vuk u jezičnom taktu natkrilio sve književnike prije i poslije sebe?

Mi znamo, tko je i što je bio Vuk Karadžić, pa mu zato i dajemo svu onu čast, hvalu i slavu, koja ga ide. Ali **jedan** čovjek, pa bio ne znam kako genijalan, ne može književnomu jeziku dati ono, što mu može podati **više** genijalnih ljudi, genijalnih u različnim strukama ljudskoga znanja i umjeća; jedan čovjek ne može stvoriti književnoga jezika za sve grane književnosti; jedan čovjek ne može stvoriti književne tradicije, bez koje nema u književnosti ni poštovanja starine, ni autoriteta, ni discipline, a po tom ni zanosa ni napretka.

A Hrvati imadu književne tradicije od više stoljeća. Zaboravljati te tradicije i druge nagoniti, da ih zaborave, za to se ne može drugo kazati, nego da je to oskudica osjećaja za kulturno značenje starine. A to je dekadenca.

III.

Ja unaprijed znam, ili se bar domišljam, što bi mi na sve ovo moje razlaganje mogli odgoviriti oni, koji pristaju uz ovu novu struju. Ja sam spreman na to, da će mi prigovoriti, što postavljam njekakvo aristokratsko načelo protiv demokratskoga, što dižem školovanu gospodu, književnike protiv **naroda.**

Ja se toga prigovora ne bojim. Tko čita, što se u nas piše, mogao je doznati, što ja mislim o narodu. No poznata je riječ: tko dobro razlikuje, dobro nauča. Zato i ja razlikujem evo ovo:

Ja se ne borim protiv narodnoga jezika, t. j. onakvoga jezika, kojim narod govori **o onom, o čem umije govoriti,** i koji je narodu razumljiv toliko, **koliko narod može razumjeti one misli, koje se tim jezikom kazuju.** Zato ja, kako sam već napisao, razumijem borbu Srbina Karadžića i Daničića s onim srpskim književnicima, koji su pisali jezikom besmislenim i narodu nerazumljivim. A hrvatska je književnost prije Vuka pisana — kako to kaže (§. 6.) sâm g. dr. M., pa je to jedino mjesto, gdje tu književnost spominje — hrvatska je, velim, književnost prije Vuka pisana narodnim govorom, pače najvredniji dio tê književnosti — opet po riječima samoga g. dra. M-a — pisan je onim narodnim govorom, kojim je najposlije i Vuk pisao; narodnim je govorom pisana i hrvatska književnost poslije Vuka, a g. dr. M. ignoruje u svojoj gramatici i jednu i drugu.

Ovo je ignorovanje štetno za književni jezik poglavito s dva razloga.

Kolika je pismo tekovina čovječanstva, to ne treba tek dokazivati. Tko se je ikoliko bavio proučavanjem bilo kojega jezika, koji nema književne prošlosti, taj zna, da ni u jednom takvom jeziku nije sve jednako staro, nego da se uz svu silu jednoličnih riječi i oblika sačuvala po gdjekoja, koja je od svega ostaloga na strani (n. pr. hrv. oblici: mogu, hoću). A kad je jezik tako konservativan i onda, kad »krilate riječi« slobodno lete, kad se ne prikivaju i ne salijevaju: nije li to još naravnije u jeziku, kojim se piše? Osim toga su književnici kao njeki narod za sebe, sa svojim mislima, sa svojim ukusom, sa svojim tradicijama, oni su kao svijet za sebe u gdjekojoj sitnici. Kako ćemo drugačije protumačiti n. pr. Mažuranićevu ljubav za jezik Gundulićev? Kako drugačije, nego tako, da medju književnicima, osobito medju pjesnicima ima — kako bi rekao Niemčić — srodnih duša, a srodnoj je duši mila i sitnica srodne duše! Pa da i mene — obična smrtnika, koji se ne drži srodnom dušom duši Gundulićevoj — pa da i mene, velim upitate: kako mi se svidja Mažuranićev stih:

Posred tisieh glusieh tmina . . .,,

ja bih vam rekao, da mi se vanredno svidja, jer mi odmah doziva u pamet Gundulića s njegovim poljem punim »susieh kosti«, godi mi ovaj pietet Mažuranićev prema našemu velikanu, godi mi duhovna veza preko stotinâ godina, osjećam, da sam sin kulturnoga naroda, jer — da i opet kažem —: nema kulture bez ćućenja veze s onima, koji su prije nas bili.

A ne ću spominjati pojedinih riječi iz naše starine, od kojih je mnoga književniku i pjesniku milija od ne znam kako lijepe i dobre — po sudu filologâ — no opskurne »narodne« riječi.

Napokon još ovo: Nova nam struja često preporučuje — kako već rekoh — njekakove riječi, što ih ima Vuk u svom rječniku, a ni živa književnička ni neknjiževnička duša ne zna, ni od kuda su, ni od koga su, ni što pravo znače (jer nitko ne drži, da je — često do zla boga loš i kriv — latinski i njemački tumač Kopitarov u Vukovu rječniku pravo značenje ove ili one riječi).

Tomu se doista ne može prigovoriti, kad ovakova — pa bila i zakutna — riječ udovolji potrebi, t. j. kad druge nema. No na to se svagda ne pazi, pa se u književni jezik često narivavaju ovakove zakutne riječi — Vukove — bez ikakve potrebe, samo iz njekakove afektacije. A ja mislim, da svaka stara književna riječ, pa i ne govorila se danas, zaslužuje više pažnje od ikoje žive narodne, no zakutne, a često i nespretne riječi. Stara je riječ u knjizi svezana s bilo kakovom mišlju, ona ima svoju prošlost, do nje može svatko, tko zna čitati, — dok će mnoge zakutne riječi i nestati, a u glavi se onih, kojim je poznata, ne će ni roditi misao, da s onom riječju dodje u svijet, a još manje u knjigu.

Drugi je razlog, s kojega je štetno ignorovanje staroga književnoga jezika, to, što se tim jezične tvorevine upravo najumnijih sinova naroda silom predaju zaboravi. Ta književnicima često treba za njihove misli riječ, koja u narodu ne može nastati, prosto zato, što narod nema tê misli, pa mu ne treba ni riječi. Ovo je tako jasna stvar, da joj ne treba nikakvoga dokaza.

Zato se ja posve slažem s mišljenjem Ivana Mažuranića: da hrvatska književna prošlost zaslužuje, da se gdjekojoj njezinoj riječi, obliku, frazi ne zatire trag u književnom jeziku. To je, u ostalom, stvar tako naravska, da je protiv nje nemoćna svaka gramatika. Prošlost, osobito kulturna prošlost ima svoj čar, kojemu se ljudi kulturnoga osjećaja ne mogu oteti. Što se u nas mora na to upozoravati, tomu je uzrok samo to, što je novija naša gramatička škola do krajnosti htjela provesti načelo o narodnom jeziku u književnosti. No i tu treba razlikovati.

IV.

Ja ne ću sada ni o tom raspravljati, kako se je i od kuda rodilo načelo o »narodnom« jeziku u književnosti. Svakako, kad je govor o ovome načelu, treba držati na umu, da nijedna stara i velika evropska književnost ne poznaje bog zna kakove borbe za ovo načelo, a to prosto zato, što borbe nije trebalo. I ovdje treba spomenuti Nijemce kao izuzetak: oni hvale svoga Luthera, što se je počeo učiti književnome jeziku — jeziku svoje biblije — na ulici. No što je Nijemcima nešto novo i kao veliko otkriće, Hrvati za to davno znadu: lijepa stara hrvatska knjiga pisana je

od prvoga početka jezikom »ulice«. Istina, i mi Hrvati poznajemo borbu za narodni jezik, pače smo u toj stvari bez sumnje prvi u Evropi, no to je bila borba za **narodni** jezik protiv **tudjega,** latinskoga u crkvenoj književnosti. Pa upravo iz ove borbe mogli smo štogod naučiti: stari naši boreći se za **narodni** jezik pomno su čuvali — koliko se je moglo — stari hrvatski crkveno-književni jezik (prem da se mora priznati, da su ih i drugi razlozi na to silili). No nova struja ne samo da hoće ovomu načelu o narodnom jeziku u književnosti udovoljiti do krajnosti, nego je upala u dvije pogrješke: jedna je ignorovanje starijega književnoga jezika — o čem sam već govorio, — a drugo je **novo načelo potpune dijalekatske jedinstvenosti književnoga jezika.**

G. dr. Maretić piše (§. 10): »Njegovo« (t. j. Vukovo) »načelo o tome, što ide u književni jezik, što li ne ide, vrlo bi se rasklimalo, da je što primao iz onih štokavskih narečja, koja ne idu u središnje« . . . ». . . a ni na pamet mu nije padalo, da uzme što iz neštokavskijeh govora« . . . »Radeći Vuk ovako, postigao je to, da mu je jezik jedinstven i samotvor, u kojemu nema krpeža od svega i svašta«.

I doista g. dr. M. radi prema ovome u svojoj gramatici: na str. 688—699 ima g. dr. M. »antibarbarus«, u kojem goni iz hrvatskoga književnoga jezika riječi, kao što su n. pr.: **bjelanjak, črknja, nijetiti, piknja,** a to zato, što su to kajkavske riječi.

Ovim je riječima i postupkom ovim g. dra. M-a ono načelo o **dijalekatskoj jedinstvenosti** književnoga jezika jasno kazano i pokazano. Iz ovih je riječi g. dra. M-a jasno i to, koliko nova struja drži do toga načela: Vukov je jezik jedinstven i samotvor, a nije tek »krpež«, i to krpež »od svega i svašta«.

Ovo je načelo krivo. Ovo se načelo ne može složiti s pojmom književnoga jezika, pa doista nema književnoga jezika, koji bi se držao ovoga načela, a to dovoljno pokazuje i naša književna prošlost.

»Jedinstven« govor — to zna svaki filolog — to je samo riječ, a nije stvar; to je filološki fantom. Filologe od zanata podsjećam na stručna djela o toj stvari, a nestručnjacima spominjem poznatu pojavu: da ni dva sela ne govore jednako, pače — to tvrde sami filolozi stručnjaci — niti pojedinac čovjek ne govori svagda jednako. Potpuno dakle jedinstvena jezika nema, pa g. dr. M., kad kaže, da je Vukov jezik jedinstven, očito misli na

drugu, nepotpunu relativnu jedinstvenost. No čim se primimo nepotpune jedinstvenosti, izmiče nam se tlo pod nogama. Ne ću za to trošiti mnogo riječî, no pitam samo: Tko zna, tko je odredio, dokle ide ono »središnje« narječje, o kojem govori g. Dr. M. u svojoj gramatici? »Ono se govori« — nauča g. dr. M. — po Bosni i Hercegovini, po južnijem krajevima Hrvatske, što leže uz Bosnu, i po zapadnoj Srbiji« (§. 7.). Sad, ako držimo na umu, da g. dr. M. tjera iz književnoga jezika n. pr. »kajkavsku« riječ **pošast** samo zato, što misli, da **nije poznata** u središnjem narječju (premda je njezin korijen i sufiks poznat cijelomu narodu našemu), **moramo** pitati: gdje je **prava** medja tomu središnjemu narječju ili barem: gdje je medja štokavskomu govoru? — Na ovo pitanje nema odgovora u gramatici g. dra M-a, a i ne može ga biti. Nema čovjeka na svijetu, koji bi mogao pouzdano kazati, da ova ili ona riječ jednoga našega narječja nije poznata u drugom narječju, — a to zato, što naša narječja nijesu istražena. A hoćemo li se držati nauke g. dra. M-a — t. j. hoćemo li **ovako strogo** goniti iz književnoga govora riječi, kojih nema u središnjem narječju, pače ni u štokavskom govoru — moramo za to imati razloge; no kad nemamo pouzdanih razloga (jer naš jezik — a nijedan na svijetu — nije **za ovakovu strogost** istražen), moramo čekati, dok se jezik tako istraži, da nam za svaku riječ, koju ushtjednemo izbaciti iz književnoga jezika, budu pri ruci **pouzdani** dokazi; no budući da nove riječi neprestano nastaju, taj posao istraživanja **ne može biti nikada gotov,** a po tom **ne možemo imati nikada književnoga jezika stvorenoga po načelu nove ove struje, t. j. po načelu potpune dijalekatske jedinstvenosti.**

I tako je jasno, da se ovo načelo ne može složiti s pojmom književnoga jezika, jer je glavni biljeg književnoga jezika to, što je jedinstven i barem za jedan ljudski vijek stalan; nijedan dijalekat naprotiv nije ni jedinstven ni stalan, a osobito se ne može postići u književnom jeziku dijalekatska jedinstvenost u značenju riječî (u leksikonu), jer je onako strogi dijalekatski leksikon, kako ga traži gramatika g. dra M-a, veći fantom, nego dijalekatska jedinstvenost u glasovima i oblicima.

*

* *

Ako se ovomu momu dokazivanju ne može prigovoriti, onda se ja sam pitam: Kako je moguće, da su učeni ljudi mogli postaviti ovakovo načelo, po kojem je književni jezik nemoguć?

I doista u gramatici g. dra M-a nalazimo nauk, kako je jedinstveni književni jezik moguć na osnovu nejedinstvenoga narječja. G. dr. M. piše (§. 8.), da »ni to narječje« (t. j. središnje) »... ne može biti sasvijem jedinstveno«, no dalje razlaže samo to, kako uklanja nejedinstvenost **oblikâ.** G. dr. M. uči ovako: »... I na području središnjega ili književnoga narječja često (se) nalazi štogod u jednom kraju ovako, u drugom onako. Pita se, ... što treba, što li ne treba uzimati u književni jezik? Mjesto odgovora na to pitanje pogledajmo malo, što je u takvijem slučajevima radio Vuk ... Vuk ... je znao u ponajviše takvijeh prilika, što je u narodu više, što li je manje obično; osim toga je dovoljno poznavao prošlost svoga jezika, a dovoljno mu je bila poznata i slavenska gramatika, te je mogao u rečenijem dogadjajima osjeći, što je pravilno, a što nije ... Načelo je njegovo bilo: u književni jezik ide ono, što je običnije ili što je pravilnije.«

Za ovu nauku g. dra. M-a moram prije svega reći, da nije jasna. Meni nije jasno ono: da »u književni jezik ide ono, što je običnije ili što je pravilnije.« Ako uzmem tako, da je ono, što je »običnije«, ujedno i »pravilnije«, protivi se tome sâm g. dr. M. (§. 11 b), naučajući, da su kadšto i manje obični oblici — pravilniji (»pa kad je do danas sačuvato **makar i u malom dijelu naroda,** njegova mu **veća** pravilnost daje pravo, da udje u knjigu«, — veli g. dr. M. za oblik **djevojka** mj. **đevojka**); a ako uzmem, da ono, što je »običnije«, može biti i protivno pravilu (a tako se uzeti mora, pa to priznaje i sâm g. dr. M.), onda ne znam, ide li u književni jezik ono, što je »običnije«, ili ono, što je »pravilnije«. Sudeći po onim riječima g. dra. M-a, što sam ih malo prije spomenuo (o obliku **djevojka**), morao bih odabrati ono, što je **pravilnije«.** No u §. 9. a. kaže g. dr. M., da je za poznata tri padeža množ.: (**dat., loc., instr.**) »sto puta **običniji** zajednički oblik« (n. pr. **jelenima,** mj. **jelenom, jelenih, jeleni**), pa »**za to**« (t. j. zato, što je **običniji**) »Vuk nije ni malo u sumnji bio, što će u književni jezik uzeti«. Dakle: **djevojka** (ne: đevojka) zato, što je **pravilnije,** a **jelenima** (ne: **jelenom, jelenih** itd.) zato, što je to **običnije!** Ja tu ne vidim načela.

Nu bez obzira na ovu nejasnoću, g. dr. M. sam potkapa

osnov, na kojem gradi svoju gramatiku, a potkapa ju, kad spominje **prošlost** Vukova jezika, pače i slavensku gramatiku. Tko zdravo misli, tomu ne treba tek dokazivati, koliko je tu načelnosti.

G. dr. M. tvrdi, da je njegovoj gramatici osnov štokavski govor, u štokavskom govoru središnje narječje, u tom narječju rad Vukov. Tim je jasno kazano, da se dobra gramatika hrvatskoga književnoga jezika može napisati i bez poznavanja stare hrvatske književnosti i drugih hrvatskih dijalekata. No isti g. dr. M. — vodjen pravom mišlju — zove u pomoć i prošlost toga jezika, pače i slavensku gramatiku. Ja ni tu ne vidim načela. Kad g. dr. M. mora zvati u pomoć prošlost hrvatskoga jezika, bilo bi, mislim, zgodnije, da je na osnovu te prošlosti — t. j. na osnovu **književnoga** jezika (jer mi za drugu prošlost hrvatskoga jezika ne znamo, osim što je ima u pisanim spomenicima) — napisao svoju gramatiku. Za sve ono, za što je uzimao potvrde iz Vukovih djela, mogao bi barem tri puta toliko potvrda naći u hrvatskoj književnoj prošlosti. A ako je tako, doista bi vrijedno bilo znati: zašto je g. dr. M. ostavio tri put — recimo — obilnije vrelo. A da ga nije ostavio, ne bi se morao stranputice k njemu vraćati baš u času, kad mu se ipak ne dade piti muteža, nego želi pravoga, čistoga napitka. — Jednako je malo načelnosti u onom spominjanju slavenske gramatike. Ta šta će nam — pitaju razumni ljudi — slavenska gramatika i slavenski manje srodni jezici, kad nam ne treba za dobru gramatiku hrvatskoga književnoga jezika — ni najsrodnijih narječja!

U ostalom je prošlost hrvatskoga jezika i slavenska gramatika samo onako spomenuta u gramatici g. dra. Maretića: g. je dru. M-u Vuk ipak nada sve. Zato i čitamo u gramatici g. dra. M-a: »zauvarno« (**uhar,** rus. **horošo**), **đuturice** (hrvatski se to kaže: **poprijeko**) i dr.

Da je načelo o dijalekatskoj jedinstvenosti književnoga jezika dobilo u nas toliko jakosti, tomu je bez sumnje mnogo pomoglo to, što su dva nama susjedna, dijalektima vrlo rascijepana naroda — njemački i talijanski — uzela za književni jezik jedno svoje narječje: Nijemci gornje njemačko, Talijani toskansko. No i tu treba dvoje razlikovati. Prvo je to, što ni talijanski, a osobito njemački književni jezik ni iz daleka ne stoji prema dijalektu, koji mu je osnov, onako, kako to za hrvatski književni jezik traži u svojoj gramatici g. dr. M. Nema n. pr. dijela njemačkoga prostoga naroda, koji bi govorio jezikom Goetheovim ili Schillerovim. Drugo je to, što su ovi **dijalekti** — toskanski i gornjo-njemački — tek po svojoj **književnoj prošlosti** postali književni **jezici.**

Istina, i g. dr. M. spominje književnu prošlost štokavskoga hrvatskoga narječja kao razlog za to, da to narječje bude ujedno književni jezik (premda je to g. dr. M-u zadnji razlog). No, kako sam već mnogo puta spomenuo, g. dr. M. u svojoj gramatici posve ignoruje tû književnu prošlost, a sve gradi na djelima Vuka Karadžića. Ta djela nijesu hrvatskomu narodu opet ni izdaleka ono, što su Talijanima i Nijemcima djela, koja su osnov talijanskomu i njemačkomu književnomu jeziku. No i bez obzira na to, po tim se djelima ne može doći do jedinstvenoga književnoga jezika.

Premda je Vuk dotjerivao narodne umotvorine (što mu kao sabiraču ne bi bilo dopušteno, ali mu se kao ocu srpske književnosti može oprostiti), ipak je dosta toga, što je ostavio ovako i onako. To sve — što je i ovako i onako — bilježi g. dr. M. u svojoj gramatici vjerno, a ne kaže, koje je pravo. To je upravo najveća pogrješka u gramatici g. dr. M-a. Upravo je čudo, što g. dr. M., znajući, da stvaraocu književnoga jezika treba jezikoznanstva, priznaje Vuku **dovoljno** poznavanje prošlosti hrvatskoga jezika i slavenske gramatike. U ovu pogrješku dovelo je g. dra. M-a upravo preveliko ovo pouzdavanje u Vuka, pa spomenuto načelo o dijalekatskoj jedinstvenosti književnoga jezika. Ja ću ovo samo s njekoliko riječi pokazati.

Ja sam gledao da pokažem, da onakova dijalekatska jedinstvenost književnoga jezika, kakovu traži g. dr. M., nije moguća. Držimo li na umu to, pa onda to, da književni jezik mora biti jedinstven, pita se: je li i moguće da književnomu jeziku bude osnov živi govor?

Gledamo li, kako su nastajali književni jezici drugih naroda, moramo na ovo pitanje odgovoriti, da je jedinstveni književni jezik moguć na osnovu živoga govora, — samo treba i **jedinstvenost** i **život** književnoga jezika shvatati onako, kako nas uči povjest književnih jezika. A povjest književnih jezika uči, da se je za književni jezik tražila u prvom redu jedinstvenost u **izgovoru** (dakako u najširem značenju ove riječi), a s tim je

u svezi i jedinstvo u **pravopisu:** sve je ostalo sporedno. Kad kažem: izgovor u najširem značenju ove riječi, ne mislim samo na ovakve primjere: **dvorište-dvorišče** i dr., nego i na ovakove: **bio-bil, rubac-rubec,** pače i ovakove: **ženi-žene** (dat.), **ženâ-žên** (gen. pl.), **jelenima-jelenim** i sl., t. j. sve riječi i oblike, koji su jezičnoj svijesti »isto, samo malo drugačije«. Dakako da k izgovoru spada i **naglas.**

Ova jedinstvenost u izgovoru — to je vršak težnje za jedinstvom književnoga jezika, kad je taj vršak prevaljen, jedinstvo je književnoga jezika gotovo. No to je najteže. Dosta je spomenuti borbu naših preporoditelja oko **ě** slova. G. dr. M. kao da se zgraža (§. 17. b), što su Iliri pišući **tělo** ostavljali svakome na volju, da izgovara po svojem narječju: **tílo, telo, tijelo,** jer kliče: »tu bi dakle jedno slovo imalo služiti ne za dva, već za četiri različna glasa!« G. dr. M. mogao je spomenuti i Bjelostijenca, koji je pisao **pës,** a ostavljao Dalmatincu i Slavoncu na volju, da izgovara **pas.**

No pošteni ovi napori djedova i otaca naših ne zaslužuju, da djeca njihova nad njima od čuda kliču. Načelo je njihovo bilo dobro: oni su pravo osjećali, čega ne osjeća Vukova škola: da književnomu hrvatskomu jeziku imade biti osnov čitav hrvatski jezik, a ne jedan dijalekat. A što nijesu mogli prevaliti jedne, najveće teškoće, tomu se je lako čuditi danas, kad je stvar gotova.

Ovaj ilirski pa onaj Bjelostijenčev primjer najjasnije pokazuje razliku izmedju stare i Vukove škole: Vukova škola uči, da književnomu jeziku ima biti osnov jedan dijalekat, a stara je škola, trudeći se oko jedinstva književnoga jezika, pazila na sve dijalekte.

Koje je načelo pravo?

G. dr. M. hvali jedinstvenost Vukova jezika, a jezik, u koji bi se primalo što iz onih narječja, koja ne idu u središnje ili iz neštokavskih govora, bio bi »krpež«.

U gramatici g. dra. M-a (a toj je gramatici zadaća, da nas nauči ovaj jedinstveni jezik) nalazimo jedno pored drugoga: **škola-čkola, sio-sjeo, doteščati-doteštati, plještem-plješćem** i t. d., i t. d., i t. d. Ovo nije jedinstvo. A ako tko kaže, da je to jedinstvo **zato,** što i jedno i drugo govori **jedan isti dio naroda,** onda ja ne znam, zašto ne bismo bili zadovoljni u književnom

jeziku s dvojakim i trojakim riječima i oblicima **različitih dijalekata,** kad ih govori **jedan** narod. Za filologa je ona težnja, koja nagoni štokavca-jekavca, da govori **plješćem** mjesto **plještem,** upravo toliko vrijedna, koliko i ona, koja kajkavca sili, da govori **dvorišče** mjesto **dvorište.** Što smo dakle **za jedinstvenost** književnoga jezika stekli, kad smo — težeći za tom jedinstvenošću — postavili za osnov književnomu jeziku jedan dijalekat, koji u sebi nije jedinstven, kojim vladaju različite težnje, različiti jezični zakoni?

Istina je, književni jezik treba da bude jedinstven, ali je za jedinstvenost književnoga jezika dovoljna jedinstvenost izgovora u onom smislu, kako sam to kazao, a po tom i jedinstvenost pravopisa. Vukova škole ide predaleko, kad **sve** ono, što je živo u središnjem »književnom« narječju, pušta u književni jezik. Kakav bi bio naš književni jezik, da se naši književnici stanu služiti riječima, što ih je g. dr. M. pobrao u Vukovim djelima i prepisao u svoju gramatiku (**čkola, pladne** mj. **podne, pluća** kao fem. i dr.)!

Ne, nema književnomu jeziku biti osnov jedan živi dijalekat, nego čitav jezik. Ako su svi hrvatski dijalekti **jedan** jezik, onda imadu i zajedničke njeke, **jedne** njeke zakone, po kojima su jedno: ovi zakoni, svim dijalektima zajednički, — to je osnov književnomu jeziku, to je jedino, što je »samotvorno«, što ne smije biti samovoljno. A sve je drugo — i izgovor i pravopis — dogovor, konvencija. Jedinstvu je književnoga jezika posve udovoljeno, kad se n. pr. kajkavska riječ **rubec** izgovara i piše u književnom jeziku: **rubac,** a porušena je naprotiv, kad se u književni jezik pušta n. pr. izgovor **doteštati,** koji se čuje samo u onom kraju, a čitavomu je ostalomu narodu nepoznat. Narivavanje zakutnih riječi »književnoga jezika« već je postalo i smiješno. Čitav narod govori: **koš, košara, košana,** ali se negdje našla **kotarica** i ona jedina ima pravo u književnom jeziku! A **dajbudi** je na glasu upravo zato, što ih malo znade, što za pravo znači, no bez **dajbudi** ne smije biti knjige ni knjižice, napisane **dobrim** jezikom.

Ovaj je dijalekatski purizam štetan osobito za leksikon. G. dr. M. uči (str. 684), da je slobodno uzimati u književni jezik samo one kajkavske (a čakavske?) riječi, za koje književni jezik nema dobrih zamjena. Tako tjera iz književnoga jezika **staru hrvatsku**

koreniku, a hoće **Hrvata staroga kova.** Ovaj je jedan primjer dovoljan, da se vidi, kako je ova nauka bezrazložna: **svi** Hrvati razumiju, što to znači: **stara korenika,** i ja ne znam, po čem bi to bila kajkavska riječ (za pravo: fraza), no jer je nema Vuk, — nije dobra. A svatko vidi, da je **stara korenika** posve **druga figura,** a **čovjek staroga kova** opet druga. Gdje je sad razlog, da se lijepa figura, koju razumije čitav narod, tjera iz književnoga jezika? Ja ga ne vidim. A zar je **bedast** isto, što i **lud** (prvo je po nauku g. dra. M-a kajkavsko, drugo štokavsko)? A ako se kome ne svidja **bedast,** neka piše **budast, budalast,** pa će se možda te riječi održati u književnom jeziku. A zašto je bolje **buhav** od **prhak,** kad čitav narod zna, što je **prsnuti, prskati** i sl., a ja barem nijesam o **buhavu** hljebu ništa čuo u svom vijeku. I tako dalje, i tako dalje. A **vladanje (ladanje)** »nije ništa drugo do prijevod latinskoga dominium«! A čega je prijevod **župa, župni** (po Bosni i Dalmaciji) u istom značenju kao **ladanje, ladanjski?** Ne znači li **župno** isto, što se njemački kaže »das flache Land«, ne znači li **župka** — seljanka? Ne borim se baš ni za **vladanje,** ni za **župu,** već sam ovo spomenuo zato, da se vidi, kako preveliki mar traži i slabe razloge. A žao bi mi bilo i za **vladanje** i za **župu** u ovom značenju, jer su to riječi, u kojima se krije dio povjesti.

*
* *

Kad sam pisao ove bilješke, meni je neprestano bilo dvoje pred očima. Prvo je to, što u pojavi gramatike g. dra. M-a vidim, kakovom se tu lakoćom prelazi preka narodne naše starine, posebice pak kako se suverenom nekom nemarnošću puštaju s vida dva plemena našega naroda: t. zv. kajkavci i čakavci, koji su toliko uradili za narodni naš književni napredak. Drugo je to, što u toj gramatici vidim, kako se književni hrvatski jezik gradi na nedovoljnom poznavanju i onoga dijela živoga narodnoga govora, za koji se kaže, da bi imao biti osnov književnomu jeziku, — da i ne spominjem onih narodnih govora, na koje se ta gramatika i ne obazire.

To, što se u gramatici g. dra. M-a ne cituju stari i novi hrvatski pisci i književnici, nije napokon glavno, nego je sama nauka: da je Vuk jedini i najbolji izvor hrvatskoga književnoga jezika, — sama je ta nauka kriva i štetna. Čast Vukovu prijevodu sv. pisma i drugim njegovim djelima, ali je prijevod uvijek samo prijevod, pa se u njem ne mogu naći svi oni hrvatskim riječima izrečeni spojevi misli, kako se mogu naći u djelima, što ih je hrvatska duša zamislila. Ili zar tko misli, da se dobar jezik može naučiti samo iz gramatike? Zar ljepota jezika stoji samo u pravopisu i oblicima? Načelo ovo odvraća našu mladež od naše književne starine. Zato i vidimo, kako se u štokavskim raspravicama ispisuju i — recimo — proučavaju Vukova djela — sve do popisa njegovih prenumeranata — a o jeziku ili djelima stare naše književnosti ne doživjesmo već dugo ništa: staru književnost kao da smo zaboravili.

K tomu dolazi još jedna nemila pojava. Spomenuo sam, kako g. dr. M. kliče nad ě-slovom. A govoreći o latinskom pismu, kako su se njim služili naši stari, kaže g. dr. M., da je to bila »grdna zbrka«, pa i tu vidimo usklik. Naprotiv za Vukovu azbuku kaže, da od nje nema bolje »u čitavoj Evropi, a valjada i na čitavom svijetu; Vukova je azbuka dragi kamen, zaslužuje hvalu i slavu itd.« — Istina je, naši su stari pisali svakojako. No jesu li bolje pisali drugi narodi? Kako su n. pr. pisali Nijemci još prije 100 godina i nešto više? I u njih je bilo »grdne zbrke«. No zbrke je po malo nestalo, ako joj se i danas vidi trag, ali se još služe »nesavršenim« pravopisom. Pa ipak se ništa ne zna o tom, da bi njihovi gramatičari, rugajući se, klicali nad tom zbrkom, a još manje, da bi tako strašno željeli Mesiju, kaki je u Srbâ bio Vuk. Neka je Vuk bio, ne znam, kako veliki um, tako velik ipak nije bio, da mu ravna ne bi mogla roditi stoljeća n. pr. u engleskom, franceskom ili poljskom narodu, — pa ga ipak ne rodiše. A zašto? Imadu ovi narodi i mudrijih gramatičara od Vuka, ali ti gramatičari imadu nešto, čega Vuk nije imao niti imati mogao: imadu poštovanja starine. Kad bi danas afrički koji narod trebao azbuku, ja mislim, da bi ju svaki pametniji gimnazijalac složio tako, da bi bila »savršenija« od engleske i francuske, — jer mu ne bi na putu bile nikakve tradicije. Zato predaleko idu, koji previše bučnim i zvonkim riječima hvale Vukov pravopis. Vuk je prosto pogazio književne tradicije srpske, pa je imao slobodne ruke. I naši su Ilirci pošli novim putem, odijelivši se od starine. Ali kakva je tu razlika! Brzo se požuriše i novim pravopisom pretiskaše i dadoše narodu sa zanosom i oduševljenjem milu starinu. Ton naprotiv, kojim

g. dr. M. govori o toj starini, ne će učiniti ,da ta starina ikomu omili. Svatko neka pomisli, što će ostati u duši mladića, kad uščita, da su naši stari stotine godina bili zadovoljni »grdnom zbrkom«, a Vuk je — kao nekom alkimijom — stvorio onaj azbučni dragi kamen.

Ne, ovo nije objektivni pogled na napore djedova i otaca. Ovo je naprotiv pogled, koji lako radja nadutošću, precjenjivanjem svoga vremena, a zametavanjem starine. To je pogled nehistoričan, nepravedan i nekulturan.

G. dr. M. cituje u svojoj gramatici riječi iz djela Vukovih, kao da cituje iz sv. pisma. Cituje i popis prenumeranata.

Po tom bi čovjek mislio, da je Vuk bio ondje, kamo ne može nijedna ljudska noga, da je čuo i zabilježio, što nitko nikad više ne će moći čuti i zabilježiti.

Jedan će primjer biti dosta, da se vidi, kako je ovo mišljenje krivo. Vuk negdje ima oblik **govedi** za gen. pl. Premda svi Hrvati govore: sto **goveda**, g. dr. M. ne vjeruje ni sebi, ni svim Hrvatima, već je spreman dopustiti, da je pravo: sto **govedi** i piše unicum gramatičkoga pravila pod posebnim paragrafskim slovom (§. 159 b): »Samo jedna riječ ovoga sklanjanja izlazi **možda** u gen. pl. na **i**, a to je »**govedo**« i t. d. Ja ne ću dalje trošiti riječî o bogatstvu vrelâ, iz kojih g. dr. M. crpe gradju za svoju gramatiku. No kad su već tiskana vrela tako mršava, zar je hrvatski književni jezik **mrtav?** Ako g. dr. M. ne vjeruje onim Hrvatima, koji ne govore središnjim narječjem, ne bi li se ipak moglo za ono **govedo** pitati tamo, gdje se govori tim središnjim narječjem, — prije nego se gramatičar odluči, da u **normalnu** gramatiku napiše onu hipotezu?

Kad bih još spomenuo čitavu raspravicu o tiskarskoj pogrješki Vukovoj (po kojoj od **Jana** nije acc. **Jane** — samo zato, što Vuk ima i **Janu**), bilo bi i suviše jasno, da Vukova djela nijesu dovoljan izvor ni za poznavanje onoga narječja, koje Vukova škola drži za osnov hrvatskoga književnoga jezika.

A koliko su poznati drugi hrvatski dijalekti, u kojima je pohranjeno pravo blago hrvatskoga jezika? Ovdje nas čeka posao, ako zbilja ne ćemo, da Vukova djela ostanu onaj petrefakat živoga narodnoga govora, na koji će Vukova škola još dugo navijati hrvatski književni jezik.

(»Vienac« god. 1899. str. 456.—457., 566.—568., 584.—585., 599.—601., 615.—616. i 629.—631.)

Hrvatski književni jezik.

I.

Bilo je doba, kad su vodje prosvjetnoga našega nastojanja prvu brigu i posebni mar posvećivali »d o m o r o d n o m u j e z i k u«; bilo je doba, kad su književni, pače i dnevni listovi bili puni razprava, uputa, a i prepiraka o jeziku. Zanimanje za književni jezik bilo je pače toliko, da su se sasvim specijalna filologijska pitanja razpravljala — u hrvatskom saboru!

Danas je u toj stvari posve drugačije, posve protivno: za književni naš jezik ne opaža se ni najmanja briga. U našim književnim časopisima ne samo da nema ni razprava ni bilježaka o jeziku, nego se ni naši književni kritici ni najmanje već ne osvrću na to, kakvim je jezikom pisano koje djelo. To je dovelo do toga, da pisci ni malo ne paze, kako pišu, pa zato i imade već dosta tako loše pisanih hrvatskih knjiga, da se bez uveličavanja može kazati: To je strašan jezik. O dnevnim novinama, koje u svojem nemaru ne paze ni na najnuždnije zahtjeve jezične pravilnosti, nego prosto prenose iz njemačkih novina fraze i složene rieči, koje se u hrvatskom jeziku moraju nazvati nakazama, — o njima ne ćemo ni da govorimo.

Da je do ovoga došlo, tomu ima više uzroka.

Glavni je uzrok to, što se danas kud i kamo mnogo više piše, pa kao što se malo pazi, kako se govori, kad se mnogo govori, tako se malo pazi i onda, kad se mnogo piše. A kad se mnogo piše, treba mnogo pisaca, — književnikâ, kritikâ, novinarâ; a kad ih ima mnogo, ima ih svakakvih, jer pravih pisaca ima vazda malo, od pravoga pisca zahtieva se vrlo mnogo. Urednici časopisâ na pr. bilo književnih, bilo dnevnih, treba da prije svega podpuno vladaju jezikom i stilom, a u

nas ima takvih urednika, kojima je briga za jezik i stil posljednja briga.

S množenjem pisaca uporedo se širi mišljenje o individualnosti i slobodi u književnosti, pa kako je pojedinac sam sudac, granica i svrha svojemu književnomu djelu, posve je naravski, da ovo mišljenje ima vriediti i za piščev jezik: kakav je, takav je, — plod je piščeva individualiteta, koji malo pita za obća njekakva pravila, pa još k tomu gramatička! Glavno je — tobože — sadržaj.

Razumije se gotovo samo po sebi, da je ovo krivo mišljenje. Nijedna povjest književnosti ne poznaje ikoliko znatnijega pisca, koji ne bi bio majstor i u jeziku, ili koji ne bi mario, kakvim jezikom piše. Izticanje sadržaja nad jezičnom formom — samo je izgovor za nevolju, kad se zna, da upravo oni pisci, koji drže do sadržaja svojega djela, brižno nastoje, da im djelo i formom bude što savršenije.

Drugi je uzrok nemaru za jezik u hrvatskoj književnosti bila naša filoložka kritika, koja je jedno vrieme u nas prevladavala.

Ta je kritika bila dvostruko kriva.

Prva je krivnja naše filoložke kritike bilo to, što je bila gotovo samo filoložka, ili još više: samo gramatička, tako da se nije gotovo ni malo osvrtala na sadržaj, nego samo na jezik, i to s vrlo uzkoga gledišta. To je prave književnike, koji nikako ne mogu odieliti u svojem djelu sadržaja od forme, moralo ozlovoljiti na svaku, pa i na opravdanu jezičnu kritiku. Kritike su naše bile takove, da se jedno vrieme činilo, da bi svaki književnik morao biti filolog, i to filolog posebne jedne škole, — t. zv. »Vukove škole«.

Ova »Vukova škola« — to je druga krivnja naše kritike. Kad su naši književnici vidjeli, da se kojemu djelu prigovara samo zato, što u njem nema na pr. glasovite riečce »dajbudi«, — postala je ciela ta kritika smiešna, i ta ju je smiešnost i ubila, tako da su se filoložki prigovori čuli sve to manje, dok nisu posve utihnuli.

Napokon treba spomenuti još jedan uzrok nemaru za književni naš jezik, a i taj je u uzkoj svezi s »Vukovom školom«. »Vukova škola« zaustavila se uporno napokon samo kod tri zahtjeva: zahtievala je fonetički pravopis, »ije« (mj. »ie«) i »ima-ama« u oblicima. Kad su ovi zahtjevi poslie duge borbe nadvladali toliko, da ih je i hrvatska vlada prihvatila i naredila, da se po njima uredi službeni školski pravopis, — njekako se činilo, da je mnogima mrzka »govedarština« pobiedila, pa da se treba pokoriti. Mnogima je pao kamen sa srca, što je nastao mir i što su tako došli do toga, da bez velike muke mogu dobro i pravilno pisati: trebalo je samo na pr. mjesto »redcih« pisati »rijecima« (!), pa si mogao očekivati, da te filolozi ne će grditi, dapače da će vlasti tvoje knjižice preporučiti mladeži. Borba, a na nesreću i briga za hrvatski književni jezik svršila se u glavnom s borbom za pravopis i za jedan jedini gramatički oblik: instrumental plurala.

II.

Pišući ovo osjećam, kako je uza svu promišljenu miroljubivost težko pogoditi pravi način, kojim bi trebalo o ovoj stvari pisati. Njeki polemički, ratoborni ton, uobičajio se u nas u toj stvari već od početka, kad je ono već Daničić počeo **»Ratom** za srpski jezik«, pa je moguće, da je baš Vukova škola« i uvela neugodni način razpravljanja u ovu stvar. No svakako se mora priznati, da je ne samo na način, nego i na smjer našega nastojanja oko književnoga jezika odlučno djelovao spor izmedju pristašâ hrvatske i srbske narodno-političke misli. To je i posve naravski, jer su učitelji i uzori »Vukovoj školi« bili Srbi, pa se je svako popuštanje zahtjevima tê škole smatralo popuštanjem Srbima i njihovim težnjama. A za ovakvo mišljenje bilo je dosta povoda i razloga, osobito od onda, od kada su se sve to više počeli javljati glasovi, da h r v a t s k o g a književnoga jezika i nema. Oni, koji su tako govorili i pisali, mogli su se kako tako upirati na »Vukovu školu«, koja je naš književni jezik konsekventno nazivala »hrvatskim ili srpskim«, a tražila mu uzore u djelima zbilja srbskih pisaca. Dakako, i ako je moguće, da će se još tko naći i kazati, da hrvatskoga književnoga jezika nema, — o tom nije vriedno trošiti riečî. Ja sam taj spor spomenuo s drugoga razloga.

God. 1902 napisao je g. V. Jagić u »Sborniku drugoga odjela imperatorske (ruske) akademije«, u svezku 70., cieli niz studija o prievodima djelâ A. S. Puškina u južno-slavenskim

književnostima. Svoju ocjenu prievoda »Kapetanove kćeri«, koji je prievod za »M. H.« priredio pisac ovih redaka, završio je glasoviti naš zemljak ovom zanimljivom bilježkom (spom. svez. Sbornika, str. 342):

»Jezik g. Radića spada k proizvodima t. zv. zagrebačke škole, u kojoj se u novije vrieme, poradi nesrećnih nesporazumaka političkih, opaža separatistička težnja. Njekoji pisci, osobito od mladjih, nastoje svim silama, da stvore svoj posebni »hrvatski« književni jezik. Ova malo promišljena namjera podržava se za sada pravopisnom razlikom i tendencioznom sklonošću pokrajinskim riečima. Mjesto podpunoga književnoga jedinstva sa Srbima, koje se je nama predstavnicima pokoljenja, koje već doživljuje svoj viek, činilo njegda gotovo već postignutim — stupa sada na pozornicu stranka mladih pisaca, koja propovieda sbliženje Hrvatâ sa Slovencima. A meni se čini, kad bi se izpunilo podpuno i pouzdano, posve razumno i svrsi shodno jedinstvo srbsko-hrvatsko ne samo u književnom jeziku, gdje doista malone postoji, nego takodjer i u duhu i smjeru, u uzajamnoj podpori i širenju ukupnoga književnoga djelovanja po svim krajevima, gdje ima Srbâ i Hrvatâ, da bi tada i Slovenci, uz svoju malobrojnost, stali kud i kamo jače težiti prema tomu jedinstvu srbsko-hrvatskomu, nego što to danas pokazuju.«

G. V. Jagić dotakao se ovim važnoga jednoga pitanja o našem književnom jeziku. Šteta je samo, što je ovo svoje mnienje priobćio u tako malo poznatom i pristupnom »Sborniku« ruske akademije, premda, da ga je priobćio i gdje drugdje, recimo u svojem »Arhivu« za slavensku filologiju, težko da bi se bila o tom i u nas povela rieč, jer je zanimanja za književni naš jezik, kako smo spomenuli, u ono doba bilo već posve nestalo. Pa i gdje bi se o tom pisalo i tko bi pisao? »Vienac«, u kojem su se takve stvari priobćivale, bio je u ono doba u krizi: spasavala ga »Matica Hrvatska«; Broza, koji je u njeku ruku preuzeo od Maretića brigu za čistoću i pravilnost hrvatskoga jezika, nije na žalost već bilo. A napokon se možda nije ova bilježka g. Jagića ni činila baš tako važnom. Kako bilo, nama se čini, da je vriedno o tom kazati koju — danas, kad se zbilja radi o što užoj svezi i uzajamnosti Hrvatâ i Slovenaca, osobito nastojanjem obadviju »Matica«.

Prije svega da vidimo: Opaža li se, ili je li se u nas opažala u mladjega pokoljenja ona težnja za posebnim »hrvatskim« književnim jezikom, o kojoj govori g. V. Jagić?

Ja držim, da se takva težnja u **m l a d j e m** pokoljenju ne opaža. Naprotiv je istina, da je takva težnja vodila, barem dielom, t. zv. »zagrebačku školu«. Ja se dobro sjećam, što mi je vrli i neprežaljeni naš učitelj, pok. dr. Ivan Broz, govorio jednom na Strosmajerovu šetalištu, pošto se je vratio s naučnoga svojega putovanja po južnim našim krajevima. On je rekao, da je nastojanje zagrebačke škole bila zabluda i za Hrvate velika šteta. Bosansko-hercegovačka vlada uvela je eto fonetički pravopis, a uveden je i u hrvatske škole u Dalmaciji. Ostanemo li mi kod fonetičkoga pravopisa, mi ćemo ove krajeve izgubiti, — njihove se škole ne će moći služiti našim školskim knjigama. A time gubimo kud i kamo više, nego što dobivamo vežući se etimologijskim pravopisom sa Slovencima.

Tako je od prilike govorio pok. Broz. Jesu li i ovi razlozi pomogli, da je hrvatska vlada prihvatila fonetički pravopis, kojemu je pravila postavio baš pok. Broz, to se ne zna. No Vukova je škola pobiedila.

M l a d j e književničko pokoljenje bilo je listom na strani Vukove škole, i to ne samo po pravopisu, koji je ponielo sa školskih klupa, nego i po svojim simpatijama. U mladjih književnika nije bilo i nema ni traga više »zagrebačkoj školi«.

A kako je g. V. Jagić mogao uztvrditi, da mladje književničko pokoljenje svim silama nastoji, da stvori posebni »hrvatski« književni jezik, ja to sebi tumačim ovako:

M l a d j e hrvatsko pokoljenje, tamo od god. 1895., izdavalo je njekoliko književno-političkih časopisa (»Hrvatska Misao«, »Novo Doba«, »Glas«, »Nova Nada«), u kojima su hrvatski pisani članci bili pomiešani sa **s l o v e n s k i m a**. To je istina. Ali ova činjenica nije ni u kakvoj svezi s težnjama »zagrebačke škole«, a još manje s težnjom za posebnim »hrvatskim« književnim jezikom, za njekim separatizmom. Naprotiv! Sva je mladja generacija, koliko se u književnosti i u obće u javnom životu javljala, bila **j u g o s l a v e n s k a** i tako malo ekskluzivna, da je primala i slovenski pisane članke. A što medju tom mladjom hrvatskom generacijom nalazimo

gotovo same Slovence, a ne nalazimo Srbâ, tomu su posve drugi razlozi, a ne hrvatsko-slovenski »separatizam«. Ta poznato je dovoljno, da su se Srbi vazda podalje držali od svake zajednice južnih Slavena, radilo se za nju pod kojim mu drago imenom osim srbskoga. A onda treba osobito držati na umu to, da su Hrvatima Slovenci bliže ne samo po prostoru, nego i po idejama. Tako se posebice za hrvatsku i slovensku mladež koja je zajednički radila u Pragu i u Beču, može pouzdano kazati, da su ju više spajale i vezale obće ideje, koje su u ono vrieme vladale u monarkiji (ne ćemo reći: u Evropi), nego što ih je spajala misao o hrvatsko-slovenskoj zajednici.

Povod tvrdnji g. V. Jagića, da mladji hrvatski pisci nastoje o posebnom »hrvatskom« književnom jeziku, mogla je dati samo moja razpravica »Hrvatski književni jezik« (u »Viencu« 1899.), na koju me je potakla »Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika« (U Zagrebu 1899.*). U toj sam razpravici, koju sam radi prevelike zaposlenosti pisao na mahove i u velikim razmacima vremena, iznio njekoje svoje nazore o književnom hrvatskom jeziku, koji su zacielo dali povoda, da je g. V. Jagić ono svoje mnienje o književnom jedinstvu Hrvatâ i Srbâ dodao baš ocjeni mojega prievoda Puškinove »Kapetanove kćeri«.

(»Glas Matice Hrvatske«, God. II. 1907. Br. 1.—2., str. 2.—4.)

* O ovoj sam gramatici najprije pisao u »Obzoru« one godine, a kad me je urednik »Vienca« (g. Jovan Hranilović) umolio, da ono iz »Obzora« dadem pretiskati u »Vienac«, nisam na to htio pristati, jer već za koji dan nisam bio zadovoljan načinom, koji sam ono u »Obzoru« napisao, a još mi je i danas žao, što sam o takvoj stvari na brzu ruku onako pisao. Dnevne novine nisu za takve stvari. Razpravica u »Viencu« ima istu tendenciju, ali je način drugačiji.

Rječnik hrvatskoga jezika.

Skupili i obradili dr. F. Iveković i dr. Ivan Broz. Svezak I. A—O. U Zagrebu. Štamparija Karla Albrechta. (Jos. Wittasek) v. lex. VIII + 951.

I.

Koliko mi se i hoće, baš mi je težko napisati i jednu rieč o ovome Rječniku; nema nas mladjih ni jednoga, koji bi mu bio dostojan sudija. Ali što rekoh: sudija! Mene je barem i stid i za sebe i za sve nas mladje, gledajući pred sobom ovoliki posao, ovoliku ljubav za hrvatski jezik, — jer bez te ljubavi nikad ovoga Rječnika ne bi bilo. Mi mladji mislimo, da koješta znamo, pa možda i znadu gdjekoji, — ali ovakve ljubavi — čini mi se — nemamo. Da je imamo, i vidjela bi se.

»Pokojni nećak moj — piše dr. F. Iveković u Predgovoru — gimnazijski profesor dr. Ivan Broz s namjerom, da napiše rječnik Hrvatskoga jezika, mnogo je godina skupljao gragju za nj iz svijeh književnih djela Vuka Karadžića i Gjura Daničića... Kad je već mislio, da je toliko gragje pokupio te će naskoro moći da se prihvati obragjivanja njezina, otide na istinu licem na Božić 1893. godine u četrdeset drugoj godini života svoga.

Videći ja onoliku gragju (na 103.161 ceduljica) i žaleći, da onoliki trud ostane uzalud, a znajući, koliko nam trebuje onaki rječnik, uzeh razmišljati, ne bih li se ja latio posla? Na to me je s jedne strane i to sokolilo, što sam u životu svojeu mnogo jezika učio (ne velim da sam ih naučio), i osobito jezik naš prilično proučio čitavši gotovo sve razprave o njemu..., i što sam bivši dvadeset i dvije godine profesor po dužnosti svojoj dosta se bavio oko poslova filoloških uopće; ali me je s druge

strane od toga odvraćala dob moja: kako da se čovjek navršivši šezdeset godina dade na posao, za koji se hoće i mnogo vremena i mnogo truda? No ona riječ naša: S milim Bogom sve se može, skloni me napokon: u polovini mjeseca veljače 1894. primih se posla«...

Ovako prosto, a tako liepo razložen je čitaocu postanak ovolikoga djela, ovoga Rječnika. Mnogo toga ima, što se ne vidi iz ovih rieči, ali jedno, što u Zagrebu nije tajna, neka se znade i dalje, a to je ovo: Od mjeseca veljače 1894. pa do danas — a to je punih sedam godina — svieti se iz dana u dan na jednom prozoru na Kaptolu od prvoga mraka tamo do poslije desete: tu se radi rječnik hrvatskoga jezika, a radi »čovjek navršivši šezdeset godina«! I to se radi sedam godina, pošto je pok. dr. I. Broz izpisao preko 100.000 cedulјica i pokupio toliko gradje, da je već mislio, kako bi se skoro prihvatio obradjivanja tê gradje! Ovo jedno i drugo taki je posao, kojim se mi Hrvati možemo ponositi. U naše dane, kad je naš sviet vičan gledati mnogo neplodne trke i vike, vriedno je posebice iztaknuti veličinu tihoga ovoga posla.

Još bi mi se htjelo kazati dvi rieči o tom, što je ovoliko ljubavi za književni hrvatski jezik baš u naših t. zv. kajkavaca. Ali neka bude dosta i to, da sam to samo spomenuo.

* * *

Za temelj je ovomu Rječniku »postavljen Srpski Rječnik« Vuka St. Karadžića. »Gradeći rječnik od samih Vukovih i Daničićevih književnih djela mislio sam — piše dr. F. Iveković — rječnik će biti i ovako dosta obilat, a ne će biti natrunjen kojekakvim riječima...; ako bi se kad rječnik po drugi put izdavao na svijet, dotle će se svršiti rječnik Jugoslavenske Akademije pa će se moći tada iz njega izvaditi sve riječi... dobre i potrebne. Ali kada pomislih, da će minuti još njeko trideset godina, dok se svrši Akademijski Rječnik... uzmem ga (rječnik) popunjati, i to iz knjiga i iz živoga narodnoga jezika. Pocrpao sam Hrvatske Narodne Pjesme izdane od Matice Hrvatske, neka djela M. Gj. Milićevića i P. Petrovića Njegoša... Zatim sam iz Akademijskoga Rječnika uzeo riječi od... A—Konjokradica, za koje

sam držao da su dobre i potrebne; tako i iz zbirke J. Bogdanovića (počevši od slova slova **m**).« I iz Stullijeva Rječosložja uzete su neke rieči, koje nisu drugdje našle. Iz narodnoga govora primio sam od poznanika njekoliko rieči... I sâm sam od naroda iz okoline Zagrebačke pobilježio njekoliko riječi.«

»Gledao sam kod svake riječi da skupim synonima... Kod glagola prostih nesvršenih zabilježio njihova verba perfectiva prosta, v. pf. složena, i v. impf. složena... Što se kod gdjekojih glagola razlažu i gramatički oblici, mislim, da barem još za koju godinu ne će biti suviše. U skupu se naleze i riječi augmentativne, riječi s jednakim nastavkom«.

O temelju ovomu Rječniku kaže se u Predgovoru još ovo: »Kako u sam temelj nijesam htio mnogo da diram, prešlo je iz njega koješta u ovu radnju, što po mišljenju mom ne ide u rječnik za običnoga književnika. Tako su prezimena... uopće imena vlastita prenesena iz Vukova rječnika..., ali nijesu dodavana još i druga... I Turske riječi... ostavljene su ovdje... Riječi, koje se u Vuka nalaze po izgovoru dijalektičkom (grozje, lisje)..., ne nalaze se u ovom rječniku... Tako nema u ovom rječniku ni riječi... po sva tri ili četiri govora (videti, viditi, vidjeti, vigjeti), nego samo po govoru jugozapadnom... Još se u ovoj knjizi svagdje... pometalo **h**, gdje mu je... mjesto«.

Napokon da spomenem joi i ovo:

»Iz toga« (t. j. iz toga, što u Vukovu rječ. nema glagola dobrati) se takodjer vidi, koliko su pretjerivali njeki Vukovci, držeći da ne valja riječ koja se ne nahodi u Vuka...

A za samo ime: Riečnik Hrvatskoga jezika kaže se na str. V.: »Ovo djelo moglo bi se zvati i rječnik Srpskoga jezika, i da su ga napisali Srbi, jamačno bi se tako zvalo; ali mu je po jednakom pravu i po samim načelima Srbalja Vuka Karadžića i Gjura Daničića ime riečnik Hrvatskoga jezika, jer su ga spisali Hrvati. Nije se dometnulo ili Srpskoga, jer taj dometak ne bi zadovoljio ni jednoga Srbina a ozlovoljio bi mnoge Hrvate, a i Srbi ne bi metnuli ili Hrvatskoga. Braća ka i braća«.

Izpisao sam dosta iz predgovora, neka čitaoci po riečima samoga pisca vide, što je ovaj Rječnik i kako je obradjen, — koliko se to može vidjeti po riečima. No ono glavno, pravi umni rad — to se po ovim riječima ne vidi. To bi mi se još htjelo pokazati, a onda bi možda čitaoci htjeli i malo »kritike«... Samo još jednu sitnicu od pisca: »Za Vukovo ђ pišem složeno slovo **gj**, koje je istorijsko, . . . i koje najbolje odgovara sistemi našega sadašnjega pravopisa . . .« (t. j. da se ne dira u sama latinska slova, da se ne prekrajaju). Nasuprot toj sistemi grieši se u načinjenom slovu **đ**; ali je još gore, što se za isti glas pored **đ** dopušta, pače zapovijeda kod imena vlastitih još i složeno slovo **gj**, te treba pisati istu riječ kad znači mjesto G j u r g j i c, a kad znači cvijet đurđic! . . . To je prava nevolja i sramota . . ., koja bi se mogla ukloniti, kad bi kr. zemaljska vlada u školama ukinula o n o n i z a k a k v e z a s l u g e k r i ž e m o d l i k o v a n o đ« . . .

* * *

Najteže je u kratkoj obznani širemu obćinstvu kazati, kako je Rječnik ovaj obradjen, t. j. što i koliko daje čitaocu, da se nauči. Nješto je o obradjivanju kazao sâm pisac u Predgovoru: da je skupio synonima, uz nesvršene glagole zabilježio svršene, razložio gramatičke oblike, skupio augmentativne rieči i s jednakim nastavkom i t. d., a već je ovo mnogo, vrlo mnogo i vrlo poučno i potrebno. Što je još posla bilo, o tom je težko kazati koju, a da se odmah ne upleteš u »kritiku«. Toliko se ipak može reći i bez kritike, da razdioba značenja rieči u vrste — osobito u onom dielu Rječnika, dokle se je pisac mogao služiti Akademijskim Rječnikom — razdioba je bogata. Značenje veznika **a** n. pr. razdieljeno je na 9 vrsta, od kojih 3. ima još 5 redova. Glagol b i t i protumačen je na punih 6 stupaca (po 74 redka), a značenje mu je razdieljeno na 11 vrsta s po više redova. Rieči k o s a, k r a j, k r e n u t i imade svaka malo ne čitav stupac, a i k o s t, krv, kuća, kud, li, lice, loza, lud, ljubav, ljubiti, ljut, mačka, megju, način, naći, navaliti i t. d. — obilno je svaka razjašnjena i razdiobom značenja i primjerima. Još su obilnije protumačene rieči: metati i metnuti, mir, misliti, moći, na (preko tri stupca), ne, ni, o, obraz, oči, od (13 značenja), odbiti, oko, — a i više još ima takvih.

Ja sebi ne prisvajam nikakovog prava, da obrazovanim Hrvatima preporučim ovaj Rječnik, ali to mogu ipak kazati, da ga ja ne mogu pustiti iz ruku, kad ga jednom primim, pa mislim, da je tako i drugima, koji ga imadu. A koji ga nemaju, neka gledaju, da ga budu imali, pa ako im je i koliko mio naš jezik, ako su ikad tražili riječ koju i razmišljali o njezinu značenju, — bit će im, kao i meni: stotina će im se mislî radjati prispodabljajući značenje jedno s drugim i čitajući primjere. Mi nemamo još rječnika za synonima, nemamo obradjene frazeologije — koja znatno olakšava književni rad — pa ovaj Rječnik, ako i nije baš najzgodniji za taj posao, vrlo će mnogo pomoći.

Hrvatska je književnost na štokavskom govoru stara 400 godina, ali rječnika književnoga svoga jezika do sada n i e s m o i m a l i. Danas možemo reći, da ga imamo. Što već preko 80 godina ima Vukov Rječnik, nije se moglo reći, da imamo rječnik književnoga jezika i to s dva razloga: prvo s toga, što Vukov Rječnik nije rječnik književnoga jezika, a drugo s toga, — recimo istinu — što su se njim baš toga radi, a i radi toga, što je tiskan ćirilicom, služili samo filolozi od zanata. Danas imamo rječnik knjževnoga svoga jezika, kakav u opće možemo imati. Prečastni je g. dr. F. Iveković sa pokojnim svojim nećakom dr. Iv. Brozom najdostojnije proslavio 400-godišnjicu hrvatske knjiženosti, a i naša se književnost može ovim Rječnikom upravo ponositi.

II.

Kad se je u književničkom svietu saznalo, da g. dr. F. Iveković obradjuje rječnik hrvatskoga jezika, primivši za temelj Vukov Rječnik, koji će popuniti samo iz djela istoga Vuka i Gj. Daničića, — mogli su se podpuno radovati tome rječniku samo čisti Vukovci. Na sreću je pisac sâm sebe pitao (pomislivši, da će minuti i trideset godina, dok se svrši Akademijski Rječnik, iz kojega bi se mogle izvaditi sve rieči, koje su za cielo dobre i potrebne u književnom jeziku): »Za toliko još godina da bude književnost naša bez potpuna rječnika?«

Rekoh: na sreću, — ali ovo još nije potpuna sreća, jer ni ovaj Rječnik nije onako podpun, kako bi mogao biti. Spome-

nuli smo, iz kojih su još djela osim Vukovih i Daničićevih primljene rieči u ovaj Rječnik.

Jesu li ta djela dosta za podpun rječnik, to se vidi po ovom: Ne znam, jesam li pol ure tražio po knjigama i po pameti, pa niesam našao u tom Rječniku ovih i to, mislim, dosta običnih i čisto štokavskih rieči: bajer, bezljosak, bražnjak, badnjica, balzamača, cmrok, dolma (na čamcu), gula, herav, jarac, (na oku), kepčija, kanjo (ptica), kašičnjak, kočanja, kopčati, klanfa, kvrgav, mozuljica, nasijače, natapati (= ograisati), nevolja (= padavica), neteg (cviet), ožilj, ogrlje, ogrljine (»ogrlina« sam našao), ornice. A od neobičnijih i od takvih, koje imadu posebnije značenje (jela, bilje, ribe, sprave i t. d.) nijesam ih našao mnogo, a zabilježio sam samo ove: akay, hrut, baučje, cvek (ima samo jedno značenje), crijep (crip, starinska lampica), čikmaci (jelo), dvorak, drvenjaci (obuća), do(l)njac (mlinski kamen), dužnjara (sjekira), jasak (u mlinu), krkljuš (jelo), klompe (= drvenjaci), krivac (ribarska sprava), krža (na vjetrenjači), krštenica (na spravama), lopčage (jelo), lopatka (na mlinu), nabadati, nezgromanjast, orničar (vol), omica (ždrebica), ošantavjeti.

Sve sam ove rieči našao listajući po II. sv. »Zbornika za narodni život i običaje juž. Slavena«, što ga izdaje naša Akademija, a u kojem je gradja iz Otoka u t. zv. Slavoniji. Ja sam već priredjujući ovu gradju za tisak zagledavao u Vukov Rječnik, pa sam u njoj našao na stotine rieči, kojih u Vuka nema. A kako je bilo, kad je došla na red gradja iz zapadnih krajeva, ne treba ni spominjati.

Ja »Zbornika« ne spominjem samo zato, što mislim, da je trebalo i njega izcrpsti, nego mi je nješto drugo na pameti, a to je ovo:

Kad je pisac stao popunjati ovaj Rječnik, posegnuo je opet za piscima iz iztočnih i južnih krajeva. Ja ne znam, zašto. Ja ne znam, zašto je M. Gj. Miličević bolji pisac na pr. od J. Lovretića. A možda bi se našao još koji pisac iz zapadnih krajeva, koji ne vriedi mnogo manje od P. P. Njegoša, ako se samo za jezik pita. Previše, mislim, držimo do jezika iztočnih i južnih pisaca, i zato nam je jezik i u ovom Rječniku bez svih onih rieči, koje živu na zapadu. A to je šteta, velika šteta.

I ovomu sam se čudio: Kad niesam našao o r n i c a, počnem listati, pa nema ni o b r i s a č a, a ima o b r i s a t i.

Na sreću sam našao o t a r a k, inače bih si bio morao otrti suze p e š k i r o m. Sve sam se pitao: A što je kriv o b r i s a č, da ga nema? Što je od njega bolji p e š k i r, koji će se naći i sub voce i u primjerima i ući će u knjigu? Pa zašto ne bi bio i on u rječniku, u kojem je n. pr. c i n k u š?

Ali nije mi žao samo za obrisač: toliko sam liepih i »dobrih« naših rieči tražio, — ali ih nema. I mislio sam: Ako već idemo do skrajnosti, za iztočnjacima u izgovoru (b r e ž l j e b o v i ć; brez-hljebović »koje vidi«, a ja b r e z h l j e b o v i ć a nigdje ne vidim, i ako ga tražim), što ne bismo morali, — za leksikonom samo njihovim n e s m i j e m o ići. U leksikon mora ući blago čitavoga naroda, — dakako u izgovoru književnoga jezika. O tom sam više pisao u »Viencu« 1899. god. Onda sam pitao, što i opet pitam: A tko zna, gdje je i dokle je koja rieč poznata, a da uzmogne kazati, da nije poznata u književnom narječju? Pa kad bi i znao, je li to razlog, da se iz književnoga jezika iztjera, a čitav ju narod razumije? Pa i ako je ne razumije baš čitav narod, razumije ju velik dio naroda, a ljepša je i bolja od posve mjestne rieči književnoga narječja (koja je možda još i tudjica), pa zašto ne bi smjela u književni jezik?

No ja sam se zaletio. Mogao bi još tko pomisliti, da ovo ide na adresu pisca Rječnika, o kojem govorimo. Ne ide. Svemu je kriv samo o b r i s a č, koji je za cielo samo slučajno izostao.

Još sam htio dodati njekoliko podrobnijih bilježaka, ali vidim, da ovdje nije mjesto: bojim se, da ne dodijam čitaocima, a ima i još danâ i mjesta zgodnijega, ako Bog da.

Jedno bih samo htio prikričati: Ljudi, koji možete, kupite i č i t a j t e ovaj Rječnik. Vidjet ćete: uzljubit ćete ovaj jezik više, nego što je Hugo ljubio svoj. A imat ćete i zašto, jer takovoga više na svietu nema — barem za nas Hrvate.

(»Obzor« 1901. br. 103. str. 1.—2.)

O eshatoložkim motivima u hrvatskoj književnosti.

O NEKIM

ESHATOLOŠKIJEM MOTIVIMA

U

HRVATSKOJ KŃIŽEVNOSTI.

NAPISAO

ANTE RADIĆ.

Odobrilo povjerenstvo strogih ispita mudroslovnoga fakulteta u kr. sveučilištu Frańe Josipa I. u Zagrebu.

U ZAGREBU

TISAK DIONIČKE TISKARE

1893.

Motivi, o kojim sam nakanio raspravļati, najviše su se raširili po evropskijem literaturama u sredńem vijeku, pa su pod kraj toga doba došli i u hrvatsku kńiževnost. No kako je mišļeńe i suđeńe o kojoj stvari vezano više na ļude nego na vrijeme, nije čudo, što neke od sredńevjekovnijeh motiva nalazimo i u kasnije vrijeme, i to ne samo u nas, nego i drugdje. Što ovakijeh motiva nalazimo i u narodnijem pjesmama, i to nije čudo: narod je take stvari ne samo mogao, nego i morao čuti i slušati....

Prije nego što se izbliže stanem baviti oko nekijeh sredńevjekovnih motiva, spomenut ću jošte nešto. Ako slavenske kńiževnosti, a među ńima i hrvatsku, promatramo i sudimo, a ne gledamo kod toga posla na druge evropske kńiževnosti, ne ćemo ih nikako pravo razumjeti, ako već ne ćemo autorâ mnogijeh kńiževnijeh spomenika držati za ļude vrlo glupe. Za neke naše stare pisce ne možemo u kakovoj istoriji hrvatske kńiževnosti, ako ne gledamo na druge evropske kńiževnosti, napisati što drugo, nego da se taj i taj rodio tamo i tamo, umro ondje i ondje, a napisao u nekoliko stotina stihova nekaku glupost, koja za nas nema baš nikake vrijednosti, ili ćemo preko ovoga pošļedńega prijeći sa sažalnijem smiješkom, da poštedimo starinu. Isto vrijedi i za narodnu tradicijonalnu kńiževnost.

Nijesam mislio tijem kazati, da su možda samo slavenske literature kopija drugijeh: tako je i u svijem drugim literaturama. Pa i u najvećijeh pjesnika našega vremena, Puškina, Goethea i drugijeh, ne će biti onoliko originalnosti, koliko bi tko pomislio: gdjekoji motiv, što ga u ńih nalazimo, stariji je i od ruskoga i ńemačkoga naroda, a prvi trag naći će mu se možda negdje u Indiji, Egiptu ili bogzna gdje. Tako čujemo i čitamo, da su evropski narodi kršćanski, da kršćanski misle i osjećaju, ma da se silno šire nauke protivne kršćanskoj nauci. To nije samo fraza, tu će biti dosta istine.

U ovoj ću raspravi govoriti poglavito o motivu, kako se duša prepire ili „prigovara“ sa svojijem tijelom, a spomenut ću uz put, što se k tome primiče.

Ako se i čini, da je sredńi vijek vjerovao onom vjerom, koja pozna samo bijelo i crno, istinu i laž, dobro i zlo; ako se i čini, da nije mnogo raspravļao o pitańu „kamo idemo“?, nego jasno odgovarao: dobri u nebo, a zli u pakao, — ipak je dopuštao „debatu“ prije, dapače i poslije suda. Umre zao čovjek. Duša mu je osuđena na vječne paklene muke. Pedepsa je vječna, strašna, a osuđen si, a da te nijesu ni poslušali, da im kažeš, kako je život mučan, kako je svijet zamaman, a griješi se lako... I svi nauci, da iz pakla nema povratka, svi ti nauci nijesu mogli zastrašiti nemirnoga i nezadovoļnoga duha i fantazije čovječje: duša se povrati iz muka paklenijeh i pravda se pred tijelom svojijem, da nije kriva ona, nego tijelo. Tijelo joj odvraća. — i tako se nekadašńi drugovi pravdaju i prepiru, dok napokon ne dođu đavli i ne odvuku duše u pakao.

To je motiv, koji će nas u glavnome zanimati. Duša je i opet u paklu, pravdańe nije pomoglo, — ali je odlanulo i onome, koji je pjesmu sastavio i napisao, i onome, koji ju je čitao, jer je to bio protest ne jedne osuđene, nego stotine i stotine živijeh duša...

1. Govorenje svetoga Bernarda od duše osujene.

Da je ovo „govorenje“ prijevod iz latinskoga, spomińe prvi *A. Leskien* (Altkroatische geistliche schauspiele, Lipsiae, 1884, s. 5). Nešto izbliže bavio se oko ovoga „govorenja“ *Th. Batjuškov* (Spor duši s têlom v pamjatnikah srêdnevêkovoj literatury itd.. Spbg. 1891, a najprije u Žurn. min. nar. prosv. u septembarskoj kńizi 1890. god. i daļe; str. 228 i 296 posebn. izdańa). Batjuškov je doznao za naše („srpsko“) govoreńe iz jedne Leskienove biļeške u Archivu za slav. filologiju, pa je dao sebi dobaviti prijepis iz Dubrovnika od prof. Luke Zorea. Taj je prijepis bio međutijem samo odlomak čitavoga „govorenja“, na koje je Batjuškova upozorio prof. V. Jagić, rekavši mu, da je štampano u „Starijem piscima hrv. (gl. biļešku u Batjuškovļevu djelu na str. 228). Za Batjuškova nije naše „govorenje“ među tolikijem drugim versijama evropskijem bilo od bogzna kolike važnosti. On je konstatirao, da se dosta tačno prislańa uz poznate latinske versije, a poznavajući talijanske versije, koje se pripisuju sv. *Bernardu,* zakļučio je, da je i naše „govorenje“ sastavļeno po kojem talijanskom.

Latinski tekstovi ovoga motiva štampani su u: *Êdélstand* du Méril: Poésies populaires latines itd., Paris 1843, i *Karajan:* Frühlingsgabe für Freunde der älteren Literatur, 1839. Wien, a zbirka: *Th. Wright:* The latin poems itd., London 1841, nije mi poznata, pa ne znam, kaki je tekst, koji je u ńoj.

Da vidimo najprije, kako stoji naše „govorenje“ prema poznatijem nama versijama latinskijem.

Mjesto našijeh prvih 14 stihova stoji u latinskom (gdje se to izrično ne kaže, nema razlike među tekstom Du-Mérilovijem i Kaŕajanovim) tekstu ovijeh osam:

Vir quidam exstiterat dudum eremita,
Fulbertus francigena, cujus dulcis vita,
Dum in mundo viveret se deduxit ita:
Iste vero fuerat filius regalis,
Toto suo tempore se subtraxit malis
Dum in mundo degeret et fuit vitalis,
Visio nam sibimet apparuit talis.

Od daļih 10 stihova latinskijeh načinio je naš sastavļač ono, što kazuje stihovima 11—14, a opetuje u stihovima 15—22:

Noctis sub silentio tempore brumali,
somno parum deditus, visu spiritali
corpus carens video spiritu vitali
de quo mihi visio fit sub forma tali.
Cum dormirem paululum vigilando fessus,
ecce quidam spiritus noviter egressus
de praedicto corpore vitiis oppressus
corporis in gemitu plangebat excessus.
Juxta corpus spiritus stetit et ploravit
In his verbis acriter corpus increpavit:

To je hrvatski kazano:

(stih 11.:) ko (t. j. čudo) duhovno vidih speći
na molitvi svetoj steći;
a to od jedne duše i tila
osujena na zla dila.
Na molitvi svetoj steći
vidih telo mrtvo ležeći,
u grob novo položeno
mnogih grihov napunjeno.
Malo postav po tom toga
pride duša tela onoga;
polag groba poče stati
ter ga s plačem nadjidati.

Daļńijèh hrvatskih stihova 23—36 nema lat. tekst.

Pravo prepirańe počińe se u lat. tekstu ovako:

O caro miserrima, quis te sic prostravit,
quam mundus tam prospere praediis ditavit.

Nonne tibi pridie mundus subdebatur?
nonne te provincia tota verebatur?
Ubi nunc familia, quae te sequebatur?
Cauda tua florida iam nunc amputatur?

Hrvatski (stih 37—49):

O nevoļna puti moja,
kako prostri uda tvoja?
Već svet ļubi nego boga
i tebi je sada škoda.
Jeda t' se svit ne podloži,
al ti blago sve ne loži
sve vladanje i sve blago,
cić kih leži telo nago?
Sad dvorani kamo t' biše
ki ti verno svi služiše?
Brzo brzo za istinu
tvoju jakost smrt dostignu!

Hrvatski se tekst s latinskijem na mjestima posve slaže, i to se redovito boļe slažu oni hrvatski stihovi, u kojima srok dolazi po prvi puta t. j. prvi stih distihona; drugi je stih distihona često gotov nesmisao prema prvome. Tome je lako naći razlog: da izađe srok, morao je prevodilac zastraniti i kazati nesmisao. Ako i jest tekst na nekojim mjestima posve nejasan, nije svemu kriv rukopis: lov na srokove porodio je mnogi nesmisao.

Da se vidi, kaki je hrvatski prijevod prema latinskome izvoru, ispisat ćemo nekoliko stihova:

(25. stih) Non es nunc in turribus de petris quadratis, sed nec in palatiis	Nisi sada u kastilih ni u polačah tvojih bilih! Tvoje blago i tvoja kruna,
(26. stih) magnae qualitatis quae deleta feretro, parvae quantitatis; nunc iaces in tumulo breviore satis.	sad tva kuća crvi puna!
Quid tibi palatia prosunt vel quid aedes? vix nunc tuus tumulus septem capit pedes.	Ča t' polače prude i hiže, tvoj grob sedam nog ne siže'

Quemque false iudicas, Veće sada krivim sudom
amodo non laedes; ne ć' suditi ni hudobom;
per te nobis data est kuća tvoja, to smim reći,
in inferno sedes itd. svi hoćemo u ńu leći itd.

Spomenuta se dva latinska teksta slažu gotovo sasvijem. Gdje se razilaze, naše „govorenje" ide sad za jednijem, sad za drugijem. Više se puta radi zakučastoga našega teksta ne dade odrediti, kojemu latinskomu tekstu bliže stoji, no na dva na tri mjesta jasno se vidi, da je našemu prijevodu bliži tekst, koji se nalazi u Karajanovoj zbirci. Razlike su u ostalom vrlo neznatne. Da spomenemo za svaki od ovijeh slučajeva po koji primjer:

Naš tekst glasi u 56. stihu:

Opet, puti o prokleta,

a toga usklika nema u Karajana. Ali odmah 38. stih glasi u Du-Mérila:

Vere posses dicere: heu, quod fui nata?

a u Karajana (38. stih):

Vere possum dicere itd.,

naš se pak tekst slaže s pośleďnijem:

da reć mogu po nezgodi itd.

Razlika je sitna, ali za isprvični tekst mogla bi štogod odlučiti, budući da se iste riječi meću u različitijem versijama sad u usta duši, a sada tijelu.

Isto tako naš 71. stih:

Ajme, iz tebe zač ne izidoh — on dan, kada u te pridoh —

više se slaže s Karajanovijem:

Utinam ex utero fuissem translata!

nego s Du-Mérilovijem: Utinam ad tumulum itd.

Ovijeh stihova, koji ujedno pokazuju, kako je naš prevodilac istom štogod napisao, samo da izađe srok, nema također u Du-Mérila:

(stih 112.: Mundus et daemonium . . . .)
stih 114.: Animam blanditiis suis subtraxerunt
Et ut bos ad victimam secum hanc duxerunt.

a u nas glase:

stih 185.: (Da na dilo ako hudo itd.)
stih 193.: tad vašćinom, cić kih stvori
dušu svoju put privari.

Tere tudje put zlo slidi,
kako i *vol, kad travu vidi.*

Prem da nema sumńe, da je naše „govorenje" sastavļeno po kakome latinskom tekstu, koji je veoma blizu stajao ovijem dvjema, ipak se ne dadu nejasna mjesta našega teksta ispraviti po latinskome, kako se tome nada[1] Leskien u spomenutoj raspravi. Gdješto bi se moglo štogod nagađati, ali je to tako neznatno, te ne zaslužuje spomena. Da je onaj tekst, po kojem je sastavļeno naše „govorenje", bio po vremenu mlađi, ili da je barem u 14. i 15. vijeku bio rašireniji po Evropi, može se nekako zakļučivati iz dva tri mjesta, na kojima se naš tekst slaže sa češkijem prijevodom druge polovine 15. vijeka, a obadva se razlikuju od latinskijeh. (Češki je taj prijevod izdan u Čas. čes. musea 1855. str. 57—60. i 1859. str. 480—483, pogl. i: F. Feifalik: Studien zur Geschichte der altböhmischen Literatur, Sitzungsberichte der kais. akad. der wissenschaften. 1861. XXXVI. 1. str. 143.—147). Tako glase stihovi latinski 33–35 (u Karajana 34—36):

Ego, quae tam nobilis fueram creata,
ad similitudinem domini formata,
et, ut fructum facerem, tecum *ordinata*,

a hrv. (59)	i češki:
Jere ja sam stanovito	Ját' jsem byla tvář šlechetna
tve stvorenje plemenito;	k samému bohu podobna
bog me stvori na priliku	*očištěna* byla všeho
svoju, — dajmo ńemu diku —	hřiecha moci *křta svatého.*
i od boga u te dana	
svetim krstom izaprana.	

Ili:

hrv. stih 68.: (I zato sam . . .)
s mojim bogom ja *razlučna*

slaže se barem nekako sa češkijem:

(39—40): žet' sem . . . .
vše dobroty *odlúčena.*

dok toga nikako nema u latinskijem tekstovima.

[1] Z. Th. ist die Stellung einzelner Partien verschieden und es bedürfte einer besonderen Untersuchung, die hier zu weit führen würde, um festzustellen, welchem lateinischen Texte der kroatische sich am nächsten anschliesst, ebenso *wie weit der an Stellen offenbar verderbte kroatische Text nach dem lateinischen zu verbessern wäre.*

Ne hoteći ispisivati stihova i riječi, koje su u našem tekstu dc dane ili ispuštene, spomenut ću sada one razlike, koje bi za isprvični sastav ove pjesme mogle štogod odlučiti.

Poslije stiha (u Du-Mérila 204., u Karajana 208.):

Satis patet omnibus, quod plus deliquisti. —

koji hrvatski glasi (333—334):

Toj očito svim zapiši,
da od mene t' nisu grisi,

dolazi u Mérila:

Addo licet referam corde cum amaro,
Quod iam mihi patens est argumento claro,
exeunte spiritu a carne quid caro?

a u Karajana:

Corpus dixit ***iterum*** itd.,

a to je ono, što tijelo u našem tekstu govori poslije stihova 335 do 346·

Rec mi *jošće*, dušo brižna,
ča pres tebe put jest vridna? itd.

Tijelo svršava svoj govor ovako (373—378. stiha):

Jer znam, da imam uskrsnuti
i s tobom se opet stati,
kada pride bog da sudi
slavom svojom mrtve ļudi;
kada s tobom živi plamen
imam trpit u vik, amen.

a to se posve slaže s latinskijem (stih 221 224):

Et scio praeterea, quod sum surrectura
in die novissimo, tecum sum passura,
tecum morte perpeti itd.

Iza ovijeh riječi dolazi istom ono u latinskom tekstu, što je u hrv. kazano u stihovima 335—346:

Meju stvarmi od naravi
ajme, zač me bog postavi?
Zač dopusti moć vičńega,
da stvorenje budem ńega,
pokle znaše ńega svitlost,
da ću trpit vičńu žalost?
Čestita je živim bitja,
kojih duša nima žitja!

Kad ńih tila smrt obali,
vičńi ogań ńih ne pali.
Da bi hotil vičńi otac,
da je grišnih taki konac!

to jest latinski (225):

(Ad hoc clamat anima voce tam obscura)
Heu! quod umquam fueram in rerum natura!
Cur permisit Dominus, ut sim creatura,
quum praestita fuerim esse peritura?
O felix conditio pecorum brutorum!
cadunt cum corporibus spiritus eorum,
nec post mortem subeunt locum tormentorum;
talis esset utinam finis impiorum!

Iza ovijeh riječi dolazi u latinskom tekstu (229):

Corpus adhuc loquitur animae tam tristi:
Si tu apud inferos, anima, fuisti,
Dic mihi, te deprecor, quid ibi vidisti? itd.

Budući da onijeh riječi, koje su u našem tekstu (prema latinskome) premještene (Meju stvarmi od naravi itd.), nema u nekijem versijama, a u drugijem ih govori *tijelo,* zakļučuje Batjuškov, da ih u isprvičnoj redakciji i nije bilo, nego da su kasnije umetnuti. Budući, daļe, da Batjuškov u čitavome svom djelu dokazuje, da je ovaj motiv o prepirańu duše s tijelom postao i razvio se iz legende o *„ishodu duševnom“*, pa kako mu ono pitańe: Si tu apud inferos, anima, fuisti itd., - smeta, jer duša, kad se dijeli s tijelom. nije jošte u paklu, drži on. da je i ono pitańe kasnije umetnuto.

Nas je naš tekst naveo na drugačije mišļeńe o izvoru ovoga motiva.

U našem tekstu svršavaju se riječi tijela s: *amen,* a iza toga dolazi ono pitańe:

(O prokleta smrti jaka,
ti pod oblast imaš svaka).
Ovo mi se, dušo, smili:
jesi l' bila u paklu doli? itd.

Batjuškov imade potpuno pravo, kad kaže, da je ovo pitańe o paklu u versijama, u kojijem dolazi, veoma nespretno. Ako i ne možemo u spomenicima ovake ruke i iz ovoga doba tražiti bogzna kake logike, ipak svak vidi, da n. pr. u našem tekstu nema nikakoga logičkoga prijelaza k ovome pitańu.

No nije samo naš tekst na ovome mjestu i oko ńega nejasan: nejasne su i druge versije. Jedne imadu ono: heu! quod umquam fueram in rerum natura itd., druge nemaju toga, a u našem su tekstu premještene; gdje nijesu premještene, kao u obadva latinska teksta, vidi se, da je nešto ispalo, dok tijelo govori bez prekida, a autori ipak kažu: Corpus dixit *iterum,* kao da je međutijem tko drugi govorio; tekst u Du-Mérila imade mjesto onoga *iterum: addo* itd., a tijem *addo* kao i našijem „rec mi *jošće*" zakrpana je samo nekaka praznina.

Kako je po našem sudu došlo do ove zbrke, kazat ćemo za čas, samo da jošte vidimo, kako se svršava latinski tekst.

Na pitańe tijela odgovara duša:

Corpus, tua quaestio	O nevoļna puti moja
caret ratione itd.,	tve pitanje bes razloga itd..

a zatijem se opisuju đavli, što je u hrv. tekstu ispušteno, i muke, kojima dušu muče, dok je ne odvuku u pakao, odgovorivši joj na vapaj k Isusu, da je sada prekasno vikati „miserere". To su u nas stihovi 467—482, gdje je kod nas opet: *amen,* a lat. tekst nastavļa:

Talia cum viderem dormiens expavi, —

pa jadikuje daļe nad svijetom: qui nummos possidet . . ., hic ut Christus colitur, nam sola pecunia formam dat et genus itd., a svršava:

(339—): Homo miser, cogita; mors omnes compescit . . .
unum est quod moriar, sed tempus ignoro;
tertium, quod nescio, quorum iungar choro.
sed ut suis merear iungi, Deum oro. *Amen.*

Naš se tekst ne svršava s onijem *amen* u 482. stihu, nego dolazi jošte gotovo 300 stihova, o kojima ću kasnije kazati riječ dvije, a sada ćemo pokušati da razmrsimo onu zbrku, o kojoj je prije bila riječ.

Spomenuli smo već, da Batjuškov tvrdi, da onoga pitańa o paklu nije bilo u isprvičnoj redakciji. Mi ćemo poći i daļe, pa kažemo, da u isprvičnoj redakciji pjesme o „prepirańu duše s tijeļom" nije bilo ni čitavoga odgovora tijela, što se u latinskijem tekstovima počińe s riječima: Corpus dixit iterum itd. (u Karajana), ili: Addo, licet reperam itd. (u Du-Mérila) ili: Rec' mi jošće, dušo brižna itd. (u hrv. tekstu). Nadaļe držimo, da u isprvičnom „prepirańu" nije u opće bilo nikakoga spomena o đavlima, koji bi dušu u pakao

vukli i mučili je. Isprvična je redakcija imala po tome samo *tri* govora duše i *dva* govora tijela.

Sve ovo sudimo s ovijeh razloga:

1. Između prvijeh osam stihova latinskoga teksta i onijeh, koji za ńima dolaze, vidi se očiti nesklad. U onijeh se osam stihova kazuje: Vir *quidam* . . ., *iste fuerat* . . ., visio *sibimet* apparuit . ., a u 11. se stihu kaže: corpus carens *video* . . ., *mihi* visio fit . . . Zato držimo, da u isprvičnoj redakciji nije bilo onoga uvoda, u kojem se kazuje, tko je vidio dušu i tijelo, gdje se prepiru. Otuda i dolazi, što se ta visija pripisuje sad nekomu Fulbertu (ili: Philibertu), sada sv. Bernardu, a sad opet „nekomu" čovjeku (n. pr. u češkom prijevodu).

2. Češki se prijevod svršava stihovima:

Blaze každé tváři hlupé,
když z toho světa vystúpie,
že duše s tělem zahyne,
a nikdy muk pak nečije:
volilt' bych to hřiešny člověk,
at' bych já skonal tak svój věk!

t. j. onijem riječima, koje latinski glase:

O felix conditio pecorum brutorum! itd.

Feifalik, istina, kaže (l. c. p. 147): „Hiemit aber bricht das altböhmische Gedicht ab und alles was in dem lateinischen Originale auf jene Strophe noch folgt, somit der ganze Schluss und die Lösung des Streites *fehlt* in der čechischen Bearbeitung, welche *demnach unvolständig ist,* sei es nur zufällig in der Handschrift. oder schon ursprünglich von dem Verfasser so belassen".

Feifalik je to pisao misleći, da je češki prijevod načińen po kojem od onakijeh latinskih tekstova, kaki su nama poznati. Ne bi napokon bilo nemoguće, da je češki prijevod nedovršen, ali se ne može kazati, da je samo slučaj. što češki tekst prestaje upravo ondje, gdje su

3. svi poznati tekstovi barem ponešto pobrkani i nejasni. i upravo onijem riječima, iza kojih

4. u hrvatskome tekstu stoji „amen", koji će po svemu tome biti ipak nešto više nego puki srok na „plamen".

5. U hrvatskome tekstu čitamo prije onijeh riječi, kojima se svršava češki tekst:

Dospivši tilo ovo govorenje, tada poča duša *sama sebi* govoriti", a kad tko „*sam sebi*" govori, — redovito nema razloga očekivati od koga odgovor. Sastavļač našega „govorenja" nije imao osobitoga razloga, da napiše ono „sama sebi", ako toga nije našao u onome tekstu, po kojem je sastavļao.

6. Ovaka bi pjesan napokon bila zbiļa dosta lijepa. Tu ne bi bilo previše onoga „nadjidańa", kojim duša tijelo i tijelo dušu „napastuje" Tā onaj odgovor tijela „rec' mi jošće dušo brižna" itd. nije drugo do nesnosno ponavļańe predašńega govora. A ako boļe uzmemo na oko ton „govorenja" u onome dijelu, koji je po našem sudu spadao k isprvičnoj redakciji, ne će nam biti teško naći, da je taj ton u kasnijim govorima drugačiji. Nama se barem čini, da u prvome dijelu jadikuju prava dva druga jedan nad drugijem, nad obadvojicom i nad samijem sobom: tu za pravo i nema „nadjidańa". Tā duša tu sasvijem prijateļski i iskreno priznaje: „U ovom se kriva čuju . . ., a tijelo: *Obima* se, imaš znati, — griha uzrok ima dati". Tu tijelo jadikuje više nad sobom: „Koji mnozim zapovidah . . ., kî mńah u grob pojti?" . . .

Feifalik kaže, da u češkom tekstu nedostaje „Schluss und Lösung" A zar onaj očajni usklik: „O felix conditio pecorum brutorum!" nije „Schluss" i „Lösung"? Dakako da nije, ako svagdje, a osobito u spomenicima sredńega vijeka tražimo šablonski i konvencijonalni svršetak i rasplet. Ali je probleme smrti i vječnosti teško riješiti šablonom i konvencijonalismom, — teško je to čovjeku, koji misli i ćuti. A zar se taki nije mogao naći i u sredńem vijeku? Da ih je malo bilo, koji bi se usudili stati pred nejasnim problemom, kojima je šablona i konvencijonalisam dobro služio za ńihovu komotnost i duhovnu lijenost, to potvrđuje dalji razvitak ovoga motiva, o čem će jošte biti govora. Ali da je i u ono vrijeme bilo ļudi, koji se nijesu zadovoļavali šablonom, i to ćemo vidjeti.

A kako je došlo do toga, da su u nekijem versijama one riječi „o felix conditio" itd. ispuštene, a u nekima da se meću u usta tijelu?

Batjuškov drži, da je ove stihove najprije govorilo tijelo, a budući da ih u norveškoj versiji nema, drži, da su ti stihovi poslije umetnuti, a da ih u isprvičnoj redakciji nije bilo. Mi mislimo drugačije i to ovako: One je riječi govorila duša, jer nema smisla, da tijelo zaviđa životińama, što nemaju besmrtne duše. Ili recimo ovako: imalo bi i to nekaki smisao, ali riječi „cadunt cum corporibus spiritus eorum" dokazuju, da se poglavito ističu muke, što ih imade trpjeti *duša*, jer iz onoga: „*cadunt cum* corporibus" izlazi, da tijem, što *i duša* i tijelo propada, *niti duša* ništa ne trpi, kao i tijelo što ništa ne trpi poslije smrti. Otuda je jasno, da je ovako mogla govoriti iznajprije samo duša, jer po mišļeńu, što izlazi iz *ovijeh* stihova, niti tijelo čovječije ništa ne trpi poslije smrti. Tko se protivi ovakome razumijevańu, taj mora ujedno priznati, da čitava prispodoba sa životińom nema smisla. Dakako da svak ima pravo pitati: kako to, da i čovječije tijelo ništa ne trpi poslije smrti, kad se to protivi nauku kršćanskome, kad se i iz same legende vidi, da tijelo poslije imrti trpi? Na ovo odgovaramo: Ako i ne uzmemo na um, da tijelo i duša u čitavoj pjesmi jauču poglavito nad tijem, što je tijelo izgubilo sav zemaļski imetak, što ga glođu crvi itd., tako te se čini, kao da je samo to čitava pedepsa, što je tijelo ima da pretrpi, jer su oni stihovi:

(373) Jer znam da imam uskrsnuti
i s tobom se opet stati . . .,
(377) kada s tobom živi plamen
imam trpit uvik, amen .

po našem sudu kasniji umetak, koji je nadostavļen na ono: „o felix conditio" itd.; ako i ne uzmemo daļe na um ono, što kaže jedna naša narodna pjesma o ovome motivu, o kojoj ćemo jošte govoriti, a to su stihovi (Vuk Stef. Karaģić: Srps. nar. pjesme iz Hercegovine, p. 324):

„Ja ću t'jelo zemļi gńeti,
Ti ćeš Bogu duge vraćat'";

ako se i ne obazremo, kažemo, na sve ovo, možemo ipak protumačiti, kako je došlo do toga, te se iz onijeh riječi može izvaditi mišļeńe, da je tijelu sva kazna u tome, što će gńiti u zemļi, i da po tome ne bi imalo baš nikakvoga smisla, da *tijelo* zaviđa životińama, kad je i onako životińi ravno: zgńiliti će — i to je sve.

One je riječi mogla duša izreći zato, što tijelo svoje pravdańe svršuje sasvim odlučnijem protestom:

(333) Toj očito svim zapiši,
Da od *mene* t' nisu grisi!

Ne smijemo zaboraviti na ono, što smo kazali, da je ova pjesan u izprvičnom obliku bila dosta dotjerana, da je prema tome i ovaj protest tijela proračunan za onaki usklik dušin.

Dala zbirka dade se lako protumačiti. Spomenuli smo, da onijeh riječi nema u nekijem versijama. Mi to tumačimo tako, što je onaj usklik zbilja pregrub i predrastičan — i za jače duhove, nego što ih je bilo u sredńem vijeku. Oni, kojim se činio prebezbožan i preočajan, koji su se bojali, da se take misli i da!e ne raširę, — oni su onaj usklik jednostavno ispustili. Kad su one riječi bile izbačene iz teksta, morala se nekako praznina zakrpati. To je učińeno onijem „corpus dixit *iterum*“, ili „*addo* referam“, „rec' mi *jošće*“. Kad su se versije, u kojima su ostale one riječi, pomiješale s onima, u kojima tijeh riječi nije bilo, umetnuli bi sastav!ači one riječi iza onoga „corpus dixit iterum“, a ne bi naznačili, da to *duša* govori. Tako je ujedno došlo i do toga, te su one riječi n. pr. u našem „govoreńu“ premještene.

Eto tako mi mislimo o onoj zbrci u tekstovima.

Sudeći po češkome prijevodu možemo zaključivati, da je u 15. vijeku bilo jošte tekstova, u kojima nije jošte bilo spomena o paklu đavolima. Tekst, ili bo!e redakcija, koju je pred sobom imao naš sastav!ač, spomińala je već pakao i đavle, ali su se jošte poznavali na ńoj tragovi prikrpine: onaj *amen* jošte je nekako dijelio isprvičnu pjesan od kasnijega dodatka. U poznatijem nama tekstovima latinskijem i taj se trag dosta već zatŕo: opaža se u spomenutijem već riječima.

Onako nadostav!ena pjesan, kakó je imademo u latinskijem tekstovima, — a gdjedje i proširena, — pripisuje se, kako smo već spomenuli nekomu Fulbertu, Francuzu (Francigena) ili sv. Bernardu, opatu de Clara valle. Batjuškov drži, da je izprvična redakcija, kako je on zamišļa, bila bezimena, a kasnije da' su je stali pripisivati (u Engleskoj) Francuzu Fulbertu i (u Italiji) sv. Bernardu.

Akademik francuski Haureau ispitao je u djelu, što smo ga odmah s početka spomenuli, sva djela, što se obično pripisuju tome svecu, pa među ńima i „*Contentio animae et corporis*“. Haureau kuša razjasniti, kako je do toga došlo, te su se sv. Bernardu pripisivale tolike pjesme kojekakvoga sadržaja. On kaže (o. c. s. 30—31): S. Bernard fut un homme d'action... L'histoire le faisant ainsi connaître, on se le représente volontiers le front haut et fier, avec ce regard ferme et vif qui commande l'obéissance. Mais tel n'était déjà plus dès le XIII siècle, le saint Bernard légendaire. Le vaillant porte-enseigne de l'Église militante avait été dès lors remplacé, dans l'imagination de la foule, par un moine morose, un

reclus pénitent, qui, les yeux fermés au spectacle du monde, toujours pleurait, toujours priait. C'est pourquoi l'on a mis à sa charge tant de poèmes lugubres ou simplement mystiques“ . . .

Sve je to, istina, lijepo rečeno, ali mi ipak otuda ne znamo, *zašto* je „la foule“ onako mislila o sv. Bernardu. Moglo bi se reći: svetac je taj bio veoma popularan i vrlo poštovan, a one su se pjesme držale u ono vrijeme za plod velike pobožnosti i milosti božję, pa je bilo najpriličnije, da se pripišu sv. Bernardu. Ali mi mislimo, da su sastav!ači pojedinih versija morali imati nekaki bliži povod, kad su onu pjesan onako usko vezali o toga sveca. Mi nijesmo imali vremena, da pročitamo sva djela plodnoga toga pisca i potražimo trag našoj pjesmi. Ali smo ipak zavirili u index ńegovijeh djela, pa smo u 5. svesci našli nešto, što možda nije na odmet.

U toj svesci (S. Bernardi abbatis primi Clarevallensis etc. operum tomus quintus. Opera *dubia, notha et suppositiția* complectens . . . emendatus . . . opera D. Joh. Mabillon . . . Parisiis . . . 1667. 8°. 1327) nalazimo na str. 226: *Meditationes devotissimae*, a na str. 229 caput II tijeh razmišļańa pod natpisom: *De miseria hominis, horrore mortis et districtione supremi judicis*, a na str. 233: *De dignitate animae et vilitate corporis.* Prem da nam prepisivańe nije baš najmiliji posao, prepisali smo, pa ćemo opet i ovdje u kratko ispisati ta razmišļańa, ne bi li nam pošlo za rukom, te bismo pokazali ne samo, kako se rašireni ovaj motiv stao pripisivati velikome svecu, nego možda i to, koji su od prilike bili uzroci, te se je ovaj motiv onako mijeńao i popuńavao, kako ćemo to jošte čuti. No prije nego se toga latimo, da čujemo, što jošte misli o toj stvari akademik Haureau.

Na str. 37. spomenutoga svoga djela izbraja Haureau svu silu rukopisa, u kojima dolazi naša pjesan bez imena autora. Jedini rukopis, u kojem se ova pjesan pripisuje sv. Bernardu, nađen je u manastiru monaha montekasinskijeh, koji su ga, ne znajući, da je izdan, i izdali u zbirci: *Bibliotheca Casinensis IV: Visio, quam vidit beatus Bernardus in visione.* Haureau na to kaže: „La bonne foi des savants moines a été trompée. Leur manuscrit est *le seul* qui donne la pièce à saint Bernard et cet unique témoin, étant du XV siècle, ne mérite pas la moindre confiance. L'opinion commune attribue ce poème à *Robert Grosettête*, évêque de Lincoln. Mais, si l'on ne connaît avec sûreté ni l'auteur ni son temps, l'euvre est très connue“ . . . A prema koncu svojih istraživańa kaže (str.

98): „Notre devoir était de montrer que cet écrivain (t. j. sv. Bernard) n'a rien de commun avec les plats rimailleurs dont on a mis les œuvres à sa charge" . . .

Tako Haureau o rukopisima i uopće o odnošaju sv. Bernarda prema ovoj pjesmi.

A sada da vidimo, što čitamo u spomenutijem razmišļańima sv. Bernarda. Da ne bude previše ispisivańa, skratit ćemo tekst, koliko se bude dalo.

Razmišļańe: *De miseria hominis, de horrore mortis et districtione supremi judicis* glasi:

Str. 229: (Jadan je čovjek po svojoj prirodi: prah). Str. 231: Subito rapitur in mortem, et ex improviso anima aufertur a corpore. Verum tamen cum magno metu magnisque doloribus anima separatur a corpore. Veniunt enim angeli adsumere illam ut perducant eam ante tribunal iudicis metuendi; et tunc illa memorans opera sua mala et pessima, quae die noctuque gessit, contremiscit illa fugere indiciasque petere dicens: Date mihi vel unius horae spatium. Tunc quasi loquentia simul opera dicent: Tu nos egisti, opera tua sumus; non te deseremus, sed tecum semper erimus, tecum pergemus ad iudicium. Vitia quoque multis et multiplicibus criminibus eam accusabunt, multaque falsa testimonia adversus illam invenient, quamquam vera ad damnationem eius satis possent sufficere. Daemones verro terribili vultu et horribili aspectu eam terrebunt. Ingenti furore eam persequentur et comprehendent, tam terribiliter quam horribiliter volentes retinere et possidere, nisi sit qui eripiat. Tunc anima inveniens oculos clausos et os aliosque corporis sensus per quos solebat egredi, et delectari in his exterioribus, revertetur in se: et videns se solam et nudam, ingenti horrore concussa, desperatione deficiet in se, et cadet sub se: et quia amore mundi, et carnis voluptate, Dei amorem dereliquerat, derelinquetur a Deo misera in hora tantae necessitatis, atque daemonibus tradetur in inferno crucianda.

Sic anima peccatoris in die qua ignorat, et hora qua nescit, rapitur a morte et segregatur a corpore pergitque miseriis plena tremens et dolens, et cum nullam excusationem habeat quam pro peccatis suis posset obtendere, contabescit et pertimescit ante Deum apparere. Ingenti horrore concutitur et multiplicibus cogitationum aestibus agitatur, cum urgente solutione carnis et subductis e medio omnibus, sed et illum terminum considerat cui propinquat, et post paululum hoc invenit, quod in perpetuum mutari non poterit. Considerat plane quam districtus veniat aeternus iudex et ante severitatem tantae iustitiae, quas rationes vitae suae ponat . . .

De dignitate animae et vilitate corporis (str. 233) glasi:

„O anima, Dei insignita imagine, decorata similitudine, desponsata fide itd. Propter carnem aliena peccata tibi imputantur . . . . Nihil enim aliud est caro (cum qua tanta est tibi societas) nisi spuma caro facta . . . sed erit, quando erit cadaver miserum et putridum et cibus vermium . . .

Attende, homo, quid fuisti ante ortum . . . atque quid eris post hanc vitam . . . Nihil aliud est homo quam sperma foetidum, saccus stercorum, cibus vermium

post hominem vermis, post vermem foetor et horror,
Sic in non hominem vertetur omnis homo . . .

Cur ergo superbis, homo . . .? Quare animam tuam vilipendis et ei carnem praeponis? Dominam ancillari et ancillam dominari magna abusio est . . , Noli (str. 235.) attendere quid caro velit, sed quid spiritus poscit. Si vero dicis: durus est hic sermo: non possum mundum spernere . . . dic mihi, ubi sunt amatores mundi, qui ante pauca tempora nobiscum erant? (Jeli su, pili, — sad su crvi). Quid profuit illis magna gloria . . .? (Što se ńima dogodilo, to se može i tebi; živi pobožno . . . Što misliš, koliki će biti jauk) cum separabuntur impii a consortio sanctorum et a visione Dei . . .? . . (Trpjet ćeš vječne muke). Ibi erit . . . mors animae et corporis . . . Sic tamen morientur ut semper vivant, et sic vivent ut semper moriantur. Nunc ergo alterum e duobus eligamus" . . .

Prije nego što se ovijem meditacijama poslužimo onako, kako smo to kazali, da vidimo, kako se nastavļa i svršava naše „govorenje od duše osujene".

Već poslije stiha 466. kaže se: „Dospiv duša nevoļna, pride treti djaval imenom *Kalabrin* s ogńem oko duše i reče ńoj govoreći ove riči".

Đavoli nemaju u latinskijem tekstovima nikakijeh imena. Budući pak da nema sumńe, da je naše „govorenje" sve do ovoga mjesta, pa i malo daļe, sastavļano po latinskome tekstu, tražili smo, odkuda našemu sastavļaču ono ime. To nije bilo baš teško naći. Ime *Kalabrin,* pa i jošte jedno ime, *Dminos,* dolaze kao imena đavolâ u drugome jednom spomeniku stare naše kńiževnosti, u „*skazanju od nevoļnoga dne od suda*", za koje je već Kukuļević konstatovao, da je prijevod iz talijanskoga (Stari pisci hrvatski I., str. LXXXIII).

*

Da je naše „*skazanje*“ zbiļa prijevod iz talijanskoga, o tome nema sumńe. Nego kad već govorimo o tome „skazanju“, zadržat ćemo se časak kod ńega, da vidimo, kako je prevedeno.

Talijanski je tekst pod natpisom: „*La rappresentazione del dì del giudizio*“ di Feo Belcari e Antonio Araldo štampan u III. svesci D' Anconinijevih rapresentacija, str. 499—523 (*D' Ancona:* Sacre rappresentazioni del sec. XIV, XV, Firenze 1872), a prvo je štampano izdańe već iz konca 15. vijeka. Pjesan je za pravo Araldova, a Belcari je samo umetnuo stihove 121—416 (čitava pjesan imade 864 stiha).

Talijanski se tekst počińe ovako:

Da regola, Dottrina e documento,
Da tutti e' savi ammaestrati siamo
Che del principio d'ogni intendimento
Di opere che a far ci disponiamo
Di Dio el nome per cominciamento,
Con buon divoto cuor, sempre invochiamo,
Senza 'l qual nulla cosa fatta e detta
Si può nè de' chiamar esser perfetta.
Adunque, o Re del ciel, te chiamo e' nvoco
Ch' al pensier mosso da devozione
Ti piaccia 'l tuo favor prestare un poco
In questa rappresentazione itd.

S ovijem se početkom slaže početak našega „skazanja“ dosta, dakako da je prijevod ovdje kao i daļe veoma slobodan. Nadaļe smo zabiļežili i ovo:

Prorok *Balan* u našem 142. stihu bit će *Barlaam;* u talijanskom (stih 225.) stoji *Balaam.*

Da li je izdavač našega „skazanja“ iz rukopisnoga „*postumtanach*“ dobro naslutio „*puni stumak*“ (stih 210.), može se prosuditi po talijanskom tekstu. Tamo stoji:

Quando 'l *simulatore* è discoperto,
Convien che mostri il secreto veleno, —

a „*puni stumak*“ ne može nikako značiti „*simulatore*“. Što je ipak ono „*postumtanach*“, ne možemo se ni mi dosjetiti.

Poslije 219. stiha mole se u nas „ubozi s live strane sv. *Nikoli* i sv. Francisku; u talijanskom tekstu ne spomińe se već ovdje sv. Nikola, nego istom kasnije. Ova razlika mogla je nastati otuda, što je ovo mjesto u tal. tekstu umetak Belcarijev. Nama se čini,

da talijanski umetak nije zgodan: bez ńega bi u pjesmi od nevoļnoga dne“ bio govor o grješnicima, koji su griješili po šabloni „*sedam smrtnijeh grijeha*“. Možda je taj umetak dospio u pjesmu za voļu onoj lekciji, što je sv. Petar čita „popovima“, a sv. Hjerolim braćinam“, a Salamun je po svoj prilici zabasao ovamo iz kakove pjesme, koja pripovijeda „*kako Isus izbavi sv. oce iz limba*“

U stihu 282. nije dakako mogao naš prevodilac prevesti talijanske igre riječima:

San Nicolò di *Bari* mi chiamasti.
E nacqui in Grecia alle Smirre di Lizia,
Ma *bari* siete voi, perchè falsasti
Molte mercatanzie con gran malizia.

Ujedno vidimo, da je naša *Mira* talijanski *Smirre.* U tom odgovoru sv. Nikole nema stihova 290—291:

Riste, da je dobra roba,
ka ne biše vridna boba,

a dodano je i sve ono, što je u nas u stihovima 294—305. Isto je tako mnogo dodano u odgovoru Mandalininu i sve ono, što je u nas u stih. 436—449. Da je naš prevodilac dobro razumio tal. tekst, dokazuje n. pr. perifrasa u stih. 493—494:

. . . . buduć s vama
i mi *od Eve i Adama,*

gdje u talijanskom stoji:

Che pur *d' un seme* siamo.

Svršetak je talijanski malo drugačiji:

Vada ciascuno ove gli pare in pace.

U ovoj dakle talijanskoj rapresentaciji spomińu se na istome mjestu gdje i u našem skazańu dva đavola: *Calcabrino* i *Dminos,* a to je naš *Kalabrin* i *Minos.* Da je *Minos-Dminos* poznati iz klasičnoga svijeta podzemni sudac, tome se je lako domisliti. Teže je kazati, što je *Calcabrino* i otkuda ga je talijanski pisac uzeo. Mi nijesmo mogli naći, što o tome sude talijanski literarni istorici, — ako uopće misle štogod o tom.[1] Nama se čini, da bi *Cal(ca)brino* moglo biti iskvareno *Cerbero,* budući da se *Cerberus,* spomińe i u

[1] *D'Ancona* A. (Origini del teatro italiano itd. Torino 1891) kaže samo (I. p. 527. biļ. 1.) „Qua e là troviamo i nomi de' principali Diavoli“, ali *Calcabrina* ne spomińe među tijem đavolima, a o imenima samijem ne kazuje ništa.

drugijem spomenicima ove ruke, pa je došao i u hrvatski jedan spomenik, — pod imenom *Čember*.

Spomenuli smo već, da i naše „govorenje“ imade na onome mjestu, gdje se latinski tekstovi svršavaju, (drugi) „amen“ (stih 482.), ali da se uza sve to nastavļa. Nastavak je, kako se iz čitave kompozicije vidi, u uskoj svezi s pjesmama ili legendama *o pošļedňem sudu,* a kako se po imenima đavlâ vidi, u osobitoj je svezi taj nastavak s talijanskom rapresentacijom *„del dì del giudizio“*.

Pita se sada, nije li možda naše „govorenje“ prijevod iz talijanskoga?

Mi smo imali u rukama samo jedan talijanski tekst o ovom prijedmetu. Taj je tekst pisan prozom, a štampan je u kňižici: *Etica d'Aristotile*.... Venezia 1844. 16⁰. XXV. 134. Talijanski se taj tekst slaže do nekijeh sitnih razlika posvema s latinskijem, pa zato nije za naše „govorenje“ ni od kake važnosti. Kasnije ćemo se osvrnuti samo na završetak toga teksta, budući da nam se čini, da bi nam mogao u nečem poslužiti.

Drugijeh talijanskih tekstova, koji se spomiňu[1] u raspravama o ovoj stvari, nijesmo mogli dobiti u ruke. Najviše smo se nadali od onoga teksta, što spomiňu, da ga je izdao *Chiarini:* Visione contemplativa di san Bernardo ridotta in rima nel 1397, Livorno 1870, — ali to izdaňe nije na prodaju.

Međutijem, bili talijanski nama nepoznati tekstovi kaki im drago, mi možemo s priličnom sigurnošću kazati, da naše „govorenje svetoga Bernarda od duše osujene“ nije prijevod s talijanskoga ni u onom značeňu, kako to kod starijeh naših obično uzimļemo, t. j nije ni slobodan prijevod.

Za to nam je glavni dokaz to, što se naš prijevod na mjestima tako slaže s poznatijem latinskim tekstovima, da je onaka sloga gotovo nemoguća, ako se prevađa iz prijevoda.

Naš je dakle sastavļač uzeo po našem sudu onaki latinski tekst, iz kakvoga je izišao češki prijevod. Poznavajući talijanske pjesme,

[1] Najznatniji bi bili: *Chiarini:* Visione contemplativa di san Bernardo ridotta in rima nel 1397, Livorno 1870 (nije na prodaju); *Del Cavalliere:* Contrasto del corpo e dell'anima nuovamente misso in musica. Roma 1600 (u sveuč. biblioteci u Urbinu); *Milchsak:* Due farse del secolo XVI., Bologna 1882, a možda bi se koji našao i u zborniku *Roedigerovu:* Contrasti antichi (1888), koji nam također nije došao do ruku.

— da ih tako nazovemo, — o *„sudňem danu“*, kako smo to malo prije pokazali, a možda i takovu talijansku redakciju o *„prepiraňu duše s tijelom“*, u kojoj je već bio govor o tome, kako se grješnici mole Mariji itd. i kako Isus sudi, — pa je po tome nadostavio sve to na latinski tekst.

Što je naš sastavļač jošte uzeo iz talijanskoga, to je dramatski oblik. Da li se je ovo „govorenje“ baš i prikazivalo, to je svejedno, ali da je za prikazivaňe pisano, o tom ne će nitko s razlogom sumňati: to dokazuje čitav oblik. (Gl., što o tome misli A. Pavić u Historiji dubrovačke drame 6., pa Leskien o. c. 5 sqq.).

Prije nego što se konačno osvrnemo na rašireni ovaj motiv, kazat ćemo nekoliko riječi o jošte jednom spomeniku iz kasnijega doba hrvatske kňiževnosti, a to su (verši):

2. Ot duše osuđene, kako bi očitovano svetomu Bernardu.

Ovi su „verši“ štampani u kňižici: *Izpovied karstjanska .... složeno u jezik bosanski aliti illirički po bogoļubnomu bogoslovcu fra Stipanu Jajčaninu ot Markovac aliti Margitić. U Mlecie(h) na 1704.* Kňižica je štampana bosanskom ćirilicom.

S više razlogâ držimo, da ne će biti zlo, ako sve ove „verše“ ovamo prepišemo A „verši“ idu ovako (str. 248—267):

Teške zime biše prošlo,
primalitje jurve došlo,
zelenilo, listje više
po dubrava jurve diše,
i zemļa se zaodila,
travom lipom sva pokrila.
U noći se meni zgodi,
kadno trudan svak ne odi,
kadno trudan svak ne teži,
na posteļi svojoj leži.
I (j)a truden vele bi(j)a
i san mene nadskoči(j)a.
Nasloni(h) se, da počinem,
san so (sic) očiu da otkinem.
I umoran tu ležaho (sic),
strašne stvari jur viđao.
Prem da tilo varlo spaše,
pamet i oči to gledaše:
Duša jedna gdi tužaše
i bogatca varla diše.
Više groba ňemu staše,
ovako mu govoraše:

DUŠA TIELU GOVORI:

Ustani gori, tavno tielo,
koje si sa mnom skoro bilo!
Moje staro pribivaňje (sic),
moje tužno uživaňje!
Tuga mene već nadašla,
na maňe sam tužna došla.
Podigni se malo gori,
tere sa mnom progovori, —
ti iz toga tužna groba, —
ja te molim sad za boga.
U komu si pribivaňju,
u komu li ti vladaňju!

Kako sámo tu pribivaš,
koju pomoć otkud imaš?
Kamo tebi oči bistre,
kako tebi sada vitre(?)?
(H)itre noge kud se diše,
ke na grihe barze biše?
Kamo obraz tvojh (sic) gizdavi,
koga na svietu varlo slavi.
Kamo gradi i daržave,
tvoje glave mnoge slave?
Kamo tvo(j)i roditeļi
i golemi pri(j)ateļi?
Gdi su sluge i koči(j)e?
Tko sad s tobom vino pi(j)e?
Kamo sinovi i razkoši?
Kamo sela i varoši?
Kamo tebi ravna poļa,
(h)itri(h) końa puna poļa?
Jur u tebi duše ni(j)e,
svak od tebe obraz krihe (sic)!
Mučiš sada ti čemerno,
u tom grobu sve studeno!
Kamo ti žena plemenita,
u mladosti uzorita?
koja biše lipa stvora,
tebi tužnu razgovora,
kano pavun ptica biše, —
lipo li ti sve (sic) kićaše!
Kad zle voļe ti bi(j)aše,
ona tebe celivaše,
zlu ti voļu svu dizaše
i veselo ti stojaše.
Kamo ti lipa ta ku(h)ińa?
kamo mnoga ta skupština?
Kamo lipo večerańe
i do voļe blagovańe?
Gdi (je) lipo pramalitje,
na ta(r)pezi lipo pitje?
Kamo pisne i odića? —
Drugi (j)e stavi jur na pleća!
Nitko ti se sad ne klańa,
nego obrez (sic) svak otklańa,
Niti kapu nitko skida,
ni ot tebe ima stida.
Ni tko veli: gospodine,
velikoga bana sine!
I nu malo ti pomisli,
govoreńe moje smisli:
Sarčbe božje uteć ne ćeš,
kuda godi tužan pojdeš,
i sa mnom ćeš uživati,
sve žalosti ti imati. —
Kad to začu jadno tilo,
svi (sic) (j)e duše tako dilo:
Poče se iz g(r)oba izvlačiti
vele tužno tu vapiti,
da se z dušom razgovori,
što mu tužna tu govori.
Kad mu duša lice zgleda,
koje biše sve ot leda, —
kako biše potamnilo,
a malo s pri(j)a rumenilo!

TIELO DUŠU (sic) GOVORI:

Ti ĺi si, duša, jadna tuga,
Što li si došla izkat druga,
ka nad g(r)obom mo(j)im sto(j)iš,
ter me mojom tugom koriš?
U besida(h) sebe pravdaš,
a mene u grieh sve obaraš,
sarčbom božjom meni pritiš,
žalost vičńu meni kitiš.
Još mi (j)e žalost, gdi govoriš,
kućom, blagom mene koriš:
dok si sa mnom pribivala,
sve ti [sic] (si?) općeno uživala.
S(t)voreńe si plemenito
i ot mene različito;
stvorena si čista duha,
mene ti bog da posluha.

Da me bideš (sic) nukovaho,
ja bi na službi božjoj staho (sic):
ot zemļe me bog satvori, —
zato me tim već ne kori!
Po naravi meni biše:
zemļa zemļu milovaše,
po naravi tebi biše,
da nebeska sve želaše,
ni se dati u napasti, —
jer u tebi ni(j)e kosti.
Zašto mi nisi govorila,
smart prid oči donosila,
kako bi smart promislio,
pokoru bi ja činio.
Ja te sada varlo molim, —
nemoj, da se na te bolim.
Pusti mene već u miru,
da mi suze ne izviru,
jere sam slab i umoran.
a ot tebe još ukoran
i napuńen svaki(h) tuga
tarpeć ukor tebe druga.

DUŠA TIELU GOVORI:

Rano si se ti spustio,
kano da te mraz ubio!
Kamo obraz tvoj veseli,
Kamo li ti vrat debeli?
Kamo pogled tvoj veseli,
kad (h)ođaše ti po seli(h)?
Kud se bile ruke diše,
ke od sunca ti kri(j)aše?
Vidim, da se ti opiraš,
a krivicu na me tiraš.
Nu se dobro ti promisli,
ni inako ti ne misli:
Kad te duša nukovaše
i u carkvu tebe slaše,
ti nikako ne kti(j)aše,
nego se u lov otimaše.
I(j)oš vele ti voļaše:
u sela poć oti(j)aše.
Sva misao tvoja biše:
kraļu ugodit (h)oti(j)aše,
a dobroga boga tvoga,
Isukarsta svemogoga,
za pleća si postavio
i zakon si ostavio.
Ako si kad i pošao
i u carkvu otišao,
svitovna si sve mislio,
nisi vičńi(h) spominao.
Lipo si se ti kitio,
kao pavun sve širio,
srebro, zlato na teb biše,
oko tebe sluge lipše:
(h)otio si božju službu
i đavaosku mnogu družbu.
A to ima svaki znati,
svoje oči otvoriti:
to ne može nigdar biti
dva zajedno poslužiti.
Zato su te sad sasrile,
sve žalosti ufatile.
U toj jami sam pribivaš,
žene, dice jur ne imaš.
Namisto ti ot družine
zmi(j)e ļute otrovane,
Carvi tvoje tilo toče, —
kamo š ńega zlatne ploče?

TIELO DUŠI OTGOVARA:

Ajme, tužan vas iztrunu(h)
i glas slavan moj poginu!
Ime moje cvatiše,
a sad pozna(h), da svit liže (sic).
Skrivene su tanke mriže,
u koje vrag fata duše.
Za svitovńe lipe časti
upada se u napasti.

A moj druže ti nevolni.
a i znanče ti jedini:
kakovi su tamo stani?
ko(j)i li su tam zakoni?
Komu si se pridružio,
kojo(j) l gospodi podložio?
Među ko(j)im pukom sto(j)iš,
o čemu li sad nasto(j)iš?
Kako ot svita sva gospoda, —
je li tamo ńim sloboda?
Je li korisna ta priteška
Isusova slavna muka?
Ne more l nas izbaviti
ot ti(h) muka svi(h) prokleti(h)?
Al gospostvom umiriti.
ali blagom podmititi?

DUŠA TIELU OTGOVARA:

Ot zemļe si, — zemļu gvoriš (dvoriš)
i zemalska sve govoriš.
Kako, tužan, (h)oćeš znati,
što se sada amo pati,
kakova su tužna staña
i žalosna ta vladańa?
Znaj: pakao drugo ni(j)e,
nego gdi se gnizdo vi(j)e.
ot sužanstva vele teška
i sinčira privelika!
Jedna jama priduboka.
puna muke i (j)auka,
teške muke i starosti
i vikovńe sve žalosti,
smrt i rasap i nevoļa.
osuđenim sve zla voļa.
glad u vike sve tarpiti.
a žalosti dosta piti!
Sve vri sumpor i carnilo,
svi(j)em [svim (j)e?] lice potamnilo
Tu je čemer i nevoļa,
osuđeni(h) sve zla voļa.
Ni(j)e nikoga, tko će reći
toj paklenoj svarhe moći.
Tu je zveka, tu su strasi,
tu su vazda strašni glasi,
ot zubova sve škripańe,
vele gorko uživańe,
svi(h) ńi(h) tanci i pivańe,
gorki nauk (jauk) i vikańe.
A pod djavla težkim jarmom
potezaćeš vazda sa mnom.
Tu su djavli svi rogati,
a od boga svi prokleti,
kano prazci (sic) svi roveći,
strašne zube imajući.
Tu je plamen sve gorući,
težak ogań ožižući,
djavli duše raztežući,
vičńim ogńem ńi(h) žegući.
Tu su carvi svud lizući,
tužno tilo sve grizući.
Tu su kraļi, tu su cari:
vičńi ogań sve ńi(h) pari.
Sluge svo(j)im gospodari
u jednaki(h) svi sinđiri(h),
plemenitu gospodaru,
ne dadu mu stat u miru.
Svim ńi(h)ovim tamnim gosti(m)
tužne (h)rane svim zadosti.
Da smart onde može biti,
skončale bi te žalosti.
Da bi mogla umoriti,
osuđenim ugoditi!
Ledovi su i mećave
u te tužne sve daržave.
I tu je poć u pakao,
gdi će biti: jao! jao!

TIELO DUŠI OTGOVARA:

A moj druže pričemerni,
što govoriš sad ti meni!
Kakovi su tvo(j)i glasi!
Strašni(j)i su od sablazi!
(H)oćemo li kad izići,
na bio se dan izvući
iz te vele tamne jame,
da s' nevoļe s nas otjame?
Je li korist koja doli,
zašto Isus karvcu proli?
Jošte ti jedno sada veļu,
da mi kažeš, što te moļu:
Hoćemo li ikad moći
mi iz pakla već izaći?

DUŠA TIELU OTGOVARA:

Što me veće pitaš za to?
Imaš znati istinito:
Ne ćeš nikad uživati
ni si (sic) Isusom pribivati,
vapiti ćeš i dan i noć
ot Isusa ištuć pomoć.
Ali tebe pomoć ne će
križ ni muka nikad veće. —
A kad tužna duša svarši
te nevoļe i dovarši,
veće ne kti govoriti, —
tilo poče jaukati.
Ja u oni čas tu vidi(h),
gdi po zemļi tmina hodi:
tu se magle sve stiskoše,
carnu zemļu svu pokriše,
Učini se tréšńa teška
i sve zemļe tu sta jeka,
i dim smardeć iz(h)ođaše,
zemļi lice pokrivaše.
Iz toga dima izskočiše,
djavli strašni izajdoše,
dušu jadnu tu podbiše,
verugami (j)u svezaše.
I pod nebom nitko ne će
moć izreći te gruboće,
ot sotona te prilike
ni ńi(h)ove strašne vike,
roge ružne jer imahu,
teške strahe zadavahu;
grdobne im glave bihu,
na nos zmi(j)e svi(j)em vrihu;
u krv oči ugreznule
i u glavu pobignule;
ot zmi(j)e im koža biše,
iz ńi(h) ogań svud teciše;
kano u orla nokti bihu,
jer proklestvo svi imahu;
na pleći(h) (i)m po dva krila,
svako kano oštra strila;
na priliku slipa miša —
ta grdoba još je viša;
uši kano u magarca,
u svi(h) brada kano u jarca;
strašne glave svi imahu,
kano u prasac zubi (i)m bihu;
svaki paklom on smarđaše,
sumpor na nos iz(h)ođaše.
Jadnu dušu tu podbiše,
sinčiri (j)u savezaše.
Mnoga teška buka biše,
kad ju u muku ponesoše.
Mnogi djavli još skočiše,
oko ńe se svi sklopiše,
na bogatca navališe,
tešku viku oboriše,
obraz mu smradom zatiskoše,
glavu ogńem svu posuše,
strašne klište donesoše,
sve mu zube potegoše,
svega zubi izaklaše
jer od puka žešti biše.
Tu se djavli veseliše,

jer im ti gost bogat biše.
Paklom ńega na(h)raniše,
a sumporom napo(j)iše.

DUŠA VIKA K NEBU:

O Isuse, sinu boga,
pomiluj me ti neboga!
Za priteške tvoje muke,
prostri tvoje slavne ruke!
Izbavi me ove muke
i ot djavla teške ruke!
Za prislavni križ i muku,
digni tvoju desnu ruku!
Ti ugasi moju muku
i razreni ovu buku!

DJAVLI DUŠI GOVORE:

Dok na svitu ti bi(j)aše,
jere tako ne vikaše,
a zaludu sada vičeš
(u?) veću muku ti do(?j)ti ćeš
veću muku ti do(bi)ti ćeš?)
Ti prolivaj sada suze
i podnosi teške uze.
Suze, vika i pokora
ot vičńega toga dvora
ne mogu te sad pomoći, —
Što ćemo ti više reći?
Upao si ti u uze, —
tu prolivaj svoje suze!

OPET DUŠA VIKA K NEBU:

O nebesa stvoriteļu,
najdi mi se u nevoļu!
Stvoriteļu strašna mora,
daj mi tvoga razgovora!
Jer sam tvoje ja stvoreńe,
usliši moje ti moleńje (sic)!
Ti pomiluj tužnu mene,
u žalosti gdi sad venem!
Vidiš, da me djavli vežu
i verugam varlo stežu. —
Sva čudesa kad minuše,
svi se djavli tu skupiše,
nove muke tu najdoše,
iznova ju izmučiše.
Kad joh (joj) muke nadodaše,
ovako joj svi rekose (sic):

DJAVLI DUŠI GOVORE:

Dostojno je, da svak služi (tuži).
tko Isusu krivo tuži (služi)
Što se na svitu lupo (lipo) vidi,
u pakao ono vodi.
Tko nas godi nasliduje,
tako se svaki sad raduje,
i tko naše stope slidi,
u nemoći uvik sidi.
Lipo ti (j)e (u) kolu biti,
al žalosno pribaviti(?) —
A kad ova sva minuše,
paklu vrata zatvoriše,
tu se glasi već ne čuše,
sve sablazni pogiboše.
U ti se čas ja probudi(h)
i žalosno vele čudi(h):
šta bogatac ti dopade,
u pakao da propade. —
Ovo svakom ogledalo,
ko je tilo u grieh palo.
Probudi se svako tilo,
koje si u grisih jur zaspalo.
Nu pomisli, dušo grišna,
kolika je muka vičńa.
Budi sladak i milostiv,
a ne lakom, nemilostiv.
Daj ubogu boga radi,
radi mu vazda štogod dati:
daće ti Isus vele veći,
ki križ nosi na svo(j)i(h) pleći(h).

Kleknuv reci: gospodine,
ja virujem do istine,
carkva sveta što viruje,
sve, što drži i što štuje.
Isus će te izbaviti,
i raj vičńi tebi dati
a ot pakla izbaviti,
ako budeš dobar biti.
O Isuse, ti se smiluj,
ot pakla nas sve obaruj!
O Isuse, ti se smiluj,
vičńi(h) muka nas obaruj!
Po svė vike vikom. Amen.[1]

A sada da od tolikoga prepisivańa malo otpočinemo!

Kad pročitamo ove „verše", vidimo dvoje: prvo, da je i ovo nekakovo „prepirańe duše s tijelom", a drugo, da se s onijem „govorenjem od duše osujene" (mislimo s prvijem dijelom, u kojem nije jošte govor o zazivańu Marije) u pojedinostima vrlo malo slaže. Da vidimo:

Ne spominući uvoda, o kojem ćemo kasnije raspravļati, prva je besjeda dušina više nego za polovinu kraća (64 : 132) u „veršima"; u ńoj nema nikako svega onoga, što u „govorenju" duša o sebi govori u stihovima 59—89, pa onoga, što je u „govorenju" u st. 161—170. A ono, što se nalazi i u „veršima" i u „govorenju", to se slaže samo u najopćenitijim crtama, — pa tako je i daļe, — da ne nabrajamo stihova. Ističemo samo, da u veršima nikako nema onijeh stihova, kojima se, po našem sudu, isprvična redakcija svršavala („Meju stvarmi od naravi" itd. u „govorenju"), a o tome ćemo kazati jošte dvije tri. Nas više zanima u ovijem veršima nešto drugo, pa ćemo o tome kazati nešto više.

Iz početka latinskoga teksta o ovoj stvari izlazi, da je Fulbertus *u zimsko vrijeme — tempore brumali* — prisluškivao, kako se duša s tijelom prepire, a naši „verši" pričaju, kako „teške zime biše prošlo, *primalitje jurve došlo*", kako zelenilo i lišće diše po dubravama, kako se zemļa zaodjela i pokrila lijepom travom. Ovaki početak, gdje je „prepirańe" preneseno u proļeće, imade jošte (kako kažu, a mi vjerujemo, jer potrebitoga izdańa nijesmo imali u rukama) samo anglo-romanska „*Disputaison de l âme et du corps*", a to je izdano u *Z. f. rom. Philologie* 1880, 74 i daļe.

[1] Tko se služi u latinskom pismu znakovima *đ*, *ļ*, *ń*, može ćirilske tekstove i latinskijem slovima dobro prepisati. Mi smo se toga držali, pa smo za Ꙉ pisali *ć* i *đ*, za и *i* i *j*, za Ꙉн *ń*, a za Ꙉл *ļ*. Što je zagrađeno, toga nema u izvoru. Na dva tri mjesta izostavili smo ъ, gdje mu nema mjesta, n. pr. нєъ = je, a kako se ъ upotrebļava, vidi se iz nekoliko primjera, koje smo ostavili. Što smo ostavili *smart*, *varlo* itd., to sad ne ide ovamo.

U tome se spomeniku pripovijeda (*Veselovskij:* Žurn. min. nar. prosv. 1892, Mart, str. 156—157): „U mjesecu Svibńu šetah se po prekrasnoj dubravi, gdje je bilo mnogo cvijeća, ali ne bijaše nijednoga cvijetka, koji bi se meni svidio i ja poželeh, da ga potražim; otputivši se dale, sjednem da odahnem u malenoj dubravici, da se nagledam lijepoga cvijeća, — kadno mi eto u susret ostarala, ozbilna, skromna, prostodušna čovjeka. Taj me upita: šta tražiš? Ja mu s mjesta odgovorih: lijepoga cvijetka . . . On izvadi iz ńedara ružu i dade mi je. U ruži bijaše kńižica, a u ńoj piše: Prepirańe duše s tijelom, koje leži u grobu“.

Pjesan se ta počińe ovako:

Un samedi par nuit
me gisoit en mon lit itd.,

a i naši „verši“ kažu, da je to bilo onda, kad svak na posteli svojoj leži, kad je i našega noćobdiju san „nadskočija“

Da se bole razumije značeńe ovakoga početka, moramo se časak pozabaviti Batjuškovlevijem djelom i recenzijom Veselovskoga (l. c. 149—169.)

Batjuškov misli o izvoru motiva, kojim se zabavlamo, od prilike ovako: Bilo je legendi o *„ishodu duše“*, u kojima je duša jadikovala nad tijelom. *Pavlovo viđeńe*, u kojem se pripovijeda, kako je Bog na Pavlovu molbu dao griješnim dušama počinak od muka paklenijeh, i to da počivaju od muka od subote do nedjele, — to je viđeńe dalo povoda, te se na zapadu stalo misliti, da duše u to vrijeme počinka dolaze na grob svojih tjelesa i tu jadikuju. Tako da je nastalo prepirańe duše s tijelom *na grobu.*

Veselovskij se s tijem ne slaže. On pita (l. c. 155): a kako to, da se u francuskoj pjesmi *„Li vers del Juise“* i *pravedna* duša vraća na grob svoga tijela? Tä nije vala da i ona došla iz pakla! Spomenuvši dale Veselovskij, kako se u pravoslavnoj crkvi po subotama moli za pokojnike; kako se u Bugarskoj i Rusiji osobito na subotu pred „rusalnom, klečalnom, zelenom ili semickom“ nedjelom, pred pedesetnicom, opomińu vjernici na buduće uskrsnuće od mrtvijeh; kako u Velikoj Rusiji u utorak prije sedmoga četvrtka po Uskrsu (prije „semika“) posjećuju grobove pokojnika, pa im ostavlaju na grobovima polupana jaja: kažu, da na taj dan lutaju pokojnici po grobovima i da se rvu s rusalkama, — spomenuvši sve to piše (l. c. 156): Покойники и русалки, очевидно, тавтологія; можно представить себѣ вмѣсто послѣднихъ — дьявола, и наши народные проводы, „изгнаніе“ русалокъ, манъ,

получаютъ христіанскую окраску — въ параллелъ къ ситуаціи западныхъ сѣтоваиий: души являлись въ субботу на могилы: души грѣшныхъ съ цѣлью сѣтованія, пока дьяволъ не увлекалъ ихъ къ новымъ мукамъ“

To bismo jošte razumjeli. Ali da čujemo, što Veselovskij misli o onome početku, o proleću i ružama u pjesmi „o prepirańu duše s tijelom“. Akademik neposredno nastavla:

Такимъ образомъ, въ основѣ всего этога представленія лежитъ не эпизодъ Павлова Видѣнія; а народное воззрѣніе на посмертную судьбу души, поминальный обрядъ на русальскихъ гробищахъ, которые я не прочь сблизить, не смотря на иныя толкованія, съ названіемъ кладбища въ нѣкоторыхъ мѣстностяхъ Германии и Швейцаріи: Rosengarten; hier liege ich im Rosengarten, говоритъ одна старая надгробная надпись. Розами осыпали, обсаживали могилы; Und stirb ich nun, so bin ich tot, Begrebt man mich unter die Rosen rot, поетъ одна нѣмецкая пѣсня. Здѣеь вѣроятно, обчясненіе одного выраженія, вошедшаго въ оборотъ въ концѣ среднихъ вѣковъ, особливо въ Германіи: sub rosa, unter der Rosen, въ значеніи: подъ страхомъ тайны — безмолвія. Съ указанной точки зрѣнія, позволено быть можетъ усмотрѣть слѣды обрядовой декораціи въ англонорманскомъ „*Disputaison* itd. (već znademo): я имѣю въ виду вступительнvю сцену; въ ней есть извѣстная „дѣланность“ (kaže Batjuškov), но она касается лишь аллегорическаго оборота, въ основѣ котораго лежитъ картинка реальныхъ нравовъ“.

Sada pripovijeda Veselovski sadržaj tê uvodne scene, koji mi već znamo, pa svršuje:

Въ весенний день, подсказываетъ намъ введеніе, когда цвѣтутъ цвѣты, а какой-то старикъ подаетъ поэту розу — напоминаніе весны и любви — но и смерти Это обстановка весеннихъ поминокъ на тальникѣ, Rosengarten, привязанная къ сѣтоваиію души нитью внѣшней аллегоріи: въ розѣ заключена пѣснь о преніи души съ тѣломъ“.

Kad smo mi ovo prvi puta pročitali, a nijesmo jošte koješta znali, — nijesmo, moramo iskreno priznati, ništa razumjeli, a i sada ćemo radije kazati i priznati, da jošte pravo ne razumijemo, — nego da kažemo, da toliki naučńak, kojega se radovima mi divimo, nema pravo. Ipak se ne bojimo kazati, što nam se čini vrlo prilično istini; da je veliki Veselovskij po svoj prilici na časak zaboravio na ono, što je sam vrlo lijepo i poučno napisao: *„вся*

опасность въ томъ какъ бы комментарій не переросъ — толкуемаго“ (Sbornik otdêl. russ. jaz. i slov. imp. akad. nauk, tom XLVI. str. 172).

Mi razumijemo svezu, što je Veselovski sebi pomišļa među obredima ruskoga naroda na „rusaļnu“ nedjeļu i druge obližńe dane i među legendom o „prepirańu duše s tijelom“, a razumjeli bismo je i lagļe, da je učeni akademik kazao svoje mišļeńe opširnije, ili da je barem spomenuo, što je u spomenutoj već kńizi *Sbornika* (osobito str. 268) pisao o „*rusalijama*“, — ali nikako ne možemo razumjeti, kako Veselovskij sebi pomišļa svezu među proļećem ili ružom i spomenutijem motivom o „prepirańu“ u uvodu anglo-normanske versije. Mi nikako ne razumijemo, što znači ono: „лишь аллегорическій оборотъ, въ основѣ котораго лежитъ картинка реальныхъ нравовъ“. Ako učeni akademik misli, da je pisac one anglo-normanske versije onaj uvod napisaó pod dojmom onakijeh osjećaja, kake od prilike suponiramo kod onijeh ļudi, koji su *prvi* počeli slaviti spomen mrtvijeh u proļeće, i ako nam je u tome uvodu sačuvana upravo onaka „картинка реальныхъ нравовъ“ kakovu Veselovskij vidi u spomenutijem obredima ruskoga naroda, onda razumijemo i ovo (Žurn. min. nar. prosv. l. c. 158): „Намъ важно знать, когда идея была въ равновѣсіи съ ея литературнымъ выраженіемъ, идея вѣка или страстный подъемъ *личнаго* настроенія. и когда начался періодъ ихъ раздвоенія и безконечныхъ литератураыхъ перепѣвовъ“. Onda bismo u tome uvodu imali „подъемъ личнаго настроенія“, koji bi bio „въ равновѣсіи“ s tradicijonalnom idejom ili s onijem, što Veselovskij zove „реальные нравы“. Tu bismo imali ono, što akademik kaže za Francuza Villona, da su na ime „древніе образы пренія души и тѣла нашли отзвукъ въ его внутренней расторженности (l. c.).

Ali i poslije svega ovoga moramo ipak priznati, da ni mi kao ni Batjuškov nijesmo tako sretni, te bismo bili posve na čistu „о границахъ традиціи и творчества“ (ib.). Mi držimo, da je u ovakijem slučajevima uvijek mnogo pouzdanije, ako se izvor kojemu motivu traži u tradiciji, a ako se ne može naći, da se stvar ostavi u miru. Ne poričući mogućnosti Veselovskova mišļeńa pokušat ćemo potražiti izvor onome uvodu u tradiciji.

Kako je dakle došlo do toga, te se u početku legende „o prepirańu duše s tijelom“ spomińe proļeće i ruže? Mi mislimo ovako:

U Du-Mérila (o. c. 200—217) štampana je visija nekoga Ansela Skolastika (Ansellus Scholasticus, živio je u prvoj polovici 10. vijeka). Za čudo nam je, što se Batjuškov nije osvrnuo i na ovu, a bila mu je pod rukom, — ali to je ńegov posao. Poslije uvodnijeh stihova čitamo u toj visiji:

(stih 62): Adesto nunc mihi, Deus,
qui es unus atque trinus . . .
(68) Pande salutarem viam,
ut laudes tuas nuntiem,
qualiter ruptis inferis
animas inde tuleris
in passionis tempore
et *in Paschae sacro die*
in qua totus tripudiat
orbis simul et consonat.

Daļe se pripovijeda, kako je monak neki sašao s Isusom „ad infera“ i kako je Isus oslobodio iz pakla griješne duše. Po zapovijedi Isusovoj prati monaka na zemļu đavao i moli ga, da mu dopusti, e bi s ńim u ńegovoj posteļi prenoćio. Monak mu dopusti i stadoše čavrļati. U razgovoru upita monak đavla

344 stih: quae causae nunc extiterint,
quare Christus ad inferos
descenderit, quo animas
vobis tolleret miseras,

a đavao odgovara:

345 Pontifices sacrilegi,
abbates normae nescii,
infelices presbyteri,
scortatores nequissimi
mendacesque diaconi
350 et nonnae meretriculae itd.
354 instant dies atque noctes
a Paschae cursu celebri,
quoad Pascha vestrum redit
357 semper orantes Dominum . . .
364 hi nobis tollunt animas . . .
366 horum placatus precibus . . .
369 Jesus . . .
370 . . . nobis aufert animas . . .

376 dum redeunt Paschalia, . . .
379 sic consuevit facere.

I u uvodu kaže autor, da se sve to dogodilo, kad se silan „populus tripudians“ sakupio oko crkve. Vidi se po svemu, da je autor u uvodu opisao svečanost romanskijeh *rosalija* (stvar se događa u gradu „quam *Remus* quidam conditit“, *Reims*, koja se je pod utjecajem kršćanstva stala slaviti u vrijeme oko Uskrsa. Po kršćanskome vjerovańu sašao je Isus prije uskrsnuća nad pakao, „ad infera“, i ódanle oslobodio duše svetijeh otaca, a iz ove visije vidimo, da se vjerovalo, da Isus svake godine oslobađa (iz čistilišta?) one duše, za koje se na ovome svijetu moli.

U legendi o tome, kako Isus oslobađa svete oce ili uopće griješne duše iz limba, odgovara opis proļeća i spomińańe ruža posvema situaciji: to se događa u proļeće, a ruže su kod paskalnijeh svečanosti igrale važnu ulogu. Autor je opisujući proļeće i cvijeće prikazao samo spoļašńu situaciju, u kojoj se nalazio, kad je tobože vidio čudne one stvari, kako je i onaj autor, koji kaže, da je sve to vidio „tempore brumali“, kad je moleći drijemao, tijem sasvijem vjerno opisao spoļašńu situaciju.

Kad je legendi o „prepiranu duše s tijelom“ dodano ono, kako đavoli dušu vuku u pakao, bilo je dosta sličnosti među ovom legendom i „oslobađańem svetijeh otaca iz limba“, pa su oni, kojima su bile poznate obadvije legende, prenijeli početak jedne u drugu. Dakako, da se je tijem sveza između početka i nastavka, t. j. prepirańa duše s tijelom, morala izgubiti. U anglo-normanskoj „disputaison“ pokušao je autor, da sveže nekako cvijeće i prepirańe duše s tijelom, ali mu je to pošlo vrlo slabo za rukom, — ona je sveza preumjetna: u ruži kńižica! Ruža se, istina, kao simbol ļubavi, a zajedno i smrti, često upotrebļuje u pjesmama, — ali je takovo shvaćańe za ono vrijeme, iz kojega je ovaj spomenik, presentimentalno.

Da su naši „verši od duše osuđene“ prijevod, o tome nema sumńe. Ali se pita: otkuda je Margitić preveo svoje verše? On sam kaže u natpisu svoje kńižice, da je ono, što je u ńoj, složeno iz „*latinških kńiga*“, ali nama nije poznata nijedna latinska versija s onakijem početkom, u kojem se spomińe proļeće i cvijeće. A ne znamo ni za koju talijansku takovu versiju. Da nam je boļe poznat duh talijanskoga jezika, moglo bi se štogod po jeziku zakļučiti. Stih 43:

zlu ti voļu svu *dizaše*

mogao bi biti prijevod iz latinskoga, gdje *levare* znači i *dizati* i *blažiti*, *tažiti*, — ali mi se ne možemo u daļne ispitivańe puštati, jer bismo lako zabasali.

Govoriti o razvitku ideja u ovome motivu (a to je jedna od prvijeh zadaća literarne istorije kod svakoga spomenika), vrlo je teško: najviše smeta kronologija spomenika. Mi ćemo ipak u kratko kazati svoje mišļeńe o razvitku ovoga motiva, a ako se tijem ovo pitańe ikoliko naprijed pomakne, bit će to zasluga našega „govorenja od duše osujene“.

Mi smo već kazali, da je po našem sudu opstojala pjesma, u kojoj su i duša i tijelo jadali svoje jade; „prepirańa“ je u ńoj dakako bilo, ali malo. Ova se je pjesma, u kojoj se očito vidi nekaki više *elegîski*, a ne *polemički* ton, svršavala očajnijem usklikom dušinim: Bože, čemu si me stvorio, kad si znao, da ću biti za uvijek prokleta?! U tom uskliku zavida duša životińama, što one nemaju besmrtne duše!

Ako je ovaka pjesma opstojala, a mi smo nastojali, da to barem istini prilićnim prikažemo, — da li se je u kršćanskome svijetu mogla dugo održati s onakijem svršetkom? Mi mislimo, da nije. A kako je mogla i postati u kršćanskome svijetu? Vrlo lako. Ne treba ni pomišļati na kakvoga heretika, koji nije držao ništa do nauke o slobodnoj voļi, ili je nije mogao složiti s božjim sveznańem. Mi razvitka kršćanskijeh heresa ne poznajemo, — ovo smo samo onako spomenuli. Po našem je sudu i najpravoslavniji i najpravovjerniji kršćanin mogao u pobožnoj meditaciji doći na ovake misli, a držimo i to, da ih ni on, ni ńegovi savremenici nijesu držali za bogzna koliku heresu. Ta koliko se toga nalazi u pjesmama pobožnijeh fratara, osobito iz vremena 9. i 10. vijeka, kad jošte nije bilo crkvenijeh učiteļa, koji su nauk kršćanski protumačili i pročistili, — toliko se, kažemo toga nalazi, da svi bogoslovci nijesu vrsni složiti to s naukom kršćanskom. A bilo je toga zato, što je uvijek bilo ļudi, koji su mislili i ćutili i drugačije nego što to dogma kaže, zato, što se priroda čovječija, osobito u prostijeh ļudi, koji su daļe od učenijeh škola, nikako ne dade sakriti.

Ovaki je svršetak dopuštao jošte sumńu: možda i nema drugoga života, možda je čovjek zbiļa kao živina, pa mu duša prestaje živjeti s tijelom. Za one, koji su na usta dušina sami sebe korili, što su „krivo sudili“, koji su sa strahom i trepetom pitali: ča ti sada prude palače i hiže?“ — za ove bi to bilo i dosta komotno. Ali ne dadu oni, koji su s tolikom nasladom izbrajali, kako je „bo-

gatcu" svega toga nestalo, koji su tome „bogatcu" đavoļim rukama tako pomno podžizali ogań, koji su uživali vaļa da, kad su pisali, kako će se „bogatac" mjesto mirisavijem pečeńem daviti — „stercoribus" . . . I ovi su prikrpali onaj prvi nastavak.

A zar su ovi bili sveti? To su se vaļa da i sami pitali. Trebalo je pjesmi dati drugačiji svršetak: kad se ćutiš kriv, treba ti milosti, zagovora. I eto vidimo: čitave legije „ubozih" i kojekakijeh „brašćina" mole Mariju i druge svece, — ali sv. Hjerolim nađe i ńima grijehe. Tu se sada počińe ono moļakańe, iz kojega nema pravoga izlaza. U našem „govoreńu" i u „skazańu od nevoļnoga dne" odoše „ubozi" i ostali u pakao; ali ima i u nas (Stari pisci I. 334—339) pjesma, gdje se Marija ipak umolila Isusu: to je ona fluktuacija sredńega vijeka među pravicom i milosrđem, u kojoj nalaziš stotinu razloga za osudu, stotinu za milost. Ali: kaki grijesi taki sud. „Nijesi postio . . ., nijesi išao u crkvu . . ." „Jeo si samo i pio . . ." Paola i Frančeske ne poznaju ove legende, a ne poznaju ni Bruta ni Kasija (Veselovskij, *Sbornik* itd. l. c. 150).

Mi smo već kazali, da je teško s kronologijom spomenikâ. Ako je opstojala onaka isprvična pjesma, kako smo to već više puta spomenuli, onda nas malo smeta kronologija drugijeh motiva. Da čovjek ne smije očajavati, da Bog nije jednijeh ļudi stvorio za nebo, a druge za pakao, nego da se i jedno i drugo zaslužuje slobodnom voļom, — to je mogao znati prilično jednako kršćanin 5., 10., 12. itd. vijeka te pjesmu prema tome nadostaviti.

Mi rado dopuštamo, da su na onako isprvičnu pjesan utjecali i drugi motivi. To smo nastojali pokazati tumačeći, kako je došao u legendu o „prepirańu duše s tijelom" onaj uvod o proļeću i ružama. Da je naša pjesan u svezi s legendama „o ishodu duševnom", i to rado dopuštamo, što više, mi se potpuno slažemo s tijem, da je naša isprvična pjesma sastavļena po svoj prilici za momenat smrti, kako to Batjuškov kaže za ono, što je on izvadio iz legendî „o ishodu duševnom" i iz legendî „o prepirańu duše s tijelom" i nazvao „сѣтованіє души тѣлу". S drugijem ńegovim kombinacijama ne možemo se složiti. Kako se sada ne bavimo specijalno oko Batjuškovļeva djela, spomińemo samo to, da bi on bio bez sumńe drugačije sudio o mnogijem stvarima, da se bude u velikoj svojoj raspravi osvrnuo na vrlo raširen sujet u sredńevijekovnoj kńiževnosti, mislimo na *„Tondalovo viđeńe"*.[1]

[1] Pripadom spomińemo, da se u rkp. naše akademije br. Ib. 83 (novi) nalazi još jedno (osim onoga, što ga je izdao Daničić u Starinama IV. 111—118 po rkp. br. 324 st.) Tondalovo viđeńe s natpisom *„Od muke paklene"* (l. 330 a). Prije samoga početka imade nekaka općenita pouka o paklu, a za tijem se počińe: U provinciji od Bitinije jest jedan grad po ime(nu) Coretta . . . biše jedan plemenit vitez . . . komu ime bijaše Tondal itd. do l. 348 b.

A zašto smo ono spomińali meditacije sv. Bernarda i toliko iz ńih ispisali? Zato, što držimo, da su i one u uskoj svezi s onijem motivima, koji su kasnije nadostavļeni na našu isprvičnu pjesan, a osobito zato, što držimo, da su one razlog što se „prepirańe duše s tijelom" dovodi u svezu sa sv. Bernardom. Na nas sada ne spada pitańe, da li su ove meditacije pravo djelo Bernardovo: za nas je dosta, da su se pod ńegovijem imenom sačuvale

Mi se ne usuđujemo ustvrditi, da se je ona naša isprvična pjesan nadopuńavala baš prema ovijem i po ovijem meditacijama, ali svakako se treba obazrijeti na ove čińenice:

1. Legendu o „prepirańu duše s tijelom" pripisuje jedan rukopis (montekasinski) sv. Bernardu, a pripisuju mu je i talijanske versije, pa i hrvatske dvije, kojima se nije našao talijanski izvor, — ako su u opće potekle iz talijanskoga izvora.

2. Ima versijâ o „prepirańu", u kojima se opisuje „ishod duše" upravo onako, kako to čitamo u meditaciji *„De miseria hominis"* itd.

3. U češkom prijevodu čitamo:

ano ***dušička*** jednoho
bohatce velmi hřiešného
s hřiešným tělem rozvod činí,

a „rozvod ***činí***" i latinsko „***„plangebat*** excessus" ne slaže se, prem da se i u latinskom ima pomišļati slična situacija, što pokazuju riječi „spiritus ***noviter*** egressus de praedicto corpore". No o ovom jošte kasnije dvije tri riječi.

4. U drugoj meditaciji *„De dignitate animae"* itd. imademo u zametku „prepirańe", u kojem se osobito ističu riječi: „Dominam ancillari et ancillam dominari magna abusio est" itd., kod kojih se svak opomińe onoga, što u „prepirańu" više puta dolazi, a glasi hrvatski:

dâ me (t. j. bog) da sam raba tvoja,
a ti da si mâ gospoja.

5. Kad smo govorili o talijanskom prijevodu „prepirańa", rekli smo, da su u ńem znatne zakļučne riječi. Onaj se prijevod svršava ovako: Quando lo spirito di messer santo Bernardo, che ha veduta questa contenzione ritornò nel corpo, e destossi tutto pauroso itd.,

moli se svetac Bogu, e bi ga od muka paklenijeh, koje je malo čas vidio, oslobodio. Po ovoj legendi vidio je dakle sv. Bernard *svoju* dušu i *svoje* tijelo, kako se prepiru, t. j. ova je legenda jošte na pô *meditacija,* onaka meditacija kake smo ono ispisali.

Ovo poš|edńe postaje jošte znatnije, ako se obazremo na ono, što smo tražeći koješta po latinskijem djelima Marulićevim našli na str. 558 (Antwerpiae, 1584) u poglav|u: *De hora mortis.* Tamo čitamo: „Paulum primum eremitam Antonius Abbas orantis gestu exspirasse offendit . . . imò cuius animam ab Angelis coelum ferri viderat", a na strani (in margine) citira se „Hier. de vita Pauli". I ovdje je dakle govor o tome, kako je **sam** Pavao umro, a ne o tome, kako je vidio, gdje *drugi* umire.

Sve ovo potvrđuje naše miš|eńe, da je isprvična pjesan bila sastav|ena u formi lirskoj, refleksivnoj. Nama je svejedno, kako su stare Bernardove meditacije: po našem sudu i one su plod ovakijeh refleksivnijeh pjesama. To sudimo po tome, što se u drugoj meditaciji cituju stihovi: „post hominem vermis" itd.: sastav|ač ovijeh meditacija imao je bez sumńe pred sobom nekaki stariji izvor u stihovima. To bi bilo nešto nalik onome, što Batjuškov (o. c. str. 165) kaže za neku irlandsku homiliju, u kojoj dolaze latinske fraze. Kad smo baš kod ove besjede, spomenut ćemo i ovo. Batjuškov (o. c. 55) kaže, kako se u toj besjedi pripovijeda, da duša kuša izaći iz tijela kojekuda: na oči, uši itd., a kad ne može, izlazi na rebra. Ovo se za čudo slaže s onijem mjestom u našoj meditaciji: Tunc anima inveniens oculos clausos et os aliosque corporis sensus, per quos solebat egredi et delectari in his exterioribus, revertetur ad se itd. Ali je zanim|ivo, kako je u irlandskoj besjedi ono, što je u meditaciji kazano metaforički, shvaćeno doslovno. Ono latinsko „per quos *solebat* egredi et *delectari*" ne može nikako značiti, da je duša kušala *izaći* iz tijela, nego se ono „egredi" ima uzeti u prenesenom značeńu: duša nije mogla na oči gledati, na uši čuti itd., što već ono „delectari" očito pokazuje.

Jošte se ova meditacija slaže s nekijem mislima u *„Plaču Filipa"*, što ga spomińe Batjuškov l. c. str. 85, osobito ono: Date mihi vel unius horae spatium itd.

Bilo međutijem s ovijem meditacijama, kako mu drago, mi za sada ne znamo bo|ega od ńih razloga faktu, da se „prepirańe duše s tijelom" pripisuje sv. Bernardu. Dok se što pouzdanije ne nađe, mi smo i s tijem zadovo|ni.

Ovo i ovoliko znali smo kazati o legendama o „prepirańu duše s tijelom". Što bi se jošte dalo kazati o znamenovańu različitijeh sredńevjekovnih spomenika ove ruke za općeniti razvoj literature i kulture, to ne spada ovamo. Podsjetiti možemo samo na to, da nijesu nestali bez traga. Moderni se svijet divi Danteu i ńegovoj božanskoj komediji, a malo tko misli na to, da su Danteu utrle put ovake legende. I u legendarnijem se „nekyjama" spomińu kažńenici za kojekakve opačine: Dante ih je poredao samo po Aristotelovoj i Ciceronovoj nauci o opačinama. U čem stoji ńegova veličina, koliko se n. pr. u ńega više opaža ideja humanosti nego ideja kršćanske dogme, to također ne spada ovamo (gl. Veselovskij, *Sbornik* itd. l. c. 126). Što se posebice tiče različitijeh „prepirańa" ili „kontrasta", za ńih kaže Veselovskij (Žurn. min. nar. prosv. l. c. 168), da je ńihova dijalektika „сосредоточивала вниманіе на фактахъ психологическаго разбора, выдѣляла типы Moralités, приготовляла такимъ образомъ индивидуализацію художественной драмы"

A što je od ńih došlo i sačuvalo se u narodnoj pjesmi, o tom ćemo kazati dvije tri u nekoliko jošte redâka.

3. O nekijem narodnim pjesmama, koje rade o drugome svijetu.

Batjuškov spomińe u svojoj raspravi (str. 154—155) i naše narodne pjesme, što su štampane u pomenutoj kńizi narodnijeh pjesama pod br. 332. i 340. (str. 322 i 333).

Batjuškov govori o tijem pjesmama ondje, gdje raspрav|a o „osnovnome" tipu „prepirańa duše s tijelom". Zašto baš na tome mjestu govori o tijem pjesmama, tome bismo se već unaprijed mogli dovinuti. Mi već znamo, da Batjuškov traži izvor „prepirańu" u legendama o „ishodu duše", a naša se pjesma pod br. 340. zbi|a počińe ovako:

Kad se duša s t'jelom d'jeli . . . .

a ona druga pod br. 332.:

Procmi|ela gr'ješna duša
u grijehu od žalosti,
kad s' od t'jela razd'jelila.

Nama to ńije ništa novo: mi smo već istaknuli, da nas i češki prijevod i latinski tekst upućuju na situaciju barem neposredno

poslije smrti, ako ne na agoniju. Kad bismo gledali samo na ove riječi, mogli bismo s mnogo više razloga nazvati i latinske tekstove i češki prijevod „osnovnijem“ tipom „spora“, a ne bi nam trebalo posezati za našijem narodnijem pjesmama, jer u ńima, kako pravo kaže Veselovskij (Žurn. min. itd. l. c. 169) i nema za pravo „prepirańa“.

Što je dakle s našijem pjesmama? Osnovni tip „prepirańa“ ne može nijedna od nih da bude, jer prepirańa i nema u pjesmi br. 340, a pjesma br. 332. nije potpuno jasna. Zašto sveti Mijajlo kaže duši:

Od' otole, gr'ješna dušo! — N'jesi raja zaslužila,
No ti hajde preko sv'jeta, — Preko sv'jeta silimbeta,
I ti traži groba tvoga, — Đe je tvoje gr'ješno t'jelo,
I zazovi t'jelo tvoje: — Ustani se, t'jelo moje!
O prokleto da bi bilo! — Kad si na 'voj zemļi bilo,
Ti si jelo, ti si pilo, — N'jesi Boga ni molilo?

Kad je to duša tijelu kazala, tijelo joj odgovori:

Od' otole, gr'ješna dušo!
Ja ću t'jelo zemļi gńeti,
Ti ćeš Bogu duge vraćat'.

Po što je Mijajlo poslao dušu k tijelu? Što bi duši bilo lagļe — ili teže —, da je tijelo nije onako grubo otpravilo od sebe? Pa kamo se je duša „povratila“, kad ju je tijelo onako otpravilo? Vaļa da onamo, odakle je i došla, t. j. na nebesa, — ali toga pjesma ne kaže.

Na gorńa pitańa mogli bismo tako odgovoriti, da je Mijajlo poslao dušu, da s tijelom po svijetu luta, dok tijem lutańem ne okaje svojih grijeha. Ali po takome shvaćańuu raspada se „prepirańe“ po gotovo u ništa. Tu bismo imali sasvijem drugi motiv, a nama se čini, da ipak nije tako, jer je u pjesmi br. 332. mnogo onijeh sastavina, što smo ih našli u „govoreńu“ i „veršima“: tu duša tijelo kori, moli se Gospi, Gospa se moli Isusu itd. Zato ćemo reći ovako: Pjesma pod br. 340. samo je nastavak pjesme pod brojem 332. Prema tome glasila bi čitava pjesma ovako:

Procmiļela gr'ješna duša
U grijehu u žalosti,
Kad s' od t'jela razd'jelila:
Ustani se, t'jelo moje itd.
Mrtvo t'jelo odgovara: (10)
Od' otole itd.

(Pj. 340.) Gr'ješnom t'jelu duša veli:
Što ću, t'jelo itd. (15)
A tijelo duši reče:
Kad na rajska vrata dođeš itd.
[Kad to začu gr'ješna duša,] (27)
(Pj. 332.) Na nebesa poletjela itd.,
Iza vrata zazivala itd.,
Al joj reče svet' Mijajlo: (36)
Od' otole gr'ješna dušo!
[Kad to začu gr'ješna duša]
[Pa] govori svetoj Gospi:
Molim ti se itd. (40—55)

Pjesme, pa bile i narodne, nijesu postole, i tko hoće da jednu s drugom krpa kao postole što se krpaju, neka slobodno pazi, da mu posao ne izađe gori i lošiji od postolarskoga. Mi smo na to mislili krpajući ove dvije pjesme jednu drugom, a tko drži, da je to postolarski posao, neka protumači ove dvije pjesme bez krpeža. Mi smo se teško dali na krpareńe, ali smo uzeli na um osobito to, što ovake pjesme nijesu izašle iz duše narodńe, nego ih je narod slušao i *gdješto* upamtio. A tko može tražiti od naroda, da one krpe, što ih je ovdje ondje zapamtio, tako sašije, da izađe smisao, — kad to nije ńegovo djelo?

A može li se naći *kńiževni* izvor, iz kojega su ove pjesme došle u narod? Mi za taki izvor pouzdano ne znamo. Ali nam se čini, da treba misliti na Margitićeve „verše“, o kojima je već bio govor. To možemo nekako suditi po riječima:

Ustani se, t'jelo moje!

koje u Margitića glase:

Ustani gori, tavno tielo itd.

Samo ne znamo, otkuda u ove pjesme *Gospa*, jer o Gospi nema spomena u „veršima“. Bit će, da je koji pop čitao narodu i onako nadopuńenu pjesan, kako je imademo u „govoreńu“, jer sumńamo, da je „govoreńe“ bilo poznato narodu. Budući da u istočnoj crkvi nema ovakijeh „prepirańa“, možemo pouzdano reći, da su ove pjesme poznate samo narodu našemu zapadne crkve.

I tijem bismo mogli naše raspravļańe završiti. Ali kad se već bavimo drugijem svijetom, kad smo već spomenuli nešto, kako Veselovskij dovodi „prepirańe“ u svezu s *„rusaļnom“* nedjeļom, kazat ćemo jošte nekoliko riječi o poznatoj pjesmi kako sv. Ilija i sv. Nikola prevoze duše s ovog svijeta na onaj (Vuk. I. 134).

Kako imade u Mikuličićevoj zbirci pjesma o prevažańu duša na onaj svijet, a u ńoj se ne spomińe Ilija, kazat ćemo najprije, kako dolazi Nikola do službe staroga Harona. To nije teško kazati: mišļenje. da duše moraju prijeći nekaku vodu, more, rijeku, prije nego dođu na drugi svijet, to je mišļeńe vrlo rašireno. Sasvijem je dakle prirodno, da sv. Nikola, koji je brodar i osobiti zaštitnik pomorskijeh trgovaca (cf. Vuk. II. 99), prevaža na drugi svijet. Kad uzmemo na um, što Grimm J. (Deutsche Mythologie III. 248) dodaje k prevažańu duša veleći: „nach dem volksglauben in Friesland schiffen die seelen auf *eierschalen* über, man zerbricht alle *gegessenen eier*, weil bei der überfahrt zauberinnen in ihnen die seelen quälen", onda razumijemo, zašto ruski narod ostavļa na „rusaļnu" nedjeļu *polupana jaja* na grobovima. Ali će teško imati pravo Veselovskij, kada kaže: „покойники (= die seelen) и русалки (= die zauberinnen), очевидно тавтология; можно представить себѣ вмѣсто послѣднихъ — дьявола". Mi ne znamo, zašto da nanosimo silu vjerovańu, a samo zato, da „русалки" ostanu u značeńu „покойники", pa mjesto tê tobožńe tavtologije zamijenimo „русалку" s đavlom. Vjerovańe je rusko posve analogno onome, o kojem govori Grimm, samo treba uzeti rusalke u značeńu „zauberinnen".

A što imadu „rusalke" posla s polupanijem jajima? Nama nije jasno ono Grimmovo „*weil* bei der überfahrt zauberinnen in ihnen die seelen quälen". Veselovskij (*Sbornik* itd. XLVI. 269) pripovijeda, kako Malorusi vjeruju, da za morem živi nekaki narod „рахманы", koji ne znadu kada je Uskrs, već čekaju, dok do ńib dopliva jajina ljupińa, pa onda slave Uskrs. Zato narod bąca na veliku subotu jajčane ljupine u rijeku, ali se lupine *moraju porazbijati* „*не то русалки будутъ въ нихъ плавать*".

Iz biļeške Grimmove i Veselovskove izlazi samo to, da „rusalke" imadu posla s prevažańem duša na drugi svijet. A otkuda im ta služba? Nama se čini otuda, što su se pomiješale s drugijem eminentno povodnijem bićima, koja Malorusi zovu *мавки*. Veselovskij (ib.) piše: „въ малорусскомъ и бѣлорусскомъ повѣрьяхъ русалки преимущественно утопленницы и дѣти, родившіяся не живыми и умершія некрещеными; но это лишь обособленіе болѣе общаго понятіа, выраженнаго въ названіи русалокъ: малор. *мавками* (то есть, навками), *майками* (у карпатскихъ бойковъ); *навья* недѣля = недѣля пятидесятницы; сл. малор. обозначеніе семика: русалчин или *мавский* великдень".

„*Навья* недѣла" imade ime otuda, što se na taj dan slave mrtvački obredi: stsl. *навь* = mortuus.[1] *Navje* znači kajkavcima ono, što štokavci zovu *dugom*. Da se duga smatrala kao put, koji vodi s ovoga svijeta na onaj, vidi se iz Grimmove mitologije (str. 610, 611), a po ńemačkom narodnom vjerovańu putuju po ńoj duše u raj (ib. 612). S tijem se može porediti ruska riječ za dugu: *радуга*, koju narod govori i *raj*duga. Veselovski kaže: „*мавкамı*, то-есть *навками*", t. j. da se govori *мавки* mjesto *навки*. Ako *мавки* može biti mjesto *навки*, onda je lako pristati i uz to, da je slovensko *mavrica* mj. **navrica* = kajkavsko *navje*. Ako bi se prihvatila etimologija riječi *навь*, *navje* itd. od kor. *sneu*, od kojega je i latinsko *nūbes*,[2] gotsko *náus* (u značeńu funus, Grimm o. c. II. 702), eto dosta posla, da se protumači, otkuda to, što su riječi za „*mrtvaca*" i „*dugu*" od istoga korijena. Kad uzmemo na um značeńe latinske riječi *nubes* i ono, što kajkavci kažu, da „*navje vodu pije*", bit će priličnije istini, da su *мавки* (= *навки*) iznajprije bile *povodna* bića, a ne, kako kaže Veselovski (l. c. 270), da ихъ преобладающій нынѣ водный характеръ можно было-бы объяснить *позднѣйшимъ обособленіемъ* ихъ типа; горныя русалки, напримѣръ должны были исчезнуть въ мѣстности, гдѣ горы были рѣдкостью", — i to moramo misliti, da su najprije bile u nekakoj svezi sa *zračnom* vodom *(nubes)* — *oblacima*, a kasnije uopće s vodom. Ako sada uzmemo, da su (мавки =) навки = duše pokojnikâ, možda bismo mogli razumjeti, zašto s Nikolom i *Ilija* prevaža pokojne duše: poglavita ńegova domena — to su *oblaci*.

Ako sv. Ilija nìje *slučajno* dospio u ovo Nikolino društvo, — onda mi niti s pomoću Veselovskove rasprave o tome svecu i proroku (*Sbornik* itd. tom XXXII. 293—354) ne znamo boļega razloga tome društvu.

Da ne zaboravimo ni na ono „drvo", koje je „raslo sred raja", što se spomińe na početku tê pjesme, reći ćemo, da će to biti po svoj prilici ona ista *mladika*, koja *je porasla iz raja*, pa *pod ńom sjedi blažena Marija* i gleda, kako se udovica u paklu muči (Vuk, herc. str. 309). A ova je mladika opet spomen na legendu o *krsnom*

[1] Kako to ime tumači Veselevski, to ne znamo.

[2] Da je *nūbes* od kor. *sneu* (početno *s* poradi sanskritskijeh riječi, koje su od ovoga kor., a počińu se sa *s*) i da je *b* došlo u tu riječ iz riječi nebula, to je mišļeńe prof. Mayer-Lübkea, koji nam je to usmeno priopćio.

*

drvetu. To sudimo po tom, što Veselovskij raspravļajući o nekijem rumuńskim pjesmama,[1] kaže (ib. 54), da se u rumuńskoj narodnoj kńizi „хожденіе Богородицы по мукамъ" pomiješalo sa „snom Bogorodičinijem".

U tome snu, kako je poznato, stoji Bogorodica pod *raspelom*, a to je ono *rajsko*, poslije *krsno* drvo, koje je već Adam u raju poznao. I u našem „snu" (Vuk, ib. 312) spominje se „drvce", koje raste u širinu po svemu svijetu.

* * *

Obazrevši se ovako samo na *neke* narodne pjesme, koje rade o drugome svijetu, htjeli smo samo pokazati, gdje im ponajviše treba tražiti izvor, da ih uzmognemo razumjeti. A učeći se ovako poznavati pute i stramputice, po kojima je k nama dolazila građa za našu i pisanu i usmenu literaturu, učimo se poznavati pute i stramputice, kojima je nastajala kultura u hrvatskom narodu, dok je postala onaka, kakova je danas.

[1] Pripadom spomińemo, da nam je za oko zapeo obični refrain rumuńskijeh pjesama: *Ler-oĭ-Leo d'aĭ Ler-oĭ-Dómne-le.* Da to nije u svezi s našijem: *hoja-lero-dolerije?*

SADRŽAJ

Strana

Hrvatski književni jezik.

O eshatoložkim motivima u hrvatskoj književnosti.